UCHWAŁA NR XII/72/25

RADY POWIATU JAWORSKIEGO

z dnia 31 marca 2025 r.

w sprawie przyjęcia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 - 2028

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7, art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2024 r. poz. 107) oraz art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) uchwala się co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 - 2028 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Jaworskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dniu od daty ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodniczący Rady
Powiatu Jaworskiego

Mariusz Barański

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU JAWORSKIEGO

na lata 2025 - 2028

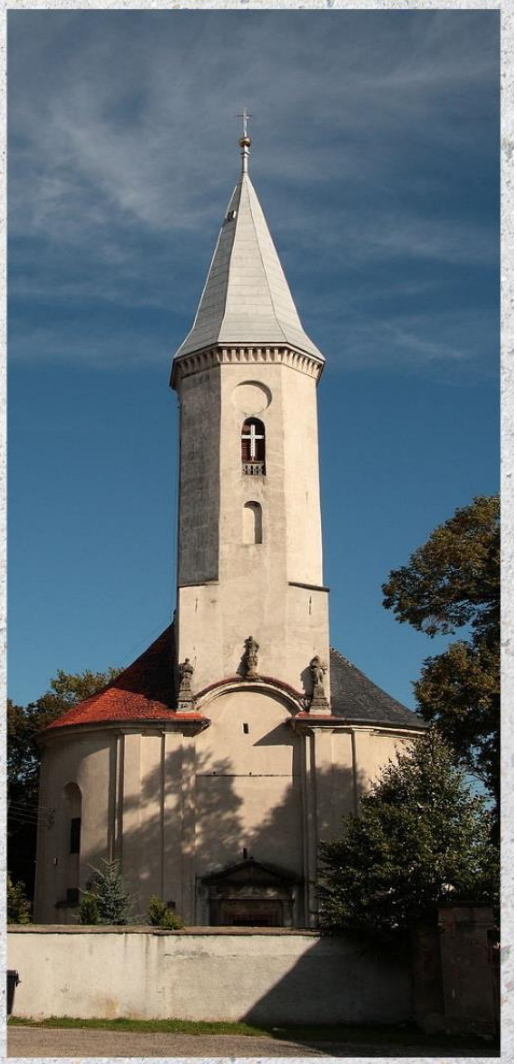

POWIAT JAWORSKI
www.jaworskie.pl

Spis treści

Wstęp 2
1. Podstawy prawne i główne cele programu opieki nad zabytkami 2
2. Definicje dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami 5
4. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 15
5. Charakterystyka dóbr natury w powiecie jaworskim 19
5.1. Rzeźba terenu 19
5.2. Przyroda powiatu jaworskiego 21
5.3. Walory krajobrazowe powiatu 23
5.4. Parki krajobrazowe 24
6. Historia ziem w granicach dzisiejszego powiatu jaworskiego 26
7. Zabytki powiatu jaworskiego 29
7.1. Zabytki gminy Jawor 29
7.2. Zabytki gminy Bolków 35
7.3. Zabytki gminy Męcinka 40
7.4. Zabytki gminy Mściwojów 44
7.5. Zabytki gminy Paszowice 49
7.6. Zabytki gminy Wądroże Wielkie 54
8. Walory turystyczne powiatu jaworskiego 59
9. Formy i sposób ochrony zabytków 60
9.1. Ewidencje gminne prowadzone przez gminy powiatu jaworskiego 62
9.2. Zabytki na terenie powiatu jaworskiego wpisane do rejestru zabytków 63
9.3. Zabytki archeologiczne na terenie powiatu jaworskiego 75
9.4. Zabytki ruchome na terenie powiatu jaworskiego 94
10. Zabytki nieruchome stanowiące własność Powiatu Jaworskiego 97
11. Dziedzictwo niematerialne 99
12. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu jaworskiego. Analiza szans i zagrożeń 102
13. Założenia programowe 104
13.1. Priorytety Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 – 2028 105
13.2. Główne cele polityki ochrony zabytków powiatu jaworskiego 107
13.3. Działania związane z opieką nad zabytkami będącymi własnością Powiatu Jaworskiego 107
13.4. Działania związane z opieką nad zabytkami będącymi własnością gmin 110
13.5. Działania związane z opieką nad zabytkami będącymi własnością osób prawnych oraz fizycznych 110
13.6. Działania informacyjne, popularyzacyjne i edukacyjne związane z promocją zabytków powiatu i walorów krajobrazu kulturowego 110
14. Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami 111
15. Źródła finansowania Powiatowego Programu opieki nad zabytkami 112
Zakończenie 114
Spis materiałów wykorzystanych w tekście 115

Wstęp

Przedmiotem Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w ramach powiatu. Program opracowany został zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Jako dokument strategiczny ma on na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez opiekę nad zabytkami jako elementami o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu. Jego wiodącą koncepcją jest wspieranie gmin z terenu powiatu jaworskiego i służb konserwatorskich administracji rządowej w działaniach zmierzających do poprawy stanu zasobów zabytkowych powiatowego dziedzictwa kulturowego oraz zachowanie krajobrazu kulturowego powiatu poprzez tworzenie warunków organizacyjnych i finansowych w ramach sprawowanych funkcji opiekuńczych i ochronnych nad zabytkami w zakresie leżącym w kompetencjach samorządu powiatowego.

Program Opieki nad Zabytkami stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nakreślona polityka powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie ingeruje w kompetencje gmin oraz właścicieli zabytków. Zasada zrównoważonego rozwoju i priorytety rozwojowe nakazują opiekę nad zabytkami powierzyć właścicielom i zarządcom jako bezpośrednim ich gospodarzom. Zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 107), która w art. 4 ust 1 pkt 7 wskazuje powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m.in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W sferze zadań administracji powiatowej pozostaje bezpieczeństwo zabytków, wspieranie inicjatyw gminnych samorządów, inicjatyw podejmowanych przez zarządców i właścicieli w sferze opieki nad zabytkami oraz wspieranie rozwoju kultury z wykorzystaniem zabytków. Program opieki nad zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 - 2028 wspiera zatem sferę działań prorozwojowych ukierunkowanych na poprawę funkcjonowania materialnego dziedzictwa kulturowego decydującego o zasobach i walorach powiatu.

1. Podstawy prawne i główne cele programu opieki nad zabytkami

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki zabytków w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292). Określa ona przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach oraz organizację organów ochrony zabytków.

Podstawowym zadaniem na każdym poziomie samorządu jest obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami. W myśl ustawy - wójt, burmistrz, prezydent miasta, czy zarząd powiatu i zarząd województwa, powinni raz na cztery lata sporządzić program opieki nad zabytkami zlokalizowanymi na podległym terenie.

Ustawowymi celami programów opieki nad zabytkami są:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków i walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ustawa zawiera wytyczne trybu nadawania programowi opieki nad zabytkami mocy prawnej i sposób monitorowania. Program, po zaopiniowaniu przez właściwy urząd Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty uchwałą przez radę powiatu. Z realizacji programu zarząd powiatu sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia radzie do akceptacji.

2. Definicje dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami reguluje w sposób całościowy pojęcia: zabytku, ochrony i opieki nad zabytkami, form ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków, w tym administracji rządowej i samorządowej, formy finansowania opieki nad zabytkami, ich ewidencjonowania, itd. W myśl przepisów ustawy:

- **Ochrona zabytków** polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrole stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

- **Opieka nad zabytkiem** w rozumieniu ustawy sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega na: zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczeniu i utrzymaniu zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystaniu z zabytku w sposób zapewniający

trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury.

- **Zabytek** to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

- Za **zabytki nieruchome** uznaje się: krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji.

- Za **zabytki ruchome** uznaje się: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty oraz pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne oraz przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

- **Zabytkami archeologicznymi** są pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej oraz artystycznej.

- **Wpis do rejestru zabytków**, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków.

- **Uznanie za pomnik historii** zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego, o szczególnej wartości dla kultury, przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.

- **Utworzenie parku kulturowego** w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć na podstawie uchwały rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

- **Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego** dotyczące w szczególności zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej, obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planami ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

Zabytki w Polsce objęte zostały ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony określa Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego. Prawo polskie w tym zakresie dostosowane zostało do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Organami ochrony zabytków w Polsce są:

1) Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2) Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje sprawuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zawarte w:

- ✓ **Konstytucji Rzeczpospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** (tj. Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.) w przepisach:
  - **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (…) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”;
  - **Art. 6:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”;
  - **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- ✓ **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Opracowanie programu opieki nad zabytkami regulują przepisy:
  - **Art. 3:** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.
  - **Art. 4:** który objaśnia, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu w szczególności przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania zabytków; przeciwdziałanie kradzieży,

zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska".

- **Art. 5:** określa, w sposób otwarty kwestię opieki nad zabytkami: „Opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury".
- **Art. 6:** klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

  „1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

  1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
     a) krajobrazami kulturowymi,
     b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
     c) dziełami architektury i budownictwa,
     d) dziełami budownictwa obronnego,
     e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
     f) cmentarzami,
     g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
     h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
  2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
     a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
     b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
     c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
     d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
     e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),
     f) instrumentami muzycznymi,
     g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
     h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
  3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
     a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
     b) cmentarzyskami,
     c) kurhanami,
     d) reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej".

- **Art 7:** reguluje następujące formy ochrony zabytków:
  1) Wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków.
  1a) Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.
  2) Uznanie za pomnik historii, zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.
  3) Utworzenie parku kulturowego, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć, na podstawie uchwały, rada gminy po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
  4) Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Dotyczy w szczególności: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.
- **Art. 16 ust. 1**: wskazuje radę gminy, jako organ tworzący park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- **Art. 17:** określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku kulturowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowaniem lub magazynowaniem odpadów, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów.
- **Art. 18:** „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji

inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami".

- **Art. 19:** wskazuje, że „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych.

  1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

  1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

  2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

  1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

  1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

  2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt. 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

  3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

  2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

  3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków".
- **Art. 20:** mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
- **Art. 21:** „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy".
- **Art. 22:** „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

  2. Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

  3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych".

- **Art. 89:** wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:
  1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
  2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków".

✓ **Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 107), w której zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym.

- Art. 4 ust. 1 pkt. 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

✓ **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 87).

- **Art. 1:** „1. Działalność kulturalna (…) polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury.
  2. Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych, a także opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą.
  3. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspierać finansowo, w ramach mecenatu państwa, realizację planowanych na dany rok zadań związanych z polityką kulturalną państwa, prowadzonych przez instytucje kultury i inne podmioty nienależące do sektora finansów publicznych.
  4. Mecenat, o którym mowa w ust. 2 i 3, sprawują także organy jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ich właściwości.
- **Art. 2** wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury.

Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

- ✓ **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1145) reguluje zbywanie nieruchomości zabytkowych własności Skarbu Państwa bądź samorządu terytorialnego:
  - **art. 13 ust. 4:** „Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków".
  - **art. 13 ust. 5:** „Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków).

- ✓ **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane** (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 725) normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, m.in. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ustawa dotyczy także obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

- ✓ **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 54). W odniesieniu do zieleni zabytkowej objętej ochroną prawną ustawa reguluje zasady wydawania pozwoleń na wycinkę i pielęgnację zieleni, definiuje wymóg uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz jego kompetencje w zakresie wydawania pozwoleń na podejmowanie prac polegających na usunięciu drzew lub krzewów z nieruchomości zabytkowej lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni.

- ✓ **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1478), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

- ✓ **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (tj. Dz. U. z 2022 r., poz. 385). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów:
  - **Art. 1:** „Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami".
  - **Art. 2:** Muzeum realizuje powyższe cele przez: poprzez:
    „1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,

2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody,
5) urządzanie wystaw,
6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
10) prowadzenie działalności wydawniczej".

- ✓ **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (tj. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393). Określa, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego, organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

- ✓ **Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (tj. Dz. U. z 2020 r., poz. 164). Reguluje pojęcie materiałów archiwalnych i zakres postępowania z nimi.

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 81).

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (tj. Dz. U. z 2021 r., poz. 56).

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (tj. Dz. U. z 2023 r., poz. 2425).

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne** (tj. Dz. U. z 2014 r., poz. 110).

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (tj. Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259).

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004r., Nr 212, poz. 2153).

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (tj. Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510).

Przepisy i konwencje międzynarodowe stanowią zbiór dokumentów traktowany przez środowisko konserwatorskie jako doktrynalna podstawa ochrony dziedzictwa kulturowego. Część z nich została ratyfikowana przez Polskę. Pozostałe, pomimo braku formalnego przyjęcia do stosowania w Polsce, współtworzą obowiązujący zbiór przepisów. Należą do nich:

- ✓ **Karta Ateńska** (1933 r.). Reguluje zasady nowoczesnego projektowania urbanistycznego. Porusza problematykę postaw wobec dziedzictwa kulturowego, doktryn konserwatorskich i praktyk konserwatorskich. Jej postulatem jest unikanie rekonstrukcji, tak by zachować autentyczność obiektów zabytkowych, dopuszczalność restauracji w określonych przypadkach, unikanie zasady puryzmu. Karta dopuszcza rekonstrukcję ruin, jako anastylozę, natomiast nowe uzupełnienia - tylko jeżeli miałyby być odróżnialne od autentycznej substancji zabytku. Przy konserwacji zabytku zaleca określone metody, a w przypadku budynków uszkodzonych na skutek kataklizmów dziejowych, przywracanie form, jakie posiadały one przed zniszczeniem.

- ✓ **Karta Wenecka** (1964 r.) - Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych. Określa zasady konserwacji i restauracji zabytków architektury, rozszerza definicję budynku zabytkowego o grupy i zespoły budowli. Stanowi zbiór wytycznych konserwatorskich dla prac przy obiektach zabytkowych. Według wytycznych Karty konserwacja zabytków jest konieczna dla zachowania trwałości budowli, ale w jej trakcie nie należy zmieniać układu przestrzennego budynku ani jego wystroju. Chronić powinno się również otoczenie zabytku. Nie powinno się przenosić, ani usuwać żadnych elementów zabytku chyba, że jest to konieczne dla jego ratowania. Restauracja powinna być podejmowana tylko w razie konieczności. Nie powinno się przeprowadzać rekonstrukcji zabytku, należy uszanować oryginalną substancję konstrukcji oraz materiały. Wszystkie nowo dodane elementy zabytkowego budynku powinny być rozróżnialne od oryginalnych. Niedopuszczalne jest umieszczanie wiernych kopii elementów budynku w miejsce oryginalnych. Wykonując prace archeologiczne nie należy modyfikować zabytkowego budynku w celach ukazania dawniejszych warstw archeologicznych.

- ✓ **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego** (1972 r.), uchwalona przez UNESCO, ratyfikowana przez Polskę w 1976 r. (tj. Dz. U. 1976 r., Nr 32, poz. 190). To umowa międzynarodowa zobowiązująca państwa sygnatariuszy do identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom dziedzictwa kulturowego

i naturalnego. Ustanawia ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego o wyjątkowej powszechnej wartości, m.in. przez nadawanie międzynarodowego statusu ochrony i poprzez wpisanie na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Państwa przyjmujące Konwencję zobowiązują się „wszelkimi właściwymi środkami, a w szczególności przez ustalanie odpowiednich programów oświatowych i informacyjnych, wzmacniać w swoich społeczeństwach poszanowanie i przywiązanie do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego". Ponadto zobowiązują się do ustanowienia skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, zorganizowanego w sposób stały i zgodny z metodami współczesnej nauki. Realizacja tych zadań polegać ma m.in. na włączaniu ochrony dziedzictwa do programów planowania ogólnego, podejmowaniu środków prawnych, naukowych i technicznych oraz administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i ożywienia tego dziedzictwa.

- ✓ **Rezolucja Parlamentu Europejskiego dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego** (1974 r.). Wyraża potrzebę działania Wspólnoty Europejskiej w obszarze kultury, w szczególności w celu ochrony dziedzictwa kulturowego oraz przyspieszenie wysiłków na rzecz zachowania zagrożonego dziedzictwa architektoniczno-przyrodniczego.

- ✓ **Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy** (1985 r.), ratyfikowana przez Polskę w 2010 r. (tj. Dz. U. z 2012 r., poz. 210). Jej zasadniczym celem jest ochrona europejskiego dziedzictwa architektonicznego. Definiuje pojęcie dziedzictwa architektonicznego i zwraca uwagę na potrzebę jego ochrony na poziomie europejskim. Sygnatariusze zobowiązują się do prowadzenia działań systemowych w celu zapewnienia ochrony i opieki nad dziedzictwem architektonicznym, przyjęcia zintegrowanej polityki konserwacji zabytków, a także do wymiany informacji na temat polityki konserwacji zabytków. Konwencja podkreśla wagę promocji dziedzictwa i budowania świadomości społecznej w zakresie ochrony zabytków.

- ✓ **Konwencja Maltańska** - Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (1992 r.), ratyfikowana przez Polskę w 1995 r. (tj. Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564). Jej celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego, jako źródła zbiorowej pamięci europejskiej oraz jako instrumentu do badań historycznych i naukowych. Konwencja definiuje i identyfikuje dziedzictwo archeologiczne oraz podaje metody jego ochrony. Zobowiązuje strony do ustanowienia prawnego systemu ochrony dziedzictwa archeologicznego. Traktuje o finansowaniu badań i konserwacji, gromadzeniu i rozpowszechnianiu badań naukowych, kształtowaniu świadomości publicznej, zapobieganiu nielegalnemu obiegowi przedmiotów dziedzictwa archeologicznego oraz międzynarodowej wzajemnej pomocy technicznej i naukowej.

- ✓ **Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską** (1993 r.). W myśl traktatu Wspólnota wspiera oraz uzupełnia działania państw członkowskich w celu zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim. Działania Wspólnoty w obszarze kultury polegać mają na stworzeniu przestrzeni kulturowej wspólnej dla Europy opartej na wspólnym dziedzictwie kulturowym.

- ✓ **Europejska konwencja krajobrazowa** (2000 r.), ratyfikowana przez Polskę w 2004 r. (t j. Dz. U. z 2006 r., Nr 14 poz. 98). Konwencja uznaje krajobraz za elementarny składnik europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Stawia za cel zrównoważenie i zachowanie proporcji pomiędzy potrzebami społecznymi, działalnością gospodarczą i środowiskiem. Postuluje prawne uznanie krajobrazu, jako ważnego komponentu otoczenia ludzi oraz podstawy ich tożsamości, ustanowienie i wdrożenie polityki w zakresie jego ochrony, zintegrowanie krajobrazu z lokalną polityką w zakresie planowania regionalnego i urbanistycznego oraz z własną polityką kulturalną, środowiskową, rolną, społeczną i gospodarczą, która bezpośrednio lub pośrednio oddziałuje na krajobraz.

- ✓ **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego** (2000 r.) przyjęta przez Polskę w 2007 r. (tj. Dz. U. z 2007 r., Nr 215 poz. 1585). Dokument porusza kwestie promowania szacunku dla różnorodności kulturowej, uświadamianie jej wartości na poziomach lokalnych, krajowych i międzynarodowych oraz jej znaczenia dla ludzkości. Uznaje, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, a kulturowe aspekty rozwoju są istotne tak, jak aspekty ekonomiczne. Akcentuje wielokulturowość jako bogactwo jednostek i społeczeństw. Wskazuje na potrzebę jej ochrony i promowania oraz uznaje, że jest ona podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju.

- ✓ **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** (2003 r.), przyjęta przez Polskę w 2011 r. (tj. Dz. U. z 2011 Nr 172, poz.1018). Jej celem jest ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup oraz jednostek, doprowadzenie na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym do wzrostu świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy w celu realizacji jej postanowień. Konwencja zobowiązuje państwa do podjęcia kroków mających zapewnić ochronę dziedzictwa niematerialnego znajdującego się na ich terytorium, określenie i zdefiniowanie jego elementów oraz prowadzenie rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

- ✓ **Dokument w sprawie edukacji konserwatorów, restauratorów dzieł sztuki i warunków uprawniających do wykonywania zawodu** (2003 r.). określa on, że dziedzictwo kulturowe jest częścią definicji europejskiej tożsamości i stanowi fundamentalny wyraz bogactwa i różnorodności europejskiej kultury. Wyjaśnia, że ochrona dziedzictwa kulturowego leży we wspólnym interesie Państw Członkowskich, które muszą zapewnić przekazanie tego dziedzictwa przyszłym pokoleniom, dlatego opieka i konserwacja oraz wymogi użytkowania i umożliwienia dostępu do dziedzictwa kulturowego zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym, leży w interesie publicznym.

4. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Dokumenty, do których odwołuje się Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 – 2028 uwzględnia strategiczne cele polityki państwowej, wojewódzkiej i lokalnej. Cele te określają:

- ✓ **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 – 2026** (M.P. 2023 poz. 1470). Jego głównym celem jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Realizację tego celu precyzują cele szczegółowe dotyczące weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości, wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków oraz roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Cele szczegółowe realizowane są według wytyczonych kierunków działań:

- **Cel 1:** Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

– **Kierunek działań 1.1:** Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu krajowego kraju

1. Ochrona zasobów wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej.
2. Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego.
3. Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/ górniczym/ kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnianych.
4. Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.

– **Kierunek działań 1.2:** Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości

1. Model i system wartościowania zabytków.
2. Plan zarządzania dla pomników historii.
3. Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych.
4. System bezpieczeństwa zabytków.
5. Projektowanie konserwatorskie.

– **Kierunek działań 1.3:**

1. Implementacja Konwencji UNESCO z 1972 do ustawy o ochronie zabytków.
2. Wdrożenie Konwencji UNESCO z 2001.
3. Współpraca międzynarodowa z UNESCO – ICOMOS – ICCROM – UE.
4. Wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce.

- **Cel 2:** Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

– **Kierunek działań 2.1:** Cyfryzacja procesów administracyjnych

1. Cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków.
2. Opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

– **Kierunek działań 2.2:** Wzmocnienie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków

1. Wdrożenie i rozwój programu AZP+.
2. Digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego.
3. Rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D.
4. Rozwój portalu Zabytek pl.

– **Kierunek działań 2.3:** Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami

1. Premia zabytkowa.
2. Wprowadzenie alternatywnego zasobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

- **Cel 3:** Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju edukacja i partycypacja)

– **Kierunek działań 3.1:** Wzmocnienie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych

1. Strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków.
2. Wsparcie procesów tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami.
3. Twój dom – dialog z tradycją.
4. Upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych – „Szkoła rzemiosł CAD".
5. Warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich.
6. Wzmacnianie kompetencji zasobów rzemieślniczych.
7. Proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

– **Kierunek działań 3.2:** Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

1. Włączenie edukacji ochrony zabytków do programu nauczania w szkołach.
2. Badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego.
3. Pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny.
4. Kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego.
5. Wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
6. Edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami.
7. Utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

✓ **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.** (M.P. 2017 poz. 260). To strategiczny instrument zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji jej celów. Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

– E-państwo: budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe, digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej, procesów związanych z przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania.
– Kapitał ludzki i społeczny: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej:

1. Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty,

inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

2. Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam" w dostępie do kultury.

✓ **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030** (M.P. 2020 poz. 1060). Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach:

- Współdziałanie - społeczeństwo obywatelskie,
- Kultura - tożsamość i postawy obywatelskie,
- Kreatywność - potencjał kulturowy i kreatywny.

W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazany został cel wzmacniania roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich. Wytyczono dla niego kierunki działań:

1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury,
3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

✓ **Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030** (uchwała nr XXXII/932/13 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 28 lutego 2013 r.). Strategia wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał Dolnego Śląska i określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów. Jej celem strategicznym jest odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego poprzez realizację celów operacyjnych oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne. Cel ochrony obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego realizowany jest poprzez zadania:

- Wspieranie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie,
- Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji,
- Wspieranie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

✓ **Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2023 – 2030.** Strategia Programu opiera się na diagnozie potencjału turystyki na Dolnym Śląsku. Analiza ruchu turystycznego obrazuje jego wielkość, strukturę, rozmieszczenie i sezonowość, na podstawie których można przewidywać zachowania turystów w średniej perspektywie. Istotnymi elementami wizji rozwoju turystyki w województwie dolnośląskim są: różnorodność produktów turystycznych, które oferuje

zróżnicowany pod względem krajobrazowym region oraz bogate dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne, jak i niematerialne, którego poznawanie i zrozumienie stanowi wkład do budowania lokalnych produktów turystycznych. Analiza aktualnych trendów społeczno - kulturowych, środowiskowych, ekonomicznych czy technologicznych pozwala przygotować się na nowe wyzwania w turystyce.

- ✓ **Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego** (uchwała nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r.). Plan jest dokumentem określającym politykę zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa. Polityka ta polega na wykorzystaniu potencjału województwa do budowania regionu złożonego z różnorodnych, komplementarnych obszarów z uwzględnieniem, aby rozwój tych obszarów odbywał się w sposób spójny, umożliwiający tworzenie harmonijnie powiązanych układów przestrzennych. Plan traktuje zagospodarowanie przestrzenne jako dobro wspólne.

- ✓ **Gminne ewidencje zabytków.** Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami. Ewidencją objęte są zespoły i obiekty o istotnych, lokalnych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych. Obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków nieruchomych spoczywa na wójtach gminy, burmistrzach i prezydentach miast. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków, natomiast wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

- ✓ **Wieloletnia Prognoza Finansowa Powiatu Jaworskiego na lata 2024 – 2034** (uchwała nr LXXIII/377/23 Rady Powiatu Jaworskiego z dnia 21 grudnia 2023 r.).

- ✓ **Program Ochrony Środowiska Powiatu Jaworskiego na lata 2018 – 2021 z perspektywą do 2025 r.** (uchwała nr IV/27/18 Rady Powiatu Jaworskiego z dnia 27 grudnia 2018 r.).

Władze Powiatu Jaworskiego w procesach zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno - gospodarczego. Uchwała dotycząca przyjęcia Programu podjęta przez Radę Powiatu Jaworskiego obowiązuje na terytorium całego powiatu. Gminy znajdujące się na obszarze powiatu jaworskiego, opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, muszą przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego.

5. Charakterystyka dóbr natury w powiecie jaworskim

5.1. Rzeźba terenu

Krajobraz powiatu jaworskiego kształtują przede wszystkim Pogórze oraz Góry Kaczawskie. Tworzą je dwa grzbiety, które są rozcinane przez dolinę Kaczawy oraz dolinę Świdnej. Na południe od tworzonej przez nie granicy położony jest grzbiet zwany Górami Ołowianymi. Są one usytuowane nieomal równoleżnikowo, z lekkim odchyleniem na północny zachód oraz południowy wschód. Masyw Gór Ołowianych ograniczony jest od zachodu i częściowo od północy doliną Świdnej, natomiast południową granicę wytycza Bóbr. W kierunku południowo – zachodnim oraz zachodnim Góry Ołowiane opadając, przechodzą w Kotlinę Jeleniogórską, a w kierunku północno – zachodnim graniczą z najdalej wysuniętym na wschód ramieniem pozostałej części Południowego Grzbietu Gór Kaczawskich – Gaikiem (718 m n.p.m), poprzez Przełęcz Radomierską (523 m n.p.m.) oraz dolinę Radomierki. W zachodniej części, od północy Góry Ołowiane zamyka rzeka Kaczawa, która wypływając spod Przełęczy Radomierskiej, biegnie równoleżnikowo do Kaczorowa i oddziela masyw Gór Ołowianych. Całe pasmo sięga 684 m n.p.m. w kulminacji Turzca, a jego długość wynosi blisko 7 km długości. Tworzą je skały zieleńcowe tworzące szereg ostro poszarpanych skałek.

Wschodni grzbiet Gór Kaczawskich leży na wschód od doliny Kaczawy, między miejscowościami: Stara Kraśnica, Wojcieszów, Kaczorów, Marciszów, Domanów, Bolków, Nowe Rochowice, Lipa, Dobków. Najwyższym wzniesieniem jest Poręba (671 m n.p.m.), leżąca w południowej części masywu. Ma ona kształt rozrogu. Na północ rozciąga się masyw Lubrzy (666 m n.p.m.), Niedźwiedzich Skałek (657 m n.p.m.) i Skiby (562 m n.p.m.). Odchodzi od niego grzbiecik ku północnemu wschodowi z Rakarnią (548 m n.p.m.), Rochowicką Skałą (495 m n.p.m.), Wapnikami (509 m n.p.m.) i Młyniczną (454 m n.p.m.). Masyw Niedźwiedzich Skałek łączy się poprzez Przełęcz Mysłowską z częścią północną Grzbietu Wschodniego. Tu najwyższy jest Żeleźniak (664 m n.p.m.). Na południowy zachód od niego ciągnie się niewielki grzbiecik ze stożkową Osełką (581 m n.p.m.) oraz masywem Miłka (569, 596, 573 m n.p.m.). Na wschód od Żeleźniaka znajdują się: Bukowinka (621, 618, 586 m n.p.m.) i Głogowiec (535 m n.p.m.). Na północny zachód od Bukowinki ciągnie się grzbiet z Marcińcem (624 m n.p.m.), Rogaczem (617 m n.p.m.), Dłużkiem (592 m n.p.m.), Chmielarzem (585 m n.p.m.), Polanką (547, 543 m n.p.m.) i Trzcińcem (469 m n.p.m.). Od tego ostatniego grzbietu odchodzą boczne ramiona, w których leżą wzniesienia: Bielec (450 m n.p.m.), Zadora (454 m n.p.m.), Lipna (436 m n.p.m.) i Garb (404 m n.p.m.).

Elementami ożywiającymi rzeźbę terenu są strome bazaltowe wypiętrzenia Łysanki (444 m n.p.m.), Trupnia (481 m n.p.m.), Czartowskiej Skały (463 m n.p.m.) i inne. Są to wzniesienia znacznie młodsze od otaczającego ich krajobrazu. W trzeciorzędzie były one czynnymi wulkanami. Zastygła w ich kominach, odporna na wietrzenie lawa, wskazuje na dawną działalność. Byłe wulkany tworzą również uskok brzeżny: Górzec (445 m n.p.m.), Rataj (350 m n.p.m.), Bazaltowa Góra (367 m n.p.m.). W krainie Pogórza nie ma wielkich deniwelacji. Szczyty nie osiągają znacznych wysokości, wahają się pomiędzy 350 – 400 m n.p.m. Jedynie kilka szczytów przekracza 450 m n.p.m. Strumienie i potoki rzeźbią szerszymi i węższymi dolinami zarówno płaskowyż, jak i krawędź uskoku brzeżnego. Wiele z nich ma typowo górski charakter dzięki stromym ścianom i często spotykanym wychodniom skalnym. W budowie geologicznej tego obszaru, zauważa się trzy jednostki o przebiegu

zbliżonym do równoleżnikowego. Najbliżej grzbietu Gór Kaczawskich jest rów Świerzawy, zapadlisko tektoniczne wypełnione utworami czerwonego spągowca. W skład tej serii wchodzą różnego rodzaju piaskowce i zlepieńce, a w górnym piętrze wulkanity typu porfirów, np. wzgórze Wielisławka (372, 369 m n.p.m.). Rów ten wykorzystuje częściowo dla swego biegu Nysa Mała. Na północ od tej jednostki zalegają kambrosylurskie zieleńce sięgające Kondratowa. Na zachód i południowy zachód od wsi również ukazują się porfiry kwarcowe, pochodzące z czerwonego spagowca. Występują też późniejsze intruzje bazaltowe – wyróżniające się w krajobrazie samotne pagóry. Najważniejsze z nich to: Czartowska Skała, Muchowskie Wzgórze, Rataj i Bazaltowa Góra. Ostatnią jednostką geologiczną jest leżący na północ od Kondratowa synklinarny rów Leszczyny. Teren ten w końcu permu był zatoką morską o zmieniającym się zasięgu. Występują tu osady cechsztyńskie złożone z różnorodnych zlepieńców, piaskowców, wapieni i margli okruszcowanych siarczkami miedzi. Na zachód występuje pstry piaskowiec torfowy uformowany w okresie cofnięcia się zalewu morskiego. W okolicach Wilkowa znajdują się osady górnej kredy, czyli cienkowarstwowe wapienie, piaskowce ciosowe i margle turońskie. W większym obszarze wytworów cechsztyńskich koło Nowego Kościoła występują związki miedzi, a na wschód od niecki tzw. serie łupków Gór Kaczawskich (łupki łyszczykowe i bezłyszczykowe oraz łupki krzemionkowe). Przy samym brzegu uskoku znajduje się wąski pas masywnych, słabo złupkowanych zieleńców. Występują tu wzgórza bazaltowe: Czerwona Skała (605 m n.p.m.), Łysanka (444 m n.p.m.), Trupień (481 m n.p.m.), Wilkołak (367 m n.p.m.), Rosocha (464 m. n.p.m.) i Górzec (445 m n.p.m.). Obszar pomiędzy uskokiem wypełniają pod pokrywą trzecio – i czwartorzędowe łupki.

Inną niewielką jednostką morfologiczną jest Pogórze Bolkowskie. Rozciąga się ono od strony południowo – wschodniej podnóży Gór Kaczawskich i Wałbrzyskich. Pogórze stanowi bardzo zrównaną powierzchnię pod względem rzeźby, która pokryta jest pagórkami o łagodnym charakterze. Na jej tle wyróżnia się położona na wschód od Bolkowa dolina Nysy Szalonej. Pokryta jest ona grubymi pokładami osadów lodowcowych oraz rzecznych, położonych na skałach z okresu permu. W północno-wschodniej części Pogórza wzdłuż brzegu Nysy rozciąga się pasmo, które w kulminacyjnym punkcie Okrąglaka osiąga 391 m n.p.m. Dzieli się ono na dwie odnogi. Na północy kończy się wzniesieniem Psia Górka (307 m n.p.m.), a na wschodzie - Kociskiem (315 m n.p.m.). Są to ostatnie wzniesienia pasma Sudetów, które tworzą cofniętą i obniżoną erozją krawędź uskoku brzeżnego. Składają się na nie głównie piaskowce, łupki oraz zlepieńce. Na północ od Bolkowa zalega wielka czapa złożona z porfirów, która sięga do wsi Kwietniki i opada stromym urwiskiem w stronę doliny Przyłęcznicy. Tworzą one wzgórze, na którym położony jest zamek w Świnach oraz wzniesienie Popielowa (364 m n.p.m.) i Swarna (389 m n.p.m.). W kierunku zachodnim wyróżnia się wzniesienie Młyniczna (454 m n.p.m).Tutejsza budowa geologiczna składa się z ordowickich fyllitów oraz łupek krzemionkowych i graptolitowych z syluru. Pomiędzy Młyniczną a czapą porfirów występuje obniżenie, które wypełnione jest utworami permskimi. Sam Bolków położony jest na zboczu wzgórza diabazowo – zieleńcowego, które tworzy urwisko stromo opadające spod murów zamku ku Nysie Szalonej. W kierunku zachodnim od Bolkowa krajobraz przechodzi w równinę. Występuje tu zjawisko zapadliska tektonicznego, na które składają się wypełnienia utworami czerwonego spągowca. W okresie lodowcowym istniało tutaj wielkie jezioro. Położone na północny wschód od Bolkowa wzgórza stanowią już bardziej urozmaicony krajobraz i zbudowane są z kambryjskich łupków zieleńcowych, a w rejonie wsi Sady występują również diabazy. Spośród nich najwyższym wzniesieniem jest Długa Góra (488 m n.p.m.). Po stronie wschodniej w rejonie Dobromierza tworzą się

kambryjskie zieleńce. Najbardziej charakterystycznymi wzgórzami są Gałka (434 m n.p.m.), Wieżyca (395 m n.p.m.) oraz Twardota (381 m n.p.m.).

Góry Wałbrzyskie to najdalej wysunięta na południu jednostka morfologiczna. Na ich obszarze znajdują się wzniesienia: Truskolas (613 m n.p.m.), Młynarka (539 m n.p.m.) oraz Bukowa (517 m n.p.m.), które rozciągają się równoleżnikowo w kierunku wschodnim od Domanowa. Składają się na nie zlepieńce dolnokarbońskie. Grzbiet ten rozcięty jest na dwie połowy głęboką przełęczą, przez którą przepływa potok Ochodnik.

Na terenie powiatu rozciąga się także skrawek Pogórza Wałbrzyskiego. Składają się na nie szczyty Sosnowica (421 m n.p.m.), Czartki (413 m n.p.m.) i Wały (447 m n.p.m.). Na ich budowę składają się utwory kambryjskie. W kierunku na zachód wzniesienia te opadają w stronę doliny rzeki Strzegomki, która tworzy granicę pomiędzy nimi a Pogórzem Bolkowskim. Stoki odchodzące w kierunku wschodnim są łagodne i tworzą sudecki uskok brzeżny.

Obszar równiny jaworskiej urozmaicają samotne bazaltowe wzgórza. Równina przechodzi łagodnie w Nizinę Śląską, a jej środkiem płynie Nysa Szalona. Obszar składa się w większości z łupkowych serii. Na część nizinną składają się Wzgórza Strzegomskie, stanowiące gniazdo granitowych pagórów, które są od siebie izolowane szerokimi obniżeniami. Granitowy masyw powstał przez intruzję magmy w te formacje prawdopodobnie podczas orogenezy waryscyjskiej. Północne ramię Wzgórz Strzegomskich budują utwory ordowickie oraz sylurskie (łupki krzemionkowe, fyllity oraz szarogłazy). W rejonie Męcinki i Chroślic leży wielka czapa bazaltu, będąca pozostałością po wylewach lawy w trzeciorzędzie. Zarówno w trzecio- i czwartorzędzie płynące wody naniosły grubą warstwę osadów i lodowiec dodał charakterystyczne utwory. Z trzeciorzędu pochodzą iły, żwiry, piaski i występujące w okolicach Sichowa ławice węgla brunatnego. Okres lodowcowy pozostawił gliny zwałowe, piaski oraz iły. Śladem jego działalności są pagórki koło Prusic oraz Sichowa. Z kolei utwory moreny dennej wypełniają rów pomiędzy krawędzią Sudetów a wzniesieniami Wzgórz Strzegomskich zwany obniżeniem podsudeckim. W okresie cofania się lodowca wiatry naniosły produkty wietrzenia tworzące dziś pokłady gleb lessowych w okolicach Mściwojowa. Ostateczny kształt nadaje rzeźbie działalność wód i atmosfery.

Teren powiatu jaworskiego dzieli krajobrazowo Sudecki Uskok Brzeżny. Jest on jedną z ważniejszych linii w części południowo – zachodniej Polski. Ciągnie się na długości przeszło 300 km od okolic Vidnavy (Czechy) do Złotoryi. Uskok istniał już w czasie orogenezy hercyńskiej. W trakcie orogenezy alpejskiej wzdłuż płaszczyzny uskoku doszło do tektonicznego podniesienia bloku sudeckiego względem bloku przedsudeckiego i uformowania się wyraźnego progu morfologicznego w postaci wypiętrzonych Sudetów i obniżonego Przedgórza Sudeckiego. Wypiętrzenie Sudetów wiąże się z późnym miocenem, pliocenem oraz czwartorzędem.

5.2. Przyroda powiatu jaworskiego

Występująca na terenie powiatu jaworskiego przyroda jest zróżnicowana. Zależna jest od warunków klimatycznych, ilości wód i ukształtowania powierzchni. Znaczną powierzchnię powiatu pokrywają lasy. Są one rozmieszczone nierównomiernie, a na pogórzu i w górach tworzą spore kompleksy. Są to lasy liściaste, iglaste i mieszane. Większość z nich występuje w południowej części powiatu. Na części nizinnej kompleksy leśne przypominają swoim

składem zespoły parkowe. W drzewostanie występują: dęby, groby, wiązy, jawory. W części podgórskiej: dąb, grab, jawor, modrzew i świerki. W części górzystej występują głównie świerki.

Największym skupiskiem fauny i flory jest Park Krajobrazowy „Chełmy". Około 55% jego powierzchni zajmują lasy. Są to głównie lasy liściaste – dąbrowy, buczyny, grądy i łęgi. Mniejsze powierzchnie zajmują zakrzewienia, łąki i pastwiska, pola orne, obszary zabudowane i drogi. Do najcenniejszych zespołów roślinnych występujących w Parku są dąbrowy brekiniowe występujące w Polsce tylko na terenie Pogórza Kaczawskiego.

Na obszarze Parku występuje 66 gatunków roślin objętych ochroną, w tym 53 objęte ochroną ścisłą. Wśród drzew występują: buk, dąb szypułkowy, dąb bezszypułkowy, grab, jarząb brekinia, jesion wyniosły, jodła, klon pospolity, jawor, lipa drobnolistna, lipa szerokolistna, olsza czarna, olsza szara, świerk, wiąz górski oraz tulipanowiec amerykański. Roślinność tworzą również: buławnik mieczolistny, buławnik wielkokwiatowy, gnieźnik jajowaty, gnieźnik leśny, goryczuszka orzęsiona, jemioła jodłowa, kosaciec syberyjski, kozłek bzowy, kruszczyk błotny, kruszczyk siny, kruszczyk szerokolistny, storczyk kukułka bzowa, kukułka Fuchsa, kukułka szerokolistna, lilia złotogłów, łuskiewnik różowy, mieczyk błotny, mieczyk dachówkowaty, miodownik melisowaty, naparstnica zwyczajna, nasięźrzał pospolity, paprotnik kolczysty, pełnik europejski, pierwiosnka lekarska, podkolan biały, podkolan zielonawy, przylaszczka, storczyk męski, śledziennica naprzeciwlistna, śnieżyca wiosenna, śnieżyczka przebiśnieg, ukwap dwupienny, wawrzynek wilczełyko, wiciokrzew pomorski, wyka leśna, zanokcica języcznik, zanokcica skalna, zimowit jesienny.

Świat fauny Parku tworzy 152 gatunków ptaków, 50 gatunków ssaków i po kilka gatunków płazów i gadów. Występują m.in.: bocian czarny, derkacz, dudek, dzięcioł zielonosiwy, krzyżodziób świerkowy, muchołówka białoszyja, muchołówka mała, pliszka górska, puchacz, sóweczka, trzmielojad, zimorodek, borsuk, dzik, jeleń, muflon, 22 gatunki nietoperzy, sarna, kumak nizinny, salamandra plamista, traszka zwyczajna, gniewosz plamisty. Niezwykle bogata jest też fauna bezkręgowców. Żyje tu ponad 800 gatunków motyli, co stanowi 38% motyli żyjących w Polsce. Kilkanaście gatunków żyje tylko w okolicach Chełma.

Ośrodkiem bogatym w rośliny i zwierzęta jest Zbiornik Słup. To sztuczny zbiornik wodny o piaszczysto-żwirowych plażach leżący w północnej części Równiny Jaworskiej. Długość jego linii brzegowej wynosi 19 km. Wody zbiornika, ze względu na pełnioną funkcję rezerwuaru wody pitnej dla Legnicy, są wyłączone z jakiegokolwiek wykorzystania rekreacyjnego, z wyjątkiem uprawiania wędkarstwa. Posiadają pierwszą klasę czystości, co sprzyja występowaniu 18 gatunków ryb, między innymi takich jak: amur biały, boleń, karaś, karp, leszcz, lin, okoń, płoć, pstrąg, sandacz, szczupak, ukleja i inne.

Wody zbiornika, szczególnie w płytkiej części wschodniej, gdzie pojawiają się rozlewiska i szuwarowiska, są ostoją ptaków wodno-błotnych. W okresach przelotów odnotowuje się obecność do 80 gatunków ptactwa wodnego. Wśród ptactwa znajduje się kilkanaście gatunków zagrożonych wyginięciem: derkacz, błotniak łąkowy, sieweczka obrożna, kropiatka, rybitwa czarna, srokosz, bocian czarny, krwawodziób, cyranka, cyraneczka, zimorodek, pójdźka, krakwa, perkoz rdzawoszyi, perkoz dwuczuby, perkozek, zausznik, błotniak stawowy, głowienka, łabędź niemy, czernica, sieweczka rzeczna, kokoszka wodna, trzciniak, mewa śmieszka, brzegówka.

Drugim sztucznym zbiornikiem wodnym w powiecie jaworskim jest Zbiornik Mściwojów. Zalew powstał wskutek przedzielenia koryta rzeki Wierzbiak zaporą ziemną o wysokości około 7,6 m i długości 300 m. Zlokalizowany jest w południowo-wschodniej części Mściwojowa. Jego projekt powstał w Instytucie Inżynierii Środowiska Wrocławskiego Uniwersytetu Przyrodniczego i jest jednym z dwóch w województwie dolnośląskim obiektem małej retencji posiadającym zbiornik wstępny. Posiada unikalny na skalę europejską system samooczyszczania polegający na utworzeniu naturalnych rozlewisk porośniętych specjalną roślinnością, które filtrują wodę zbiornika wstępnego spływającą do zbiornika właściwego. Filtry tworzy nasadzona roślinność szuwarowa na przegrodach biologicznych i wzdłuż brzegów. Na większości akwenu występuje twarde żwirowo-pisakowe dno, a muł tylko w niektórych miejscach i ma dość cienką warstwę. Żyje w nim karp, amur, karaś, pstrąg, leszcz, lin, okoń i szczupak. Zbiornik został idealnie wkomponowany w krajobraz i sprawia wrażenie naturalnego akwenu.

5.3. Walory krajobrazowe powiatu

Krajobraz powiatu jaworskiego został ukształtowany w różnych okresach geologicznych. Największą powierzchnię terenu zajmują pozostałości polodowcowe oraz z okresu wypiętrzeń wulkanicznych. Reszty dokonały procesy wietrzenia i erozji, a także działalność człowieka.

Osobliwe formy skalne powiatu jaworskiego uznane zostały za pomniki przyrody nieożywionej z uwagi na ich atrakcyjność krajobrazową, geologiczną oraz występowanie w symbiozie wraz z roślinami, porostami i mchami. Na terenach, które uległy procesom wietrzenia, pozostały wzniesienia powulkaniczne: Czartowska Skała, Mszana, Obłoga, Owczarek czy Rataj z Małymi Organami Myśliborskimi. W okolicy uskoku sudeckiego występują wzniesienia bazaltowe, m.in.: Górzec i Bazaltowa Góra. Największą część wzniesień stanowią osady utworzone z większych części zakrzepłej lawy wulkanicznej, głównie magmowej. Na skutek oddziaływania czynników krajobrazowych zmieniły one swoja pierwotną formę i utworzyły skałki ostańcowe. W dolinach potoków Jawornika, Staruchy oraz Gajki powstały dolinki wciosowe będące również konsekwencją wypiętrzeń. Na południowo - wschodniej części powiatu podobne dolinki występują w biegu Nysy Małej i jej dopływów Młynówki oraz Rogoziny. Sama Równina Jaworska jest pofałdowanym obszarem osadów trzecio- i czwartorzędowych, ożywionym wzgórzami bazaltowymi w okolicy Męcinki i Piotrowic. Wśród walorów krajobrazowych wyróżniają się również doliny wciosowe o charakterze wąwozów. Otoczone są one szczególną ochroną, utworzone zostały rezerwaty krajobrazowe, ścieżki przyrodniczo - dydaktyczne, spacerowe, trasy rowerowe oraz punkty widokowe.

Poza pomnikami pochodzenia wulkanicznego występują również pomniki przyrody będące osobliwością ze względu na swój kształt i wielkość lub związane są z legendą. Do tego typu pomników należy: kamień św. Jadwigi w Wądrożu Wielkim będący wychodnią kwarcu.

Znaczną część krajobrazu powiatu stanowią wzniesienia i lasy. Pełnią one rolę ochronną dla żyznego obszaru rolnego powiatu. Podstawową grupę tworzą lasy będące w zasobie Nadleśnictwa Jawor. Spośród parków wyróżniają się założenia tworzone od wieków w różnych rejonach powiatu, głównie jako otoczenie zespołów dworskich. Spotyka się tu gatunki rzadkie, np.: tulipanowiec amerykański w Paszowicach oraz Sichowie, cisy

w Jakuszowej, lipy drobnolistne w Muchowie i Chełmcu, dęby szypułkowe w Grobli, czarna olsza w okolicach Grobli, klony w Jaworze. Ważną osobliwością drzewostanu w parkach i poza nimi są pomniki przyrody. Znaczącą grupę stanowią także drzewa i rośliny występujące wzdłuż dróg komunikacyjnych, polnych, także wzdłuż rzek, potoków i wokół zbiorników.

Krajobraz uzupełniają zbiorniki wodne w większości będące efektem zagospodarowania zagłębień terenowych przez człowieka. Największe z nich to Słup i Mściwojów. W powiecie występuje też spora ilość stawów tworzonych na korytach rzecznych. Całość krajobrazu dopełniają nurty potoków górskich i rzek: Wierzbiaka, Nysy Szalonej, Nysy Małej i ich dopływów.

5.4. Parki krajobrazowe

Na terenie Nadleśnictwa Jawor utworzone zostały trzy parki krajobrazowe: Park Krajobrazowy „Chełmy", Rudawski Park Krajobrazowy i Książański Park Krajobrazowy.

Park Krajobrazowy „Chełmy" utworzony został zgodnie z Rozporządzeniem Wojewody Legnickiego (Nr 14, poz.70 Dz. Urz. Woj. Legn.) dnia 29 czerwca 1992 r. Położony jest we wschodniej części Pogórza Kaczawskiego wchodzącego w skład makroregionu Sudetów Zachodnich i obejmuje Pogórze Złotoryjskie oraz Rów Świerzawy pomiędzy rzekami Kaczawą i Nysą Małą. Na południe od parku wznoszą się Góry Kaczawskie, z północy rozciągają rolnicze tereny Niziny Śląsko – Łużyckiej, od zachodu lesiste tereny Pogórza Złotoryjskiego. Chełmski Park Krajobrazowy zajmuje powierzchnię 16 457 ha, a powierzchnia jego otuliny wynosi 10 878 ha.

Park utworzono w celu zachowania walorów krajobrazowych, przyrodniczych oraz wartości historycznych i kulturowych. Służy on społecznym celom naukowym, dydaktycznym oraz turystyczno- wypoczynkowym. Na jego terenie utworzone zostały obiekty oraz obszary przyrodnicze prawnie chronione, w skład których wchodzą rezerwaty przyrody, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne, zespoły przyrodniczo krajobrazowe oraz strefy ochronne fauny i flory objęte ochroną. Dla celów edukacyjnych na terenie Parku zorganizowane zostały obiekty i urządzenia turystyczno-rekreacyjne. Należą do nich szlaki turystyki pieszej i rowerowej, punkty postojowo-informacyjne, miejsca wypoczynku, obiekty rekreacyjne, punkty widokowe oraz gospodarstwa wiejskie przystosowane do przyjmowania turystów.

W parku i jego sąsiedztwie rośnie kilkadziesiąt gatunków roślin będących pod ochroną ścisłą i kilkanaście pod ochroną częściową. Niektóre rosną w populacjach liczących tysiące osobników. Są to m.in.: kosaciec syberyjski, storczyk krwisty, zawilec wielkokwiatowy i goździk pyszny. Szczególne zróżnicowanie siedliskowe warunkuje bogactwo faunistyczne parku. Gniazduje tu 152 gatunków ptaków m.in.: czarnych bocianów, żurawi, orlików krzykliwych, wodniczki (jeden z najbardziej zagrożonych wyginięciem ptaków europejskich), sowy błotnej, dubelta, kulika wielkiego. W okolicach Stanisławowa na torfowiskach występuje żółw błotny.

Na terenie Parku utworzone zostały cztery rezerwaty przyrody: leśny – „Bachus" (w 1958) i torfowiskowe – „Brzeźno" (1973), „Bagno Serebryskie" (1991) i „Roskosz" (1990). Na terenie otuliny Parku znajduje się leśny rezerwat „Serniawy" (1965).

W Parku i w jego sąsiedztwie za pomniki przyrody uznano 53 obiekty. Na trasie ścieżek turystycznych ustawiono dwie wieże obserwacyjne. W Brzeźnie funkcjonuje ośrodek dydaktyczno-muzealny Zarządu Chełmskich Parków Krajobrazowych.

Rudawski Park Krajobrazowy utworzony został na podstawie uchwały nr VII /49/89 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Jeleniej Górze z dnia 16 listopada 1989 r. Obejmuje on masyw Rudaw Janowickich wraz z Górami Sokolimi oraz Góry Ołowiane, Wzgórza Karpnickie i Góry Lisie. Przez jego północną część, w rejonie Ciechanowic i Janowic Wielkich, płynie Bóbr. Park obejmuje obszar o powierzchni 15 705 ha. Wokół niego została wyznaczona otulina o powierzchni 6 600 ha. Osobną enklawą należącą do Parku stanowi pasmo górskie Gór Ołowianych znajdujących się na terenie obrębu Bolków Nadleśnictwa Jawor.

Park chroni naturalne górskie geokompleksy przyrodnicze. Jego celem jest zachowanie aktualnej struktury hydrograficznej, ochrona ekosystemów leśnych i nieleśnych, fauny, krajobrazu, naturalnych form przyrody nieożywionej i dóbr kultury (ruiny zamku Bolczów i Sokolec, schronisko Szwajcarka). W Parku znajduje się wiele interesujących form skalnych zbudowanych z granitów, gnejsów, amfibolitów, zieleńców czy zlepieńców. Na terenie leżącym na obszarze Nadleśnictwa Jawor, szczególnie cenne są liczne obiekty geologiczne i geomorficzne, które mogą być uznane za stanowiska dokumentacyjne oraz chronione gatunki faunistyczne w rejonie Góry Brożyny (bocian czarny i salamandra plamista).

Na terenie Rudawskiego Parku Krajobrazowego nie utworzono rezerwatów przyrody, lecz znajdują się tu cztery specjalne obszary ochrony siedlisk ustanowione w ramach programu Natura 2000: „Góry i Pogórze Kaczawskie”, „Rudawy Janowickie”, „Stawy Karpnickie” i „Trzcińskie Mokradła”. Dodatkowo w północnej części parku, na terenie Gór Ołowianych, powołano stanowisko dokumentacyjne "Sztolnia Wapienna w Ciechanowicach". Obiekt chroni dawne wyrobisko w żyle kalcytowej, które stanowi ostoję dla zimujących nietoperzy oraz rzadkich gatunków grzybów.

Książański Park Krajobrazowy utworzony został na podstawie Uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej w Wałbrzychu z dnia 28 października 1981 r. oraz Rozporządzenia Wojewody Wałbrzyskiego Nr 19/198 z dnia 17 grudnia 1998 r. w sprawie Parków Krajobrazowych woj. wałbrzyskiego. Park leży na granicy Przedgórza Sudeckiego i Sudetów Środkowych. Od strony północno-zachodniej leży na terenie Wałbrzycha, a od strony północnej graniczy ze Świebodzicami. Zajmuje powierzchnię 3155 ha, jego otulina ma 5933 ha.

Park chroni zalesione obszary brzeżnej strefy Pogórza Wałbrzyskiego między dolinami rzek: Strzegomki na zachód i Witoszowskiego Potoku na wschód. Jest to lesista wypiętrzona krawędź dzieląca Sudety Środkowe od Wyżyny Śląskiej. Urozmaicona rzeźba terenu z głębokimi dolinami potoków, o zróżnicowanym środowisku leśnym, bogatej florze i faunie, stanowi fragmenty przyrody chronionej. Na terenie obrębu Bolków znajduje się Dobromierski Zespół Krajobrazowy mający na celu ochronę sanitarną wód w zlewni zbiornika w Dobromierzu i ochronę przeciwerozyjną obszarów leśnych znajdujących się wzdłuż rzeki Strzegomki.

Park odznacza się wielkim zróżnicowaniem biotopów. Liczba gatunków roślin waha się od 181 do 229. Szczególnie licznie występują mchy i porosty. 29 gatunków podlega ochronie, z czego 19 całkowitej. Na terenie Parku znajduje się 17 pomników przyrody, 3 zabytkowe aleje

drzew: dwie lipowe i jedna kasztanowa, arboretum – Sudecki Ogród Dendrologiczny oraz 130 drzew egzotycznych i 126 drzew zabytkowych.

Na obszarze Parku znajdują się 2 rezerwaty przyrody: Przełomy pod Książem koło Wałbrzycha chroniący przełomowe odcinki rzeki Pełcznicy i strumyka Szczawnik wraz z różnorodną fauną i florą oraz Jeziorko Daisy, którego celem jest ochrona kopalnej fauny górnego dewonu odsłoniętej w nieczynnym kamieniołomie wapienia wraz z otaczającym go drzewostanem tworzącym zespół żyznej buczyny sudeckiej.

6. Historia ziem w granicach dzisiejszego powiatu jaworskiego

W swojej historii teren dzisiejszego powiatu jaworskiego, jako część Dolnego Śląska, należał do państwa polskiego, czeskiego, austriackiego, pruskiego i niemieckiego. Region miał też okres swojej odrębności. Jako Księstwo Świdnicko – Jaworskie był niemal suwerenny.

Teren ziemi jaworskiej został zaludniony około 1300 – 300 lat p.n.e. Świadczy o tym odkryty w latach 1880 – 1910 łańcuch grobów ciałopalnych, w których odkopano ponad 1000 urn - popielnic na terenie ciągnącym się od Starego Jawora do Brachowa, a także w Zębowicach. Z tego okresu znaleziono również ślady osad w ogrodzie Sądu Miejskiego na terenie dzisiejszego Placu Seniora w Jaworze oraz na terenie zamku Piastowskiego. Uznaje się, że były to osady obronne zlokalizowane na półwyspach jeziornych. Z tych stanowisk archeologicznych wydobyto naczynia wykonane z wypalanej gliny, które były wytworem kultury łużyckiej. Część z nich prezentuje Muzeum Regionalne w Jaworze.

Badania archeologiczne ujawniają, że w okresie VI – IX w., ludność dawnego Śląska na terenie dzisiejszego powiatu jaworskiego wznosiła grody, czyli osady obronne. Potwierdzają to badania na Winnej Górze koło Piotrowic, Zamkowej Górze koło Chełmca, Górze Rataj koło Myśliborza oraz na Górzcu koło Męcinki.

W X i XI w. teren powiatu zamieszkiwało plemię Trzebowian. Było to plemię zachodniosłowiańskie z grupy lechickiej zamieszkujące na Dolnym Śląsku, pomiędzy siedzibami Ślężan na wschodzie, a Bobrzan na zachodzie. Nazwa plemienia dała początek nazwie miasta Trzebnica. Środkiem ziemi Trzebowian płynęły Nysa Szalona i Kaczawa. Miasta Jawor i Legnica, zbudowane w środku Trzebowi (ziemi plemiennej), były najważniejszymi grodami Trzebowian. Przypuszcza się, że do Trzebowian należały też ziemie kotliny jeleniogórskiej aż po okolice Lwówka Śląskiego.

Śląsk podlegał Czechom od lat 40 do 90-tych X w. W 990 r. Mieszko I odebrał go Czechom i tym samym ziemie powiatu przeszły pod panowanie Piastów. Rok ten datuje się jako początek istnienia tych ziem w granicach Polski. Potwierdzają to kroniki Thietmara.

Pierwszy najazd Mongołów na Polskę w 1241 r. spowodował ogromne wyludnienie Jawora i okolicznych miejscowości. Przyczyną wyludnienia była również bitwa pod Legnicą w tym samym roku. Śmierć Henryka Pobożnego i wyludnienie doprowadziły do osłabienia powiatu i rozpadu monarchii henrykowskiej.

W tym czasie, na skutek rozpowszechnionego w Europie Zachodniej kultu św. Marcina (Marcina z Tours) - żołnierza rzymskiego oddającemu żebrakowi połowę swojego płaszcza, Miasto Jawor przyjęło św. Marcina za patrona miasta.

Księstwo jaworskie było piastowskim księstwem dzielnicowym powstałym w okresie rozbicia dzielnicowego w Polsce. Zostało utworzone około 1274 r. przez Bolesława Rogatkę, który wydzielił z księstwa legnickiego najstarszemu synowi Henrykowi V Grubemu dzielnicę obejmującą Jawor, Bolków, Kamienną Górę, Lubawkę, Lwówek Śląski i Świerzawę. W 1277 r. dzielnica została powiększona o Strzegom. Po śmierci Bolesława Rogatki w 1278 r., Henryk V przekazał księstwo jaworskie bratu Bolkowi I Srogiemu. Ten około 1281 r. wydzielił młodszemu bratu Bernardowi ziemię lwówecką., która w 1286 r. powróciła do macierzy. W 1290 r. w zamian za pomoc zbrojną udzieloną Henrykowi V Grubemu w walce o księstwo wrocławskie, Bolko I otrzymał południowe tereny księstwa wrocławskiego: Świdnicę, Dzierżoniów, Strzelin, Ziębice i Ząbkowice Śląskie. Od tego czasu tytułował się księciem świdnicko-jaworskim. Po śmierci Bolka I Srogiego w 1301 r., dokonany został podział księstwa świdnicko-jaworskiego pomiędzy jego synów: Bernard został księciem na Świdnicy, Bolko księciem na Ziębicach, a Henryk księciem na Jaworze.

Henryk I Jaworski w 1319 r. poszerzył granice księstwa m.in. o Zgorzelec, Lubań, Żytawę, Przewóz, Trzebiel, Żary, Komorów Zły. W 1329 r. zrzekł się Zgorzelca i okręgu Trutnova. W 1336 r. otrzymał w lenno księstwo głogowskie. Z chwilą śmierci księcia Henryka w 1346 r., władcą księstwa został książę świdnicki Bolko II Mały. Po śmierci Bolka II w 1368 r. Księstwo świdnicko-jaworskie przeszło w ręce jego żony Agnieszki Habsburskiej. Po jej śmierci w 1392 r. spadkobiercą Jawora stał się król czeski Wacław IV Luksemburski, a powiat jaworski stał się prowincją królewską.

W połowie XII w. do Polski przybyli Cystersi. Był to katolicki zakon monastyczny reformowany, posługujący się regułą benedyktyńską. Założony został w 1098 r. przez św. Roberta z Molesme. Przykładem ich działalności na ziemiach jaworskich jest prepozytura w Słupie z grandią cysterską w Winnicy. Słup należał do jednych z najstarszych posiadłości cysterskiego opactwa w Lubiążu. Z czasem cystersi rozciągnęli swoje zarządzanie na całą okolicę, czyniąc pobliski folwark w Winnicy ośrodkiem zarządzającym. Cystersi przynosili mieszkańcom wsi nową kulturę agrarną, umiejętność wykorzystania i pozyskiwania zasobów naturalnych.

W XIII w. na terenie Jawora postawiono dwa kościoły: kościół pw. św. Marcina oraz kościół pw. św. Barbary. W tym samym czasie prawdopodobnie istniała również bożnica żydowska. Wspomina o niej księga z 1364 r. W XIV-wiecznym Jaworze istniała wydzielona dzielnica żydowska, w której koncentrowało się życie religijne Żydów. Funkcję synagogi spełniała obecna kaplica św. Wojciecha. W 1420 r. miejscowa gmina żydowska została wypędzona z miasta.

Wiek XIII przyniósł mieszkańcom tragedię epidemii dżumy. Choroba zdziesiątkowała większość powiatu. W Jaworze zmarłych grzebano w fosie, w okolicy Wieży Strzegomskiej i wzdłuż murów obronnych przy klasztorze.

W XV w. na życzenie węgierskiego króla Macieja Korwina, w Jaworze został wybudowany zespół klasztorny oo. bernardynów. Kościół został konsekrowany w 1489 r. w obecności księcia Kazimierza Cieszyńskiego. Zakonników sprowadzono do miasta

z Głogowa. W okresie reformacji konwent podupadł, a rada miejska starała się przekształcić budynki klasztorne w miejsce do opieki nad biednymi. W 1565 r. urządzono w nim protestancką szkołę parafialną. Bernardyni powrócili do Jawora w 1638 r.

W latach 1510 – 1538 w ramach rozbudowy fortyfikacji miejskich wzniesiono drugi pierścień murów obronnych z czteroma bastejami między bramami miejskimi. Umożliwiały one skuteczną obronę miasta. Prawdopodobnie w tym czasie wybudowano również Ratusz, który w kolejnych wiekach został przebudowany.

Od 1526 r. nastąpił rozwój ruchów luterańskich. W okresie reformacji Jawor posiadał przewagę protestantów. W tym czasie miasto niszczyły epidemie i pożary, największy w 1580 r. zniszczył znaczną część zabudowy. Kolejne zniszczenia przyniosła wojna trzydziestoletnia (1618 – 1648) toczona pomiędzy protestanckimi państwami Świętego Cesarstwa Rzymskiego a katolicką dynastią Habsburgów. W 1648 r. na stacjonujący w mieście niewielki garnizon szwedzki napadł oddział cesarski. Po zwycięskiej walce cesarscy żołnierze podpalili miasto w 16 miejscach. Z pożaru ocalały pojedyncze budynki, ratusz, dwa kościoły i klasztor, a liczba mieszkańców zmalała do poziomu 150 osób.

Na mocy porozumień pokoju westfalskiego zawartego w 1648 r. kończącego wojnę trzydziestoletnią grupa protestancka uzyskała prawo postawienia własnego kościoła. W latach 1654–1655 wybudowany został Kościół Pokoju w Jaworze. Powstał wraz z Kościołem w Świdnicy i w Głogowie.

W wyniku wojen śląskich (1740–1763) Jawor dostał się pod panowanie Prus. Król Fryderyk II Wielki zreformował administrację, czyniąc Jawor miastem powiatowym. W latach 1749 – 1755 wybudowano w Jaworze dla zakonu franciszkanek kościół i klasztor.

W 1815 r. przeprowadzono reformę administracyjną, której skutkiem było utworzenie niezależnych powiatów jaworskiego i bolkowskiego. W okresie międzywojennym nastąpiło połączenie tych dwóch jednostek, co zwiększyło dwukrotnie obszar powiatu.

W 1945 r. Jawor zdobyły oddziały 9 Korpusu Zmechanizowanego i 3 Gwardyjskiej Armii Pancernej Armii Czerwonej. Koniec II wojny światowej przyniósł zmianę przynależności państwowej powiatu jaworskiego z niemieckiej na polską. Od końca wojny do roku 1991 w Jaworze stacjonował 15 batalion samochodowy Armii Czerwonej.

W marcu 1950 r. na skutek wprowadzenia rad narodowych jako jednolitych organów władzy państwowej oraz nowego podziału na województwa, powiaty i gromady, Jawor stał się siedzibą miejskiej i powiatowej rady narodowej. W latach 1950-1954 południowa część powiatu jaworskiego z Marciszowem, Gostkowem i Domanowem przyłączona została do powiatu kamiennogórskiego. Do powiatu jaworskiego przyłączono natomiast wieś Kondratów.

Reforma administracyjna kraju w 1975 r. wprowadziła nowy dwustopniowy podział terytorialny, czego skutkiem zlikwidowano powiaty. Dolny Śląsk podzielono na cztery nowe województwa: jeleniogórskie, legnickie, wałbrzyskie i wrocławskie. Teren powiatu podzielony został pomiędzy trzy województwa: gminę Dobromierz włączono do wałbrzyskiego, gminę Bolków do jeleniogórskiego, a pozostałą część do legnickiego.

Współczesne powiaty powstały w wyniku reformy administracyjnej kraju w 1999 r. Granice powiatu jaworskiego uległy znacznym zmianom. Włączono gminę Wądroże Wielkie,

nie włączając z kolei gminy Dobromierz**.** Współcześnie powiat jaworski tworzą gminy: miejska Jawor, miejsko – wiejska Bolków oraz wiejskie: Męcinka, Mściwojów, Paszowice i Wądroże Wielkie. Stolicą powiatu jest Jawor.

7. Zabytki powiatu jaworskiego

7.1. Zabytki gminy Jawor

Jawor uzyskał lokację miejską 1242 r. Jego rozwój gospodarczy i terytorialny, przypadł już na lata rządów księcia Bolka I Surowego od 1278 r. Po 1312 r., panujący książę Henryk I Jaworski, nadał miastu przywileje, m.in. prawo do warzenia piwa, prawo mili i przywilej wolnego handlu solą. Około 1300 r. miasto otoczono murami. W 1373 r. powstał cech sukienników.

Po okresach wojen husyckich w XV w. nastąpił kolejny okres świetności miasta. Jawor pełnił funkcję ośrodka administracyjnego, do którego zjeżdżano się na sejmiki księstw świdnickiego i jaworskiego. W XVI w. Jawor stał się głównym ośrodkiem tkactwa lnu na Dolnym Śląsku. W mieście odbywały się dwa targi tygodniowo i trzy jarmarki rocznie. W latach 1510–1559 powstał drugi pierścień murów miejskich, a w 1546 r. kamienny most na Nysie.

Miasto w swej historii niszczyły epidemie i pożary. Największy w 1580 r. zniszczył znaczną część zabudowy. W 1648 r. cesarscy żołnierze podpalili miasto w 16 miejscach. Z pożaru ocalały pojedyncze budynki, ratusz, dwa kościoły i klasztor. Zniszczenia przyniosła też wojna trzydziestoletnia.

Z czasem w odradzającym się mieście nastąpił rozwój drukarstwa. W 1726 r. uruchomiono pocztę konną. W 1866 r. wyburzono bramy miejskie. W 1895 r. pożar zniszczył najstarszą zabudowę. Na początku XX w. uruchomiono pierwszą linię kolejową, umożliwiono korzystanie z telefonów, rozpoczęto budowę kanalizacji miejskiej oraz zelektryfikowano miasto. Kolejne zniszczenia przyniosła II wojna światowa.

O czasach świetności miasta świadczą wielowiekowe budowle. Do najważniejszych zabytków Jawora należą:

- **Rynek** o wymiarach 140 na 65 metrów. Zachowane zostały zabytkowe pierzeje: południowa, zachodnia oraz fragment północnej. Zabudowa rynku stanowi zwarty zespół architektoniczny z zachowanym średniowiecznym układem urbanistycznym. Istniejąca zabytkowa zabudowa pochodzi z XVI - XVIII w. Zabytkowe kamieniczki usytuowane są wzdłuż pierzei rynku przy uliczkach o szachownicowym układzie. Fasady budynków, na ogół trzy -, czteroosiowe, są ozdobione dekoracyjnym detalem architektonicznym. Kamieniczki posiadają malownicze podcienia.

Fot. 7.1.1: Rynek w Jaworze

Źródło: polska – org; Rynek w Jaworze; https://polska-org.pl/9830324,foto.html [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Ratusz** usytuowany jest w centralnym punkcie rynku. Wybudowano go w XIV w., lecz z pierwotnego założenia zachowała się jedynie gotycka wieża, która stanowi punkt obserwacyjny na całe miasto. Zespół ratuszowy był wielokrotnie przebudowywany. Obecnie jest on siedzibą władz miejskich. Na szczególną uwagę zasługuje Sala Rajców z zabytkowymi boazeriami, sklepieniem i witrażami o tematyce alegorycznej, wykonanymi w 1897 r. przez Królewski Instytut Witraży w Berlinie.

Fot. 7.1.2: Ratusz w Jaworze

Źródło: Wikipedia; Ratusz w Jaworze; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ratusz_w_Jaworze [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Ewangelicki Kościół Pokoju pw. Ducha Świętego** wybudowany został w latach 1654-1655 według projektu Albrechta von Saebischa. Jego powstanie związane było ze spełnieniem surowych warunków, do których należało: usytuowanie kościoła poza murami miejskimi, wygląd inny od dotychczasowych kościołów, konstrukcja wyłącznie z drewna i gliny, brak wież, budowa ze środków własnych protestantów. Budowla zyskała charakter wyjątkowej architektury, mistrzowsko zaprojektowanej i doskonale wykonanej. Powstała z materiałów nietrwałych: drewna, słomy i gliny. Na barokowe wyposażenie wnętrza składa się m.in. ołtarz, ambona i chrzcielnica. Po stronie północnej i południowej wzniesiono po cztery kondygnacje empor, których parapety zdobią obrazy ilustrujące Stary i Nowy Testament oraz pejzaże z zamkami i tarcze heraldyczne. Wszystkie elementy konstrukcyjne pokrywają polichromie o motywach fantazyjnie zawiniętych wici roślinnych. Ten wyjątkowo cenny obiekt wyróżnia się ze względu na swą unikatowość i wysokie walory artystyczne. W 2001 r. Rada UNESCO podjęła decyzję o wpisaniu kościoła na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego.

Fot. 7.1.3: Ewangelicki Kościół Pokoju pw. Ducha Świętego w Jaworze

Źródło: Wikipedia; Kościół Pokoju w Jaworze;
https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Pokoju_w_Jaworze [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół św. Marcina** wybudowany został na początku XIV w. z piaskowca, typu halowego. Wysokość wszystkich jego naw jest jednakowa. Wnętrze posiada sklepienie krzyżowo-żebrowe. Sklepienie nad nawą boczną ozdobione jest ornamentem roślinnym. Po zawaleniu się wieży w fasadzie zachodniej, w latach 1534-1536 zbudowano wieżę północną zachowaną do dziś. Na początku XVII w. dobudowano dwa ośmioboki, które są jej zwieńczeniem. Do kościoła prowadzą trzy portale. Od południa z tympanonem zawierającym scenę ze św. Marcinem (XIV w.), od zachodu z tympanonem maswerkowym, otoczonym bordiurą postaci (XIV w.) oraz od południa renesansowy z okazałymi kolumnami i płasko rzeźbionymi dekoracjami. Wejście do prezbiterium jest okolone gotyckim portalem z tympanonem przedstawiającym św. Marcina na koniu i żebraka, datowanym na 1330 r.

Fot. 7.1.4: Kościół św. Marcina w Jaworze

Źródło: Wikipedia; Kościół św. Marcina w Jaworze; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Marcina_w_Jaworze [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Zamek Piastowski** wzniesiony został w XIII w. na planie wieloboku zbliżonego do trójkąta. Stanowił istotną część fortyfikacji miejskich. Był siedzibą kasztelana, później księcia Bolka I oraz jego następców. Od końca XIV w. do 1741 r. zamek stanowił siedzibę starostów królewskich. Średniowieczne charakter zamku został zakłócony w wyniku licznych przebudowań i modyfikacji. W 1408 r. wybudowano skrzydło zachodnie, a w 1510 r. wzniesiono basteję. Wieżę, bramę i skrzydło południowe dobudowano w 1568 r. W 1648 r. miał miejsce pożar zamku, ale już w 1656 r. został on odbudowany. Przejęcie zamku przez Fryderyka II Wielkiego spowodowało największe zmiany w wyglądzie obiektu. Trzecią kondygnację dobudowano w 1751 r. W połowie XIX w. całkowicie przebudowano skrzydło południowe. Sklepienia zachowały się głównie w części parterowej, w skrzydle wschodnim – kolebkowe z lunetami oraz w skrzydle zachodnim – kolebkowo – krzyżowe. Renesansowy charakter zachowało skrzydło zachodnie, barokowy – skrzydło północno – wschodnie. W skrzydle południowym zachował się barokowy portal z 1656 r. Od 1749 r. mieścił się tu dom pracy przymusowej, a później więzienie, czynne do 1945 r.

Fot. 7.1.5: Zamek Piastowski w Jaworze

Źródło: Wikipedia; Zamek Piastowski w Jaworze; https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_Piastowski_w_Jaworze [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Baszta Strzegomska** to średniowieczna budowla o kwadratowej podstawie przechodzącej od drugiej kondygnacji w ośmiokąt. Jej masywna sylwetka mierzy 24 m wysokości, a grubość murów dochodzi 1,9 m. Zawiera drobne elementy gotyckiej architektury (małe ostrołuczne okienka). Zredukowany hełm stanowi rzadki przypadek zakańczania szczytów wież. Z uwagi na kształt zwana była grubym i łysym olbrzymem. Służyła ona do obrony bramy strzegomskiej. Podstawowym zadaniem strzelców stanowiących załogę wieży było flankowanie w obie strony linii murów obronnych oraz wspomaganie bezpośredniej obrony przedbramia. W razie zajęcia przez przeciwnika bramy wieża była ostatnią przeszkodą na drodze do miasta. Postęp w rozwoju artylerii sprawił, że pod koniec XV w. wieża utraciła swoje znaczenie militarne i stała się siedzibą miejskiego posterunku obserwacyjnego, a jej najniższa kondygnacja mieściła miejskie więzienie. W późniejszym okresie wieża była prochownią miejską (XVIII w.).

Fot. 7.1.6: Baszta Strzegomska w Jaworze

Źródło: Jawor – Wikipedia; Baszta Strzegomska; https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Jawor_-_baszta_strzegomska_-Kroton_001.jpg [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Średniowieczne fortyfikacje obronne** tworzyły pierścień o średnicy 400 m. Do miasta prowadziły cztery bramy: Bolkowska, Legnicka, Złotoryjska i Strzegomska. Brama Strzegomska od strony wschodniej, najbardziej zagrożonej, została umocniona wieżą strażniczą. Na początku XVI w. obwarowania umocniono poprzez zastosowanie wydłużonych bastei, które poszerzały pas obronny, a wychodząc poza obręb murów obronnych służyły do bezpośredniej obrony głównych budowli w mieście (zamek, klasztor, kościół św. Marcina). W najlepszym stanie przetrwała do naszych czasów Basteja Anioła przy kościele św. Marcina, która wraz z otoczeniem zachowała swój XVI - wieczny charakter. Zachowane fragmenty murów obronnych i bastei w niezmienionej topografii terenu ilustrują pierwotny charakter fortyfikacji Jawora, który należał do najlepiej obwarowanych miast śląskich.

Fot. 7.1.7: Mury obronne

Źródło: Wikipedia; Mury obronne w Jaworze; https://pl.wikipedia.org/wiki/Mury_obronne_w_Jaworze [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Poklasztorny zespół oo. bernardynów** składa się z gotyckiego kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i konwentu. Świątynia została poświęcona w 1489 r. W latach 1565-1638 klasztor należał do miasta, które urządziło w nim szkołę protestancką. W XIX w. mieścił się w nim arsenał wojskowy, a w samym budynku zakonnym policyjny urząd śledczy. W 1964 r. został przekazany Muzeum Regionalnemu, które przeprowadziło generalny remont i prace konserwatorskie. We wnętrzu klasztoru znajdują się późnogotyckie freski z przedstawienia Męki Pańskiej, postaci św. Bernardyna, stygmatyzacji św. Franciszka, Ostatniej Wieczerzy (fragmenty), Upadku pod krzyżem. Zachowały się również cenne XVI i XVII - wieczne polichromie. Na sklepieniu w kościele znajdują się malowidła z motywem roślinnym oraz XVII - wieczne malarstwo iluzjonistyczne (nawy boczne). W części klasztornej eksponowane są wystawy pokazujące główne kolekcje muzeum w Jaworze, a także zbiory innych muzeów, kolekcjonerów prywatnych, dzieła współczesnych artystów polskich i zagranicznych.

Fot. 7.1.8: Klasztor oo. bernardynów

Źródło: Wikipedia; Mury obronne w Jaworze; https://pl.wikipedia.org/wiki/Mury_obronne_w_Jaworze [dostęp: 06.11.2024 r.]

7.2. Zabytki gminy Bolków

W XI w. w okolicach obecnego Bolkowa leżał gród pograniczny Świny. Pierwotnie znajdował się tu kasztelański gród oraz osada służebna. Pełnił on funkcję administracyjno-wojskową.

Miasto Bolków powstało w 1265 r., prawa miejskie otrzymało w 1276 r. Położone zostało na skrzyżowaniu dróg handlowych z Wrocławia i Legnicy do Czech. W XIII i XIV w. znajdowało się w księstwie jaworskim i świdnicko-jaworskim. W XIII w., za panowania księcia legnickiego Bolesława Łysego, powstał zamek. W 1384 r. miasto stało się lennem nadawanym rycerskim rodom czeskim. Szybki rozwój miasta nastąpił pod panowaniem księcia Bernarda, wtedy wzniesiony został kościół. Wojny husyckie powstrzymały dalszą rozbudowę miasta.

W 1508 r. Bolków otrzymał prawo wolnego wyboru rady miejskiej, prawo zorganizowania niższego sądownictwa oraz przywilej organizowania trzech jarmarków rocznie. W XVI i XVII w. miasto nękały epidemie, trzęsienia ziemi, powodzie i wojny.

Przełom XVII i XVIII w. to czas odbudowy Bolkowa. Stał się wtedy ośrodkiem tkactwa lnianego. Do ponownego zubożenia miasta przyczyniło się powstanie tkaczy w 1793 r. oraz wojny napoleońskie.

W latach 1812–1823 dokonano częściowej rozbiórki fortyfikacji miejskich. Do XIX w. miasto było ośrodkiem handlowym, natomiast od połowy XIX w. nastąpił szybki rozwój przemysłu, zwłaszcza włókienniczego. Pierwszą tkalnię mechaniczną uruchomiono w 1858 r. W 1890 r. uruchomiona została linia kolejowa węzła strzegomskiego z Roztoki do Bolkowa. W 1999 r. przedłużono ją do stacji Marciszów. W czasach zaborów Bolków miał bezpośrednie połączenia kolejowe z wieloma miastami Polski np. z Krakowem.

Podczas II wojny światowej (1944 - 1945) w Bolkowie znajdowała się filia niemieckiego obozu koncentracyjnego Groß-Rosen stworzona dla obsługi fabryki wytwarzającej elementy samolotów. W latach 1945–1947 doszło do odbudowy przemysłu.

Do gminy Bolków należy miasto Bolków i 15 sołectw. Do zabytków i miejsc upamiętniających historię gminy należą:

- **Zamek Bolków** to najstarszy i najbardziej interesujący z zachowanych zabytków średniowiecznego budownictwa obronnego w Polsce. Usytuowany jest na wzgórzu (396 m. n.p.m.). Zbudowany został na polecenie księcia legnickiego Bolesława II Rogatki, a rozbudowany przez jego syna Bolka I Surowego księcia świdnicko – jaworskiego. W połowie XIV w. zamek połączono z systemem fortyfikacji miejskich, jego południowy i południowo-wschodni narożnik zostały połączone z miejskimi murami obronnymi. W czasach piastowskich rezydentami zamku byli książęcy burgrabiowie. W XIV w. zamek został powiększony. Według historyków zamek pełnił funkcję skarbca od czasów Bolka II przez około 100 lat, potem skarbiec przeniesiono do Pragi. Na terenie zamku w tzw. Domu Niewiast, mieści się muzeum.

Fot. 7.2.1: Zamek Bolków

Źródło: Wikipedia; Zamek w Bolkowie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Bolkowie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Ratusz** znajduje się na środku bolkowskiego rynku. Wzniesiony został pierwotnie w końcu XIV w. W 1632 r. uległ spaleniu, w 1670 r. został odbudowany. Kolejne przebudowy nadały mu obecny wygląd, a zachowały tylko skromne resztki starego ratusza. Budynek jest dwukondygnacjowy, prostokątny. Portyk wejściowy zwieńczony jest balkonem. Całość przykrywa mansardowy dach. Kwadratowa wieża przechodzi górą w ośmiobok, przykryta jest hełmem.

Fot. 7.2.2: Ratusz w Bolkowie

Źródło: Wikipedia; Ratusz w Bolkowie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ratusz_w_Bolkowie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kamienice z podcieniami** z XVII i XVIII w. usytuowane są przy prostokątnym, pochyłym rynku bolkowskim wzdłuż północnej pierzei. Ich wyniesienie na pochyłej płycie rynku nadaje im niepowtarzalny charakter. W piwnicach trzech kamienic znajdują się gotyckie elementy, a drzwi wejściowe przyozdabia kamienny portal. Uroku rynkowi i kamienicom dodaje Anielska Fontanna przedstawiająca chłopca czytającego Biblię

Fot. 7.2.3: Kamienice przy Rynku

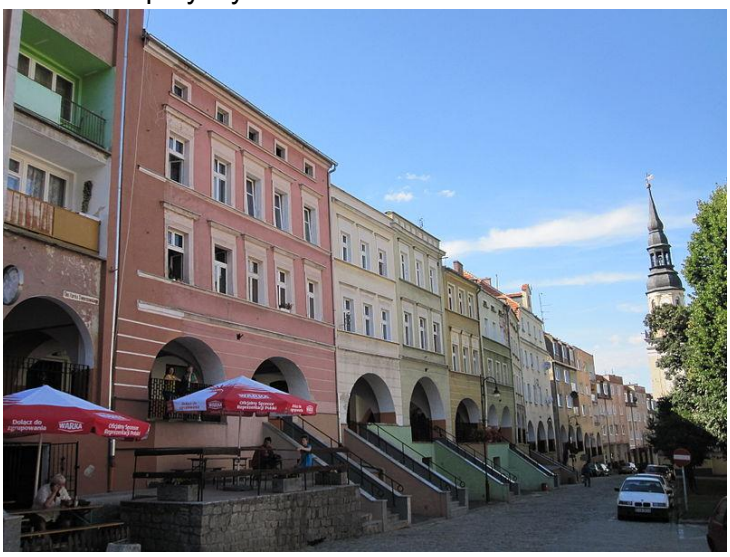

Źródło: Wikipedia; Kamienice przy Rynku; https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Bolk%C3%B3w_-_kamienice_przy_Rynku.jpg [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół parafialny św. Jadwigi w Bolkowie** powstał około 1250 r. jako budowla murowana na planie krzyża greckiego z dobudowaną od południa zakrystią i wieżą o formach wczesnogotyckich. Do tego trzonu w XIV w. dostawiono dwie boczne nawy, a w 1846 r. usunięto gotyckie szczyty, osadzono czterospadowy dach, usunięto wczesnogotyckie małe okna, które zastąpiono obecnymi. W tym czasie znajdujące się na kościelnej podłodze epitafia odwrócono napisami do dołu. Przykrywają one krypty w podpiwniczeniu nawy z trumnami członków rodów arystokratycznych, bogatych mieszczan i przywódców miasta. W podpiwniczeniu zakrystii znajduje się krypta wypełniona kośćmi. W kościele zachowała się ambona z 1619 r., sklepienia krzyżowe w części wczesnogotyckiej i kamienne rzeźby na szczycie północnej kruchty. Obok kościoła zachowała się murowana barokowa kaplica oraz figura św. Jana Nepomucena z 1724 r.

Fot. 7.2.4: Kościół św. Jadwigi w Bolkowie

Źródło: Wikipedia; Kościół św. Jadwigi w Bolkowie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Jadwigi_w_Bolkowie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Ruiny zamku w Świnach** usytuowane są na wzgórzu górującym nad wsią (369 m n.p.m.). Zamek zbudowano na miejscu kasztelańskiego grodu. Był on wielokrotnie przebudowywany. Składa się z dziedzińca otoczonego murem i wyposażonego w dwie okrągłe basteje na rogach i wieżę. Z trzykondygnacyjnego zamku, zbudowanego z kamienia na planie prostokąta, zachowały się fragmenty sklepień, sztukaterii, portali ciosowych, okien gotyckich i dekoracji sgraffitowych na ścianach zewnętrznych.

Fot. 7.2.5: Zamek Świny

Źródło: Wikipedia; Zamek Świny; https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_%C5%9Awiny [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Ruiny zamku w Lipie.** Zamek zbudowany został na przełomie XIII i XIV w. Prawdopodobnie powstał z inicjatywy jednego ze śląskich rodów rycerskich i miał pełnić rolę strażnicy wzniesionej w formie gotyckiej. W tym czasie budowla składała się z kwadratowej wieży mieszkalnej, otoczonej zabudową. W XVII w. zamek przebudowano w formie renesansowej. W 1821 r. znaczna część budowli została rozebrana. W 1834 r. został odrestaurowany i przebudowywany w formie neogotyckiej. Podczas renowacji w latach 70-tych XX w. nieodwracalnie zniszczono wiele elementów budowli. Obecnie nie ma już jaskółczego ogonu i wieży, która kształtem miała przypominać wieżę z bolkowskiego zamku. Kamienne portale, gotyckie i renesansowe obramowania okien zostały skradzione.

Fot. 7.2.6: Zamek w Lipie

Źródło: Wikipedia; Zamek w Lipie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Lipie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Ruiny zamku Niesytno w Płoninie.** Zamek po raz pierwszy został wymieniony w 1432 r. w liście biskupa wrocławskiego Konrada Oleśnickiego do Wielkiego Mistrza Zakonu Krzyżackiego. Obiekt był w kilkakrotnie rozbudowywany i przebudowywany. Najciekawszym elementem jest unikalna na skalę Polski wieloboczna wieża z dziobem zajmująca kulminację skalną, pełniąca rolę donżonu, wyposażona we wnętrzu w tzw. ciepłą izbę (wnętrze obłożone drewnem). Poniżej wznosi się dom zamkowy, zapewne późniejszy, częściowo dwu- a częściowo trójkondygnacyjny. W 1545 r. obok zamku wybudowany został dwór. Był on zdobiony renesansową kamieniarką (m.in. portalem głównym i oknami z fasciowymi obramieniami. Dwór również był wielokrotnie przerabiany. W 2012 r. rozpoczęły się prace przy odgruzowywaniu i rekonstrukcji budynku mieszkalnego.

Fot. 7.2.7: Zamek Niesytno

Źródło: Wikipedia; Zamek Niesytno; https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_Niesytno [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Sadach Górnych** z XIII/XIV w. usytuowany jest na wzgórku w Sadach Górnych. Wyposażony jest w wieżę dostawioną od wschodu, o trójprzęsłowym, krzyżowo - żebrowym prezbiterium i podobnie sklepioną kaplicą grobową rodu Czynów. Znajduje się w niej 17 nagrobków i 2 epitafia renesansowe. Przy wejściu mieści się wczesnogotycki portal. Przy kościele zachowała się osiemnastowieczna plebania z dekoracją sgraffitową.

Fot. 7.2.8: Kościół Najświętszej Marii Panny w Sadach Górnych

Źródło: Wikipedia; Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Sadach Górnych; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Narodzenia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Maryi_Panny_w_Sadach_G%C3%B3rnych [dostęp: 06.11.2024 r.

7.3. Zabytki gminy Męcinka

Pierwsza wzmianka o Męcince pochodzi z 1202 r. Wieś została założona przez cystersów z klasztoru w Lubiążu na miejscu słowiańskiego grodu Dobrowice.

Badacze przypuszczają, iż w przeszłości położona niedaleko Męcinki góra Górzec mogła być miejscem kultów pogańskich. Na jej stoku znaleziony został złoty diadem wykonany z blachy, który związany z kręgiem śródziemnomorskiej kultury mykeńskiej. Wiadomo, że w XIII w. na szczycie stał gródek otoczony suchą fosą. Służba i obsługa dworu mieszkać miała w miejscowości Pomocne. Od połowy XIII w. wzniesienie należało do zakonu Cystersów z Lubiąża.

W okolicach Męcinki przy krawędzi Sudetów znajdowały się kopalnie rud miedzi, a na początku XX w. rud żelaza (sztolnie Rudolf i Dębowa). Po II wojnie światowej poszukiwano tu rud uranu.

Gmina Męcinka ma duże znaczenie turystyczne. Zawdzięcza to swemu położeniu na Równinie Jaworskiej i Pogórzu Kaczawskim. W części nizinnej gminy położony jest zbiornik wody Słup. Południowa część gminy, leży na terenie Parku Krajobrazowego „Chełmy". Z uwagi na lokalizację w obszarze chronionym, rozwój przemysłu w gminie jest ograniczony. Obszar ten charakteryzuje się dużą lesistością i górzystym krajobrazem. Występują tu trzy wzniesienia: Czartowska Skała, Rosocha i Górzec.

Gmina Męcinka posiada 14 sołectw. Do jej zabytków należą:

- **Droga kalwaryjska** z XIX w. Rozstawione na zboczu stacje prowadzą do kaplicy pielgrzymkowej znajdującej się na szczycie wzgórza Górzec. Wcześniejszą kaplicę zniszczyło uderzenie pioruna, na jej miejscu zbudowano nową. Samo wzgórze też jest atrakcyjne turystycznie. Należy do wzniesień pochodzenia wulkanicznego. Jego wierzchołek tworzy twardziel bazaltowy, odsłaniający się na szczycie w niewielkich skałkach o wyraźnej oddzielności słupowej.

Fot. 7.3.1: Kalwaria na Górzec

Źródło: O jeden krok; Kalwaria na Górzec z poganami i cystersami w tle; https://ojedenkrok.pl/kalwaria-na-gorzec-z-poganami-i-cystersami-w-tle/ [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny w Słupie.** Wzniesiony został w 1175 r., przebudowany w 1716 r. Jest to jednonawowa budowla z wieżą zakończoną barokowym hełmem. Wnętrze pokryte jest malowidłami. Kościół posiada barokową chrzcielnicę i ołtarze utrzymane w tym samym stylu. Nad drzwiami do zakrystii wisi obraz „Madonna w różach". Na zewnątrz w niszy, na południowej ścianie stoi drewniana gotycka rzeźba Madonny. W ścianie zachowało się renesansowe epitafium z 1555 r. Obok kościelnego muru znajdują się 4 krzyże pokutne.

Fot. 7.3.2: Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Słupie

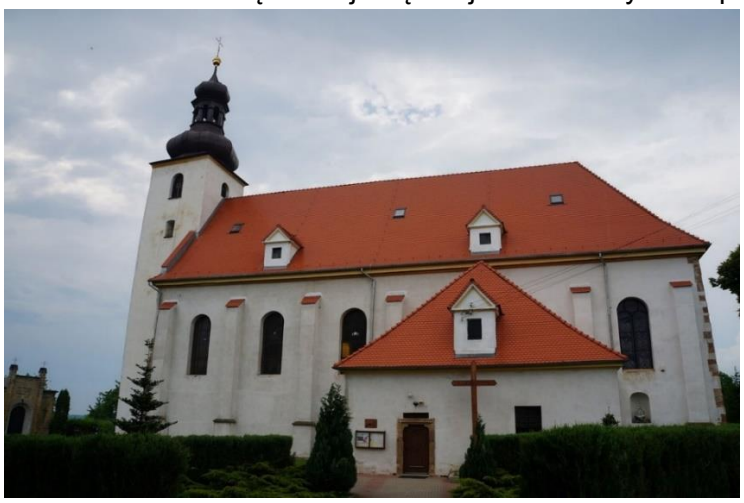

Źródło: Wikipedia; Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Słupie; https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Wniebowzi%C4%99cia_NMP_w_S%C5%82upie_01.JPG [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Pałac w Sichowie**. Pierwotnie renesansowy zamek na wodzie otoczony fosą, zbudowany w drugiej połowie XVI w. Przebudowany na barokowy pałac w XVIII w. Spalony w 1945 r.. Obecnie w ruinie. Park wokół pałacu powstał w 1889 r. według projektu Edwarda Petzolda. Rośnie w nim drzewo z rodziny magnoliowatych, które jest najgrubszym osobnikiem tego gatunku w Polsce. Obwód drzewa wynosi 460 cm. Rosną też inne drzewa, uznane za pomniki przyrody: tulipanowiec, cisy pospolite, platany, lipy i kasztanowce. Ozdobą parku jest aleja lipowo - kasztanowa składająca się z 83 lip i 68 kasztanowców.

Fot. 7.3.3: Pałac w Sichowie

Źródło: Pomniki przyrody; Zabytkowy park w Sichowie; https://www.pomniki-przyrody.pl/?p=2559 [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kamienna wieża widokowa na górze Mszana** koło Muchowa została wzniesiona ok. 1848 r., przebudowano ją w 1912 r. Jest to 6-metrowa kwadratowa kamienna budowla. Znajduje się 475 m n.p.m. Stanowi punkt obserwacyjny. Na górze znajduje się złoże law trzeciorzędowych, które tworzą liczne wychodnie w postaci bazaltowych skał.

Fot. 7.3.4: Wieża widokowa na górze Mszana

Źródło: Wikipedia; Mszana; https://pl.wikipedia.org/wiki/Mszana_(Pog%C3%B3rze_Kaczawskie) [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Chełmcu** z XIII w. Jest to prosta jednonawowa budowla o rzucie prostokąta z węższym prezbiterium i wieżą na osi od zachodu. Wyposażony jest w barokowy ołtarz główny i ambonę. W XVII w. pierwotny kościół spłonął i został odbudowany. W połowie XX w. przeprowadzono gruntowną restaurację budowli.

Fot. 7.3.5: Kościół pw. św. Jana Chrzciciela

Źródło: Polska ORG; Kościół św. Jana Chrzciciela, https://polska-org.pl/4290284,foto.html [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. św. Jerzego w Kondratowie** z XIV w. Jest to skromna kamienna budowla z ośmiobocznie zamkniętym prezbiterium i wieżą od zachodu. Zachowały się portale w kruchcie i przy wejściu do zakrystii. Znajdują się tam nagrobki kamienne i epitafia malowane na desce z okresu renesansu, gotycki tryptyk z malowidłami na skrzydłach oraz renesansowa ambona i chrzcielnica.

Fot. 7.3.6: Kościół pw. św. Jerzego w Kondratowie

Źródło: Wikipedia; Kościół św. Jerzego w Kondratowie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Jerzego_w_Kondratowie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. św. Marcina w Pomocnem** wzniesiony został w XIV w., a przebudowany w XVIII. Jest to budynek jednonawowy z wieżą zakończoną cebulastym hełmem, o krzyżowo - żebrowym prezbiterium. Dobudowana od południa barokowa kruchta kryje ostrołukowy portal gotycki. Przy ścianie prezbiterium znajduje się gotyckie sakramentarium. Kościół wyposażony jest też w barokowe obrazy, rzeźby i chrzcielnicę oraz rokokowe organy.

Fot. 7.3.7: Kościół pw. św. Marcina w Pomocnem

Źródło: Wikipedia; Parafia św. Marcina w Pomocnem; https://pl.wikipedia.org/wiki/Parafia_%C5%9Bw._Marcina_w_Pomocnem [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Ruiny dworu w Kondratowie.** Dwór wzniesiony został prawdopodobnie w XVI w. Przebudowywany w XVIII i XIX w. Na zboczu wzniesienia zachowały się pozostałości 4-stopniowego, tarasowego ogrodu i bastei z II poł. XVIII w. Obiekt jest częścią zespołu pałacowego, w skład którego wchodzą pozostałości ogrodu.

Fot. 7.3.8: Dwór w Kondratowie

Źródło: Wikipedia; Pałac w Kondratowie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%82ac_w_Kondratowie [dostęp: 06.11.2024 r.]

7.4. Zabytki gminy Mściwojów

Wieś Mściwojów powstała prawdopodobnie w XIII w. W 1251 r. wzmiankowana była świątynia.

Gmina Mściwojów ma charakter rolniczy. Użytki rolne zajmują 88% jej obszaru. W okolicy Zimnika znajdują się złoża granitu. Główną atrakcją gminy jest wybudowany na rzece Wierzbiak zbiornik wodny "Mściwojów". To zbiornik małej retencji z systemem samooczyszczania opartym o nasadzenie odpowiedniej roślinności szuwarowej. Akwen służy miejscowej ludności i turystom do rekreacji. Obok zbiornika stoi wieża widokowa o wysokości 25 m. Można z niej podziwiać panoramę okolicznych miejscowości oraz Wzgórz Strzegomskich, Równiny Jawora, Pogórza Kaczawskiego oraz pasma Sudetów z Karkonoszami.

W skład gminy Mściwojów wchodzi 12 sołectw. Na jej terenie znajduje się wiele zabytków, m.in.:

- **Kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Mściwojowie** zbudowany w XVIII w. Kościół posiada zwartą i surową sylwetkę i barokowy wystrój. Zachowały się malowidła ołtarza głównego, ambona, rzeźby i witraże przedstawiające sceny religijne. W świątyni znajduje się również obraz Matki Boskiej Bolesnej.

Fot. 7.4.1: Kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Mściwojowie

Źródło: Wikipedia; Kościół Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Mściwojowie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Nawiedzenia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Maryi_Panny_w_M%C5%9Bciwojowie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Ruiny renesansowego dworu w Mściwojowie.** Dwór wzniesiony został ok. 1550 r., a przebudowany w XIX w. Dwukondygnacyjny budynek wzniesiony został na planie tribulum i pierwotnie otoczony był fosą. Przy dworze założony był ogród. Do dziś zachował się parter ogrodowy, park, staw z wyspą i pawilonem, boskiet, ogród gospodarczy, kamienne mosty nad rzeką oraz stary mur graniczny. Pawilon na wyspie wzniesiono z kamienia na rzucie ośmioboku i nakryto kopułą.

Fot. 7.4.2: Ruiny renesansowego dworu w Mściwojowie

Źródło: Ruiny renesansowego dworu w Mściwojowie; Legnica nasze miasto; https://legnica.naszemiasto.pl/ruiny-dawnego-dworu-w-msciwojowie-na-dolnym-slasku-staw/ga/c7-8052767/zd/58665869 [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kompleks zamkowo - pałacowy w Luboradzu** z XVI w. Zaliczany jest do zabytków klasy I. Nosi cechy renesansu i baroku. Zbudowany został na planie czworoboku z dziedzińcem w środku. Zachował szereg portali renesansowych, dębowe rzeźbione drzwi do kaplicy, sale z dekoracją stiukową i salę balową z plafonem pokrytym malowidłem. W XVII w. dobudowana została okrągła kaplica z ołtarzem z obrazem Michaela Willmanna.

Fot. 7.4.3: Pałac w Luboradzu

Źródło: Wikipedia; Pałac w Luboradzu; https://pl.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%82ac_w_Luboradzu [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. Zaślubin Najświętszej Marii Panny w Luboradzu** z XVI w**.** Jest to jednonawowa budowla z wieżą i krzyżowo sklepionym prezbiterium**,** wybudowana w stylu renesansowym i późnobarokowym. Posiada na zewnątrz renesansowe epitafia. Wewnątrz znajduje się barokowy ołtarz i nagrobek fundatora kościoła.

Fot. 7.4.4: Kościół pw. Zaślubin Najświętszej Marii Panny w Luboradzu

Źródło: Wikipedia; Kościół pw. Zaślubin Najświętszej Marii Panny; https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Luboradz_(wojew%C3%B3dztwo_dolno%C5%9Bl%C4%85skie)_Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_fil._p.w._Za%C5%9Blubin_NMP,_1581,_1900.JPG [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Dwór i pawilon parkowy w Drzymałowicach** z połowy XVIII w. Do dworu prowadzi ozdobny portal wejściowy z dwoma półkolumnami toskańskimi, których głowice wspierają archiwoltę o łuku koszowym. W niej znajduje się kartusz herbowy z herbami. Nad nim medalion z inskrypcją i datą 1752, nad którym również znajdują się herby. Zabytek przebudowany na początku XX w. jest częścią zespołu dworskiego, w skład którego wchodzi też barokowa kaplica z XVIII w.

Fot. 7.4.5: Dwór w Drzymałowicach

Źródło: Drzymałowice – Dwór (nr 12); Polskie zabytki, Katalog zamków, pałaców i dworów w Polsce; https://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/568/Drzymalowice_-_Dwor__nr_12_/ [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. św. Jadwigi w Targoszynie.** Jest to budowla jednonawowa, murowana, wzniesiona na przełomie XV/XVI w., rozbudowana w XVIII. Posiada czworoboczną wieżę zakończoną kopulastym hełmem. XVIII-wieczny brązowy dzwon wykonany został w warsztacie Demningena. Ołtarz głównym z 1512 r. przedstawia gotycki tryptyk: w części środkowej Madonnę z Dzieciątkiem w otoczeniu św. Barbary i Katarzyny, w skrzydłach - postaci patronów i sceny z życia Marii. Predella zawiera scenę "Złożenia do grobu".

Fot. 7.4.6: Kościół pw. św. Jadwigi w Targoszynie

Źródło: Gmina Mściwojów; Kościół pw. św. Jadwigi w Targoszynie; https://www.msciwojow.pl/ [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Pałac w Targoszynie** z 1897 r. wzniesiony został w stylu neorenesansowym z elementami neobaroku i rokoka. Zbudowany na planie zbliżonym do kwadratu, podpiwniczony, posiada dwie kondygnacje oraz częściowo użytkowe poddasze. Pokryty jest wysokim dachem czterospadowym z powiekami i świetlikami. Na osi fasady wydatny ryzalit z głównym wejściem ozdobionym portalem. Elewacje urozmaicają neorenesansowe szczyty, ryzality, gzymsy, opaski wokół okien, loggia i tarasy. W skład zespołu pałacowego wchodzi kilkuhektarowy park krajobrazowy założony w 1879 r., przekształcany na przełomie XIX i XX wieku oraz po II wojnie światowej.

Fot. 7.4.7: Pałac w Targoszynie

Źródło: Wikipedia; Pałac w Targoszynie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%82ac_w_Targoszynie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Pałac w Snowidzy** z XVII w. Pierwotnie budowla otoczona była fosą, którą częściowo zasypano w latach 70-tych XX w. zamieniając mostek prowadzący do pałacu na podjazd i schody oraz zlikwidowano drewnianą werandę. W XVIII w. założone zostały ogrody ozdobne na tarasach po północnej i zachodniej stronie rezydencji. Około 1800 r., wraz z przebudową pałacu, ogrody otrzymały ozdobne balustrady i wzniesiono oranżerię.

Fot. 7.4.8: Pałac w Snowidzy

Źródło: Wikipedia; Dwór w Snowidzy; https://pl.wikipedia.org/wiki/Dw%C3%B3r_w_Snowidzy [dostęp: 06.11.2024 r.]

7.5. Zabytki gminy Paszowice

Pierwsza wzmianka o miejscowości Paszowice pochodzi z dokumentu z 1288 r. Wieś rozciągająca się wzdłuż potoku Paszówka na długości ponad 5 km. Oryginalny układ przestrzenny łańcuchówki z układem pól zachował się do dzisiaj.

Gmina Paszowice charakteryzuje się dużą różnorodnością terenów i elementów przyrodniczych. Na jej obszarze znajdują się cztery rezerwaty przyrody: rezerwat przyrody Nad Groblą, częściowo rezerwat przyrody Wąwóz Lipa, rezerwat przyrody Wąwóz Myśliborski oraz rezerwat przyrody Wąwóz Siedmicki. Licznie występujące, ciekawie uformowane przez przyrodę bazaltowe wzgórza zalicza się do zabytków przyrody o walorze krajowym.

Gmina Paszowice posiada 12 sołectw. Do zabytków gminy należą:

- **Kościół pw. św. Anny w Grobli** wzniesiony w XIV w., a przebudowany w XVI. Jest to budowla jednonawowa z prostokątnym prezbiterium wspartym przyporami. Wewnątrz znajdują się gotyckie rzeźby. Na zewnątrz pod dachem konsole w postaci ludzkich głów. Obok kościoła znajduje się kaplica z XVII w. z płytą nagrobną. Przy furcie zachowała się piaskowcowa rzeźba niewiasty. W przykościelnym murze znajduje się krzyż pokutny z rytem noża.

Fot. 7.5.1: Kościół pw. św. Anny w Grobli

Źródło: , Wikipedia; Kościół św. Anny w Grobli; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Anny_w_Grobli [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Dwór w Grobli** z XVI w., przebudowany w XVIII i XIX w. z przyporami na narożach z niewielkim skrzydłem od strony północno wschodniej. Jest to renesansowy dwór otoczony fosą. Na elewacjach budowli zachowały się fragmenty geometrycznej dekoracji sgraffitowej. Przy pałacu od strony zachodniej zachował się park typu ogrodu drzewnego. Z elementów starego układu pozostały świerki wysadzone na obwodzie okręgu oraz szpaler wzdłuż rzeki.

Fot. 7.5.2: Pałac w Grobli

Źródło: Katalog zamków, pałaców i dworów w Polsce; Pałac w Grobli, Polskie zabytki, https://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/569/Grobla/ [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Pogwizdowie** z przełomu XIII i XIV w. Jest to budynek jednonawowy z elementami romańskiej wieży oraz z boczną kaplicą grobową. Wewnątrz znajdują się konstrukcje gotyckie, renesansowe i barokowe. Szczególnie cenny jest ostrołukowy portal południowy. Brak tu jakiegokolwiek wyposażenia oprócz renesansowych i barokowych nagrobków.

Fot. 7.5.3: Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Pogwizdowie

Źródło: Karkonosze GO; Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Pogwizdowie; https://karkonoszego.pl/artykul/osiem-wiekow-historii-n1284685 [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kompleks pałacowy w Myśliborzu** z 1861 r. Pałac jest neogotycką, dwukondygnacyjną budowlą z tarasami i dwoma wieżami. Urozmaicają go ryzality oraz wykusze. Całość wieńczy krenelaż osłaniający dawniej płaski dach. W fasadzie znajdują się dwa okna zamknięte łukami tudorowskimi. Pozostałe okna są w większości ostrołuczne. Obok zachował się park w stylu angielskim, w którym rosną m.in. 300-letnie cisy, platany, sosny czarne i daglezje.

Fot. 7.5.4: Pałac w Myśliborzu

Źródło: Sokoli szlak; Pałac w Myśliborzu; https://sokoliszlak.cba.pl/?page_id=10900 [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Pałac w Kłonicach** położony na zboczu niewielkiego wzniesienia. Jego bryła jest rozczłonkowana i asymetryczna, co jest następstwem przebudowy w 1879 r. Obiekt posiada dwie wieże: cylindryczną i kwadratową. Przed pałacem rozciąga się pas niewielkiego parku ze stawem i nasadzeniami pojedynczych drzew. Od zachodu przylega ogród ozdobny otoczony pergolami.

Fot. 7.5.5: Pałac w Kłonicach

Źródło: Geopark Kraina Wygasłych Wulkanów; Pałac w Kłonicach; https://www.gorykaczawskie.pl/klonice/ [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Wiadrowie** z XIV w. To budynek gotycki z kamienia posiadający kwadratową wieżę. Wewnątrz występują elementy gotyckiej kamieniarki, jak żebra sklepienia prezbiterium, portale, okno zakrystii. Posiada renesansowy ołtarz i chrzcielnicę. Na zewnątrz zachowało się kilka nagrobków renesansowych, a przed bramą krzyż pokutny z aureolą.

Fot. 7.5.6: Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Wiadrowie

Źródło: Wikipedia; Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Wiadrowie; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Podwy%C5%BCszenia_Krzy%C5%BCa_w_Wiadrowie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kompleks pałacowo-parkowy w Wiadrowie** z XVI w., przebudowany w XVIII. Pierwotnie dwór na wodzie otoczony fosą, następnie piętrowy pałac zbudowany na planie prostokąta, kryty dachem czterospadowym. Od frontu i nad pozostałymi ścianami posiada szczyty szerokie na cztery okna, zwieńczone trójkątnym frontonem. Nad wejściem fryz z herbami szlacheckimi. Nad fryzem fronton zawierający leżącą postać opartą łokciem o czaszkę. W skład zespołu pałacowego wchodzi też park.

Fot. 7.5.7: Pałac w Wiadrowie

Źródło: Wikipedia; Pałac w Wiadrowie, https://pl.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%82ac_w_Wiadrowie [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Wieża widokowa na wzgórzu Radogost** wzniesiona w 1893 r. To budowla w stylu pseudogotyckim. Platforma widokowa znajduje się na wysokości 22 m. Wzgórze budują skały metamorficzne – zieleńce, powstałe przez przeobrażenie podmorskich law bazaltowych z początków ery paleozoicznej. Stoki są zalesione, wyróżniającym się zbiorowiskiem roślinnym jest dąbrowa.

Fot. 7.5.8: Wieża widokowa na wzgórzu Radogost

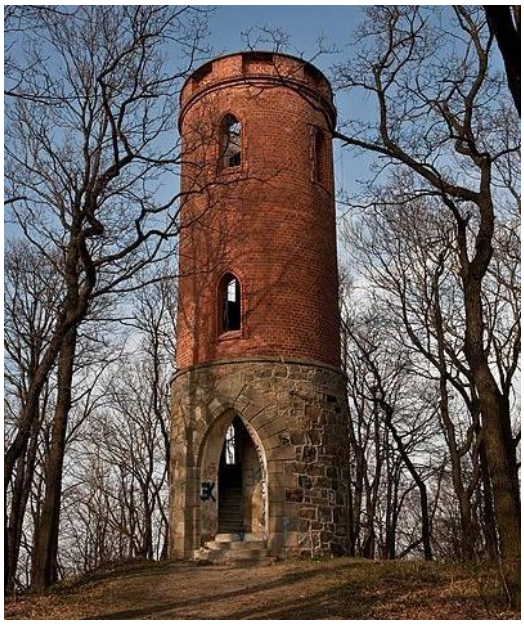

Źródło: Wikipedia; Radogost wieża widokowa 300307 https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Radogost_wie%C5%BCa_widokowa_200307_(Danuta_B).jpg [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny w Kwietnikach** z XV w. Jest to budowla jednonawowa na rzucie prostokąta z wieżą. Ma charakter gotycko-barokowy. Wewnątrz znajdują się trzy gotyckie rzeźbione Madonny, barokowy ołtarz główny, ambona i rzeźby św. Floriana i Jana Nepomucena. Obok ołtarza usytuowany jest stojący zegar.

Fot. 7.5.9: Kościół pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Marii Panny w Kwietnikach

Źródło: Wikipedia; Parafia św. Józefa oblubieńca NMP w Kwietnikach, https://pl.wikipedia.org/wiki/Parafia_%C5%9Bw._J%C3%B3zefa_Oblubie%C5%84ca_w_Kwietnikach [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Nowej Wsi Wielkiej** z XV w., przebudowany w XVIII. Położony jest na wzniesieniu górującym nad wsią, otoczony kamiennym murem. Jest to skromna jednonawowa budowla z prezbiterium wyodrębnionym łukiem oraz gotyckim tabernakulum w ścianie. Zachowała się gotycka rzeźba Madonny i renesansowe epitafia oraz dzwon.

Fot. 7.5.10: Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Nowej Wsi Wielkiej

Źródło: Polska ORG; Kościół Wniebowzięcia NMP w Nowej Wsi Wielkiej; https://polska-org.pl/4861492,Nowa_Wies_Wielka,Kosciol_Wniebowziecia_NMP.html [dostęp: 06.11.2024 r.]

7.6. Zabytki gminy Wądroże Wielkie

Osadnictwo na terenie gminy Wądroże Wielkie sięga IV w. p.n.e., czyli schyłku kultury łużyckiej. W okresie średniowiecza rejon znany był jako miejsce intensywnej eksploatacji złota. W XI – XII w. we wsi Wądroże Wielkie w miejscu dzisiejszego kościoła stało grodzisko.

Ciekawym pomnikiem przyrody nieożywionej w Wądrożu Wielkim jest Kamień św. Jadwigi. Kwarcowy głaz posiada ciekawą strukturę. Wiąże się z nim legenda o odciśniętych na nim stopach księżnej Jadwigi Śląskiej, kiedy przybyła po ciało swojego syna poległego w bitwie pod Legnicą.

Gmina ma charakter rolniczy, 80% jej powierzchni stanowią użytki rolne. Leży na pograniczu dwóch makroregionów Polski Południowo - Zachodniej: Niziny Śląsko – Łużyckiej oraz Makroregionu Przedgórza Sudeckiego. Przez północno-wschodnią część gminy przebiega autostrada A4, co wpływa na dostępność regionu dla turystów z Niemiec i Czech.

Ludność gminy Wądroże Wielkie skupiona jest w 18 sołectwach. Do najważniejszych zabytków gminy zalicza się:

- **Kościół pw. Matki Bożej Różańcowej w Wądrożu Wielkim** z 1288 r. Jest to jednonawowa budowla z wydzielonym prezbiterium i półkolistą apsydą. Występuje w nim skokowy portal, pozostałości ozdobnej kamieniarki okien apsydy oraz gzymsy impostowe łuku tęczowego. Mury budowli wykonano z grubo obrobionych ciosów kamiennych. Wewnątrz zachował się drewniany barokowy ołtarz i renesansowa ambona. Sklepienie zdobi rokokowy żyrandol oraz pochodzący z tego okresu krucyfiks. W XIX w. nadbudowano ściany nawy, założono stropodach nad nawą oraz wzniesiono wieżę.

Fot. 7.6.1: Kościół Matki Bożej Różańcowej w Wądrożu Wielkim

Źródło: Wikipedia; Kościół Matki Bożej Różańcowej w Wądrożu Wielkim, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_Matki_Bo%C5%BCej_R%C3%B3%C5%BCa%C5%84cowej_w_W%C4%85dro%C5%BCu_Wielkim [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Mierczycach** z XIV w. Postawiony został na wzniesieniu przy drodze wiodącej przez wieś. Jest to jednonawowa budowla kryta stropem. Kościół zbudowano z kamienia łamanego, portal wykonano z ciosów piaskowca. Zachowały się mury nawy i częściowo prezbiterium. W południowej ścianie nawy osadzony został portal ostrołukowy, uskokowy z parą kolumienek ze spłaszczonymi bazami na wysokim ośmiobocznym cokole. Z późnego średniowiecza pochodzi wieża. Przetrwała XVII – wieczna ambona, bogato zdobiony prospekt organowy i nagrobki. W XVIII w. podczas przebudowy kościoła zlikwidowany został przykościelny cmentarz. Pozostały po nim dwa późnobarokowe nagrobki wmurowane w zewnętrzną ścianę świątyni. Zachował się też krzyż pokutny wmurowany w mur kościelny.

Fot. 7.6.2: Kościół pw. Wniebowzięcia Maryi Panny w Mierczycach

Źródło: Polska ORG; Kościół Wniebowzięcia NMP, https://polska org.pl/513833,Mierczyce,Kosciol_Wniebowziecia_NMP.html [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Pałac w Mierczycach** wzniesiony w XVII w. w stylu renesansowym, przebudowany w XIX w. na styl barokowy. Obiekt jest dwukondygnacyjną budowlą otoczoną fosą, której brzegi odmurowane są kamieniem. Przez fosę przerzucono od frontu dwa kamienne, narożne mosty. Na pałacu znajdowała się wysoka wieża, która została zbombardowana podczas II wojny światowej. Przy pałacu zachował się folwark, w skład którego wchodzą: dwie oficyny mieszkalno-gospodarcze, trzy obory, stodoła i budynek gospodarczy (warsztat).

Fot. 7.6.3: Pałac w Mierczycach

Źródło: Wikipedia; Pałac w Mierczycach; https://pl.wikipedia.org/wiki/Pa%C5%82ac_w_Mierczycach [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Dwór w Pawłowicach Wielkich** z 1584 r**.** W skład zespołu pałacowo – folwarcznego wchodzi pałac, budynek gospodarczy, dwie oficyny mieszkalne, dom mieszkalno – gospodarczy, 3 obory, stajnia, chlewnia i 2 stodoły. Pałac jest budowlą murowaną na planie prostokąta z obszerną sienią, z częściowo użytkowym poddaszem. Nakryty jest wysokim dachem dwuspadowym z dwiema facjatami i czterema szczytami ozdobionymi wolutowymi spływami. Na elewacjach występuje bogata figuralne i geometryczna dekoracja sgraffitowa. Na parterze zachowały się sale sklepione kolebką z lunetami.

Fot. 7.6.4: Dwór w Pawłowicach Wielkich

Źródło: Polska ORG; Dwór Pawłowice Wielkie; https://polska-org.pl/510783,Pawlowice_Wielkie,Dwor_Pawlowice_Wielkie.html [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Kosiskach** z drugiej połowy XVIII w. Wzniesiony został na miejscu wcześniejszego kościoła. Zachował się barokowy ołtarz, drewniana ambona z początku XVIII w. i kamienna chrzcielnica. W XIX - XX w. kościół przebudowano na styl neobarokowy. Zabytkiem jest również cmentarz z XVI w. wraz z zachowanym murem cmentarnym, płytą epitafijną i bramą.

Fot. 7.6.5: Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Kosiskach

Źródło: Kościół śś. Piotra i Pawła; Polska ORG; https://polska-org.pl/518223,Kosiska,Kosciol_ss_Piotra_i_Pawla.html [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. św. Marcina w Postolicach** z XV w. Kościół jest orientowaną, jednonawową budowlą z wieżą i z prostokątnym prezbiterium. Prezbiterium sklepione jest krzyżowo, nad nawą wisi drewniany strop. We wnętrzu są dwa drewniane, rzeźbione ołtarze z pocz. XVIII w.

Fot. 7.6.6: Kościół pw. św. Marcina w Postolicach

Źródło: Polska ORG; Kościół św. Marcina w Postolicach; https://polska-org.pl/517344,Postolice,Kosciol_sw_Marcina.html [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Kościół pw. Serca Pana Jezusa w Granowicach** z XVI w. Zbudowany został z kamienia łamanego. Jego bryła to budowla jednonawowa z wydzielonym prezbiterium, łącząca w sobie kilka stylów. Posiada charakterystyczne sklepienie krzyżowe o gotyckich profilach żeber i młotowym kształcie wsporników. Ma przesklepione prezbiterium i zakrystię. W późniejszych latach zamurowano otwór okienny na wschodniej ścianie prezbiterium, poszerzono nawę od strony północnej i wprowadzono kondygnację empor. Czterokątna wieża pokryta jest barokowym hełmem. Wokół kościoła usytuowany jest zabytkowy cmentarz ze starodrzewem.

Fot. 7.6.7: Kościół pw. Serca Pana Jezusa w Granowicach

Źródło: Dokumenty Śląska; Granowice; https://www.dokumentyslaska.pl/epitafia/miejscowosci/jawor%20granowice.html [dostęp: 06.11.2024 r.]

- **Dwór w Budziszowie Małym** z 1877 r. Jest to zespół pałacowo - folwarczny, w którego skład wchodzą: wybudowany w 1877 r. pałac, rządcówka, dwa domy mieszkalne, budynek mieszkalno-gospodarczy, trzy obory, chlewik, trzy stodoły (ze stajnią i wozownią), spichrz, śrutownia, magazyn, suszarnia buraków i gorzelnia. Pałac jest prostą, dwukondygnacyjną budowlą, krytą dwuspadowym dachem z lukarnami. Wejście główne w wąskim ryzalicie, przechodzącym pod linią okapu w wieżyczkę, dostępne jest po schodach. Po przeciwległej stronie znajduje się przeszklona dobudówka z wejściem ogrodowym, a nad nią dostępny z pierwszego piętra taras.

Fot. 7.6.8: Dwór w Budziszowie Małym

Źródło: Polskie Zabytki, Katalog zamków, pałaców i dworów w Polsce; Budziszów Mały; https://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/572/Budziszow_Maly/ [dostęp: 06.11.2024 r.]

8. Walory turystyczne powiatu jaworskiego

Walory turystyczne to zespół elementów środowiska naturalnego oraz elementów poza przyrodniczych, które wspólnie lub każde z osobna, są przedmiotem zainteresowań turysty. Jest to suma składników, stworzonych przez naturę, ukształtowanych przez historię i tworzonych przez współczesność. Mogą one stanowić główny cel przyczyniający się do ukierunkowania przyjazdu, jak i cel poboczny, uwzględniany z okazji przyjazdu w danym regionie.

Powiat jaworski to obszar atrakcyjny turystycznie i przede wszystkim nadający się do uprawiania turystyki poznawczej - kulturowej, krajoznawczej i przyrodniczej oraz kwalifikowanej - pieszej i rowerowej. Wyróżnia go przede wszystkim atrakcyjne środowisko przyrodnicze, urozmaicone ukształtowanie powierzchni, osobliwości przyrodnicze, obszary wolne od zanieczyszczeń oraz elementy antropologiczne: dobra kultury, zabytki architektury, budownictwa czy muzea. Ziemie jaworskie ze swoim przyrodniczo – kulturowym bogactwem stanowią świadectwo wielowiekowej tradycji i historii, ale przede wszystkim prehistorycznej przyrody.

Największym bogactwem regionu jest przyroda Gór i Pogórza Kaczawskiego. Sylwetki wzniesień wulkanów uśpionych przed milionami lat, wyróżniają ten obszar i stanowią o jego szczególnej wartości. To one głównie wpływają na urozmaicony krajobraz powiatu. Region należy do najbardziej zróżnicowanych pod względem geologicznym i tektonicznym w Polsce. Ochroną i promocją dziedzictwa geologicznego zajmuje się Geopark Krainy Wygasłych Wulkanów, który w 2024 r. przystąpił do Światowej Sieci Geoparków UNESCO.

Wielkim bogactwem powiatu są kompleksy leśne z rzadko spotykanymi muflonami czy salamandrą plamistą. Na terenie powiatu znajdują się trzy parki krajobrazowe, kilka rezerwatów przyrody oraz pokaźna liczba pomników przyrody ożywionej i nieożywionej, wpisanych na Listę Europejskiej Sieci Ekologicznej NATURA 2000. Gminy Jawor, Bolków i Mściwojów należą do Euroregionu „Nysa".

Turystyczny cel poboczny powiat jaworski osiąga przez atrakcyjność swojego położenia na Dolnym Śląsku oraz w pobliżu Niemiec i Czech. To w połączeniu z dogodną komunikacją drogi S3 i autostrady A4, tworzy warunki do odwiedzenia go jako etapu zwiedzania Sudetów czy państw sąsiednich.

W powiecie istnieje możliwość uprawiania wielu aktywnych form wypoczynku. Służą temu wytyczone szlaki turystyczne, m.in.: Dolnośląski Szlak Cystersów, Szlak Wygasłych Wulkanów, Szlak Brzeżny, Szlak Zamków Piastowskich, Szlak Doliną Nysy Szalonej, Szlak Doliną Nysy Małej, Szlak Trzech Wąwozów, Szlak Kopaczy, a także szlaki rowerowe, np.: Szlak Średniowiecznych Miast, Szlak Polskiej Wsi oraz szlaki lokalne: Bolków czy Myślibórz.

Niepowtarzalny klimat regionu tworzą imprezy o charakterze cyklicznym, które przyciągają turystów. Do najważniejszych wydarzeń zalicza się Jaworskie Koncerty Pokoju w Kościele Pokoju, Koncerty Organowe w Bolkowie, Międzynarodowy Festiwal Castel Party na Zamku Bolków, Święto Chleba i Piernika w Jaworze, Turniej Czterech Zamków na Zamkach w Bolkowie i Świnach, Muchowska Kosa w Muchowie, Święto Pierogów w Paszowicach czy Międzynarodowe Grand Prix Polski Modeli Pływających w Jaworze.

9. Formy i sposób ochrony zabytków

Opieka nad zabytkami nie jest tożsama z ich ochroną. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. Naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. Prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. Zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. Korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. Popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1. Zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
2. Zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
3. Udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
4. Przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
5. Kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
6. Uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W myśl art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292), formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
3. uznanie za pomnik historii;
4. utworzenie parku kulturowego;
5. ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Formy te uzupełnia ujęcie zabytku w gminnej ewidencji zabytków, którą traktuje się jako tzw. nienazwaną formę ochrony zabytków. Ewidencja ta stanowi najlżejszą postać ochrony zabytków, wiąże się jedynie z wpisem do urzędowego rejestru.

Dwie z form wskazanych w art. 7, tj. w pkt 4 i 5, należą do kompetencji gminy przy realizacji zadań o znaczeniu lokalnym. Gmina wyposażona jest we władztwo planistyczne oraz ochronę sądową. Odgrywa kluczową rolę w ustalaniu przeznaczenia i zasad zagospodarowania terenu, uwzględniając opiekę nad zabytkami wraz z właściwym zagospodarowaniem przestrzeni sąsiadujących z obiektami lub terenami, które stanowią przedmiot ochrony.

Podobnie wyłącznie gminy posiadają kompetencje do tworzenia parków kulturowych, których celem jest zachowanie krajobrazu kulturowego poprzez utrzymanie i kultywowanie regionalnych tradycji, w tym budownictwa i krajobrazu. Celem ochrony jest przestrzeń otaczająca teren, na którym znajduje się obiekt podlegający ochronie konserwatorskiej.

Podstawową formą ochrony zabytków na poziomie powiatu jest stworzenie powiatowego programu opieki nad zabytkami. Obowiązki powiatu w zakresie ochrony zabytków wynikają również z ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130), gdzie zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 uwzględnia się zwłaszcza wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Do zadań samorządu powiatu należy również prowadzenie, w granicach swojej właściwości rzeczowej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego, odnoszących się do obszaru powiatu i zagadnień jego rozwoju (art. 3).

Głównym celem działania samorządu województwa jest stymulowanie rozwoju regionalnego oraz podejmowanie usług publicznych o charakterze i zasięgu ogólnowojewódzkim, w tym zapewnienie powszechnej możliwości korzystania z dóbr kultury

oraz równego dostępu do nich, w tym do dóbr kultury mniejszości narodowych i etnicznych. Zadania samorządu województwa odróżnia ich skala, metoda działania oraz typ adresata, do którego działania te są skierowane. Elementem zadań samorządu województwa jest określanie strategii rozwoju województwa uwzględniającej m.in. cele w zakresie pielęgnowania polskości oraz rozwoju i kształtowania świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej.

9.1. Ewidencje gminne prowadzone przez gminy powiatu jaworskiego

Gmina Jawor prowadzi gminną ewidencję zabytków na mocy zarządzenia nr 762.2021 Burmistrza Miasta Jawora z dnia 23 grudnia 2021 r. Ewidencja podawana jest do informacji publicznej na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Gminy Jawor pod adresem: https://jawor.archiwum.bip.net.pl/a9785.html. GEZ – zabytki nieruchome Gminy Jawor na dzień 8 listopada 2024 r. zawiera 713 pozycji, w tym 88 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, natomiast GEZ archeologia – Gmina Jawor wyróżnia 32 obiekty w strefach ochrony archeologicznej.

Gmina Bolków prowadzi gminną ewidencję zabytków na mocy zarządzenia nr 13/2008 Burmistrza Bolkowa z dnia 14 stycznia 2008 r. Ewidencja podawana jest do informacji publicznej na stronie Biuletynu Informacji Publicznej - Urząd Miejski Bolków pod adresem: https://umbolkow.archiwum.bip.net.pl/a2670.html. Gminna ewidencja zabytków gminy Bolków na dzień 8 listopada 2024 r. określa 694 obiekty, w tym 65 obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Gmina Męcinka prowadzi gminną ewidencję zabytków na mocy zarządzenia nr 71/2017 Wójta Gminy Męcinka z dnia 4 grudnia 2017 r. Ewidencja podawana jest do informacji publicznej na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Urząd Gminy Męcinka pod adresem: https://www.bip.mecinka.pl/Document/4253. Gminna ewidencja zabytków gminy Męcinka na dzień 8 listopada 2024 r. określa 811 obiektów. Gmina Męcinka posiada 27 obiektów nieruchomych wpisanych do rejestrów zabytków.

Gmina Mściwojów prowadzi gminną ewidencję zabytków na mocy zarządzenia nr 0050.97.2023 Wójta Gminy Mściwojów z dnia 4 października 2023 r. Ewidencja podawana jest do informacji publicznej na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Urząd Gminy Mściwojów pod adresem: https://bip.msciwojow.pl/kategorie/25-2023-rok/artykuly/538-zarzadzenie-nr-0050972023-w-sprawie-przyjecia-gminnej-ewidencji-zabytkow-gminy-msciwojow-4 pazdziernika-2023-r. Gminna ewidencja zabytków gminy Mściwojów na dzień 8 listopada 2024 r. określa 192 obiekty, w tym 29 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, natomiast Wykaz stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Mściwojów wykazuje 105 obiektów, w tym 7 wpisanych do rejestru zabytków.

Na terenie Gminy Paszowice znajduje się 337 zabytków nieruchomych, w tym 51 wpisanych do rejestru zabytków.

Na terenie Gminy Wądroże Wielkie znajduje się 281 zabytków nieruchomych, w tym 71 wpisanych do rejestru.

Łącznie na terenie powiatu jaworskiego znajduje się 3028 zabytków nieruchomych, w tym 331 zostało wpisanych do rejestru zabytków.

9.2. Zabytki na terenie powiatu jaworskiego wpisane do rejestru zabytków

Rejestr zabytków stanowi wykaz obiektów zabytkowych, objętych szczególną ochroną prawną na terenie Polski. Wpis do rejestru jest działaniem administracyjnym prowadzonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Zabytek może zostać wpisany w 3 kategoriach, dla których prowadzone są odrębne księgi:

- A – zabytek nieruchomy,
- B – zabytek ruchomy,
- C – zabytek archeologiczny.

Do rejestru nie wpisuje się zabytku:

1. Wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa;
2. Wpisanego do inwentarza muzeum;
3. Wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Dla zabytków powiatu jaworskiego rejestr zabytków prowadzi Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu pod adresem: https://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92695, wykazane zostały obiekty wpisane do rejestru zabytków. Na dzień 08 listopada 2024 r. rejestr wymienia zabytki nieruchome:

Tabela 9.2.1: Zabytki gminy Jawor wpisane do rejestru zabytków

miejscowość	obiekt	adres	nr	rodzaj obiektu	rejestr zabytków	data rejestru
Jawor	Ośrodek historyczny miasta Jawora			Obszar	A/2638/363	25-11-1956
Jawor	Kaplica pw. Św. Wojciecha	ul. Czarnieckiego		Kaplica	A/1902/1387	07-09-1965
Jawor	Kościół pofranciszkański (ob. Muzeum)	ul. Klasztorna	7	Kościół	A/3216/837	29-12-1960
Jawor	Klasztor pofranciszkański (ob. Muzeum)	ul. Klasztorna	6	Klasztor	A/3215/407	24-11-1956
Jawor	Kościół parafialny pw. Św. Marcina	pl. Kościelny		Kościół	A/1899/79	29-03-1949
Jawor	Plebania	ul. Św. Marcina	1	Plebania	A/2948/584/L	14-04-1981
Jawor	Cmentarz przy kościele Św. Marcina	pl. Kościelny		Cmentarz	A/1900/834/L	16-02-1990
Jawor	Kościół Pokoju, ewangelicki, pw. Św. Ducha	ul. Aleja Pięciuset Lat Reformacji (d. Limanowskiego 40)	1	Kościół	A/1905/990	04-09-1963
Jawor	Dom dzwonnika (ob. Plebania)	Park Pokoju	2	Budynek mieszkalny	A/1097	31-12-2008
Jawor	Dom kaznodziei / kantora	Park Pokoju	3	Budynek mieszkalny	A/6168	26-02-2020
Jawor	Cmentarz ewangelicki (ob. Park Pokoju)			Park	A/2433	29-06-2010

Jawor	otoczenie kościoła Pokoju oraz d. Cmentarza ewangelickiego (ob. Parku Pokoju)	między ul. Kard. Wyszyńskiego, 1 Maja, Limanowskiego i Starojaworską		Obszar	A/6192	22-02-2021
Jawor	Kaplica pw. Św. Barbary	ul. Lipowa	2	Kaplica	A/1901/1386	06-09-1965
Jawor	Dawny kościół Beginek w zespole (ob. Kościół Zielonoświątkowy Zbór „Anastasis”)	ul. Żeromskiego	11	Kościół	A/1904/1955	14-03-1969
Jawor	Cmentarz	ul. Kuziennicza		Cmentarz	A/1903/835/L	16-02-1990
Jawor	Cmentarz żydowski	ul. Głucha		Cmentarz	A/1906/836/L	16-02-1990
Jawor	Zamek Piastowski	ul. Zamkowa	2	Zamek	A/2956/351	22-11-1956
Jawor	Mury miejskie (wraz z „międzymurzem” oraz tzw. „Zamkiem Anioła”)			Mury	A/2936/1076	27-02-1964
Jawor	Ratusz	Rynek	1	Publiczny	A/2950/493/L	16-04-1977
Jawor	Wieża ratuszowa	Rynek	1	Publiczny	A/2951/995	08-10-1963
Jawor	Teatr miejski	Rynek	5	Publiczny	A/2953/1020/L	13-04-1994
Jawor	Budynek dawnej siedziby loży wolnomularskiej oraz ogród przy ww. budynku	ul. Armii Krajowej	7	Publiczny	533/1-2/A/05	31-05-2005
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Barbary	8	Budynek mieszkalny	A/2936/2068	06-06-1972
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Chopina	3	Budynek mieszkalny	A/2940/2069	06-06-1972
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Chopina	12	Budynek mieszkalny	A/2941/2070	06-06-1972
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Chrobrego	4	Budynek mieszkalny	A/2938/641	10-02-1960
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Chrobrego	7	Budynek mieszkalny	A/2937/2071	06-06-1972
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Chrobrego	41	Budynek mieszkalny	A/2939/1388	08-09-1965
Jawor	Budynek mieszkalny	ul Czarnieckiego	10	Budynek mieszkalny	A/2942/1389	08-09-1965
Jawor	Dworzec kolejowy	ul. Kolejowa		Dworzec	A/2935/526/L	12-08-1977
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Kościelna	10	Budynek mieszkalny	A/2943/2072	06-06-1972
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Legnicka	3	Budynek mieszkalny	A/2944/1390	08-09-1965
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Legnicka	12	Budynek mieszkalny	A/2945/1391	08-09-1965
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Lipowa	4, 5	Budynek mieszkalny	A/2946/2073	06-06-1972
Jawor	Budynek mieszkalny	Rynek	3	Budynek mieszkalny	A/2952/1077	27-02-1964
Jawor	Budynek mieszkalny	Rynek	6	Budynek mieszkalny	A/2955/328	06-11-1956
Jawor	Budynek mieszkalny	Rynek	7	Budynek mieszkalny	A/2954/1392	08-09-1965
Jawor	Domy podcieniowe	Rynek	11-19, 21-24, 33-37	Budynek mieszkalny	A/2955/328	06-11-1956
Jawor	Zespół budynków przemysłowo – administracyjnych cukrowni:	ul. Starojaworska		Zespół	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	90A i B	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Dom kultury w zespole	ul. Starojaworska	92	Publiczny	A/2949/824/L	28-12-1988

Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	94	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	94A	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek willowy w zespole	ul. Starojaworska	100	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	101	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	102	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	103	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek garaży i mieszkań w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek pomp buraczanych w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek stolarni w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek pras wysłodków w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek magazynu technicznego i biuro techniczne w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek warsztatu mechanicznego w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek biura technicznego w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek cukrowni w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek saturacji w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek szatni w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek suszarni w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek spawalni i laboratorium w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek błotniarek w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek produktowni w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek skrzyń wodnych w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek biura głównego w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek ośrodka zdrowia w zespole	ul. Starojaworska	104	Publiczny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek stodoły w zespole	ul. Starojaworska	104	Przemysłowy	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	107	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	108	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	111	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	116	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	120	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	122	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny w zespole	ul. Starojaworska	126	Budynek mieszkalny	A/2949/824/L	28-12-1988
Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Staszica	1	Budynek mieszkalny	A/2947/2074	06-06-1972

Jawor	Budynek mieszkalny	ul. Staszica	4	Budynek mieszkalny	A/2957/1078	27-02-1964

Opracowano na podstawie: Powiat jaworski, BIP - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu https://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92695 [dostęp: 13.11.2024 r.]

Tabela 9.2.2: Zabytki gminy Bolków wpisane do rejestru zabytków

miejscowość	obiekt	adres	nr	rodzaj obiektu	rejestr zabytków	data rejestru
Bolków	Ośrodek historyczny miasta			Obszar	A/1817/362	25-11-1956
Bolków	Kościół parafialny pw. Św. Jadwigi	pl. Jana Pawła II		Kościół	A/1421/76	29-03-1949
Bolków	Cmentarz przykościelny	pl. Jana Pawła II		Cmentarz	155/A/03	06.05.2003
Bolków	Plebania	pl. Jana Pawła II	1	Plebania	155/A/03	06-05-2003
Bolków	Cmentarz komunalny	ul. J. Bema		Cmentarz	A/2736/688/J	06.07.1981
Bolków	Kościół poewangelicki; obecnie sala gimnastyczna	ul. Niepodległości / ul. Kamiennogórska		Kościół	A/5915	27.03.2014
Bolków	Kapliczka	ul. Bolka; przy drodze do zamku		Kaplica	A/2763/1376	03-09-1965
Bolków	Zamek			Zamek	A/2764/80	25-11-1949
Bolków	Mury miejskie			Mury obronne	A/2640/1075	27-02-1964
Bolków	Ratusz	Rynek	1	Publiczny	A/2728/1377	03-09-1965
Bolków	Park miejski	ul. Jagiellońska; dawne Wzgórze Wilhelma		Park	A/1210	04-05-2009
Bolków	Pałac, obecnie budynek mieszkalny	ul. M. Kopernika	1	Pałac	A/2727/916/J	28-12-1988
Bolków	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska	9	Budynek mieszkalny	A/2729/1378	04-09-1965
Bolków	Magazyn; obecnie sklep	ul. Jaworska	10	Inny	A/2733/2058	06-06-1972
Bolków	Budynek mieszkalny	ul. Robotnicza	6	Budynek mieszkalny	A/2722/1000/J	19-12-1989
Bolków	Budynek mieszkalny	ul. Robotnicza	22	Budynek mieszkalny		
Bolków	Budynek mieszkalno – usługowy	Rynek	2	Budynek mieszkalno-usługowy	A/2730/1379	04-09-1965
Bolków	Budynek mieszkalno – usługowy	Rynek	3	Budynek mieszkalno-usługowy	A/2731/1380	04-09-1965
Bolków	Budynek mieszkalno – usługowy	Rynek	4	Budynek mieszkalno-usługowy	A/2732/1381	03-09-1965
Bolków	Budynek mieszkalno – usługowy	Rynek	5	Budynek mieszkalno-usługowy	A/2732/1381	03-09-1965
Bolków	Budynek mieszkalno – usługowy	Rynek	6	Budynek mieszkalno-usługowy	A/2732/1381	03-09-1965
Bolków	Budynek mieszkalno – usługowy	Rynek	21	Budynek mieszkalno-usługowy	A/2735/2059	06-06-1972

Bolków	Budynek mieszkalno – usługowy	Rynek	22	Budynek mieszkalno-usługowy	A/2735/2059	06-06-1972
Bolków	Budynek mieszkalny	Rynek	24	Budynek mieszkalny	A/2734/2060	06-06-1972
Bolków	Budynek mieszkalny z apteką	ul. K. Świerczewskiego	19	Budynek mieszkalno-usługowy	A/2723/1261/J	13-05-1996
Jastrowiec	Kościół filialny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny			Kościół	A/1897/901	27-07-1961
Jastrowiec	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/1898/994/J	08-12-1989
Jastrowiec	Pałac		3	Pałac	A/2932/2067	06-06-1972
Jastrowiec	Oficyna mieszkalno – gospodarcza w zespole			Budynek mieszkalno–gospodarczy	A/2932/2067	06-06-1972
Jastrowiec	Zespół budynków folwarcznych:			Zespół	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Budynek mieszkalny z wozownią w zespole	Budynek bramny zachodni		Budynek mieszkalno–gospodarczy	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Oficyna mieszkalna w zespole	Zachodnia pierzeja przy bramie głównej		Budynek mieszkalny	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Budynek mieszkalny w zespole	Budynek bramny wschodni		Budynek mieszkalny	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole	Wschodnia pierzeja przy bramie		Budynek mieszkalny	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Budynek gospodarczy w zespole	Wschodnia pierzeja przy bramie		Budynek gospodarczy	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Wozownia; obecnie magazyn w zespole	W zachodniej pierzei czworoboku folwarcznego		Budynek gospodarczy	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Oficyna mieszkalna – dwojak w zespole	W zachodniej pierzei czworoboku folwarcznego		Budynek mieszkalny	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Budynek gospodarczy z dwiema skrajnymi oficynami mieszkalnymi w zespole	W północnej pierzei czworoboku folwarcznego		Budynek gospodarczy	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Stodoła w zespole	We wschodniej pierzei czworoboku folwarcznego		Budynek gospodarczy	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Obora; obecnie wytwórnia wód mineralnych w zespole	W południowej pierzei czworoboku folwarcznego		Budynek gospodarczy	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Oficyna mieszkalna w zespole	W południowej pierzei czworoboku folwarcznego		Budynek mieszkalny	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Mury okalające założenie pałacowo-folwarczne			Mur/Ogrodzenie	A/2933/1214/J	23-06-1995
Jastrowiec	Park			Park	A/2934/629/J	02-04-1980

Kaczorów	Kościół poewangelicki; obecnie parafialny p.w. Św. Mikołaja			Kościół	A/1965/902	27-07-1961
Kaczorów	Cmentarz przykościelny	Przy kościele p.w. Bł. Karoliny Kózkówny		Cmentarz	A/1967/1012/J	30-01-1990
Kaczorów	Cmentarz ewangelicki	Na północnym skraju wsi; na stoku wzniesienia		Cmentarz	A/1966/1011/J	30-01-1990
Kaczorów	Pałac; obecnie szkoła podstawowa	pl. Pollaka	14	Pałac	A/2980/1060/J	03-12-1990
Kaczorów	Park	pl. Pollaka		Park	A/2979/525/J	15-06-1979
Lipa	Kościół parafialny pw. Św. Piotra i Pawła			Kościół	A/2004/821	19-12-1960
Lipa	Cmentarz przykościelny	Przy kościele parafialnym		Cmentarz	A/2005/993/J	08-12-1989
Lipa	Zamek (ruina) w zespole	Lipa tzw. Górna		Zamek	A/3053/751	26-09-1960
Lipa	Budynek podzamcza (ruina) w zespole	Lipa tzw. Górna		Inny	A/3054/778	07-10-1960
Lipa	Park	Lipa tzw. Górna		Park	A/3055/630/J	02-04-1980
Lipa	Zespół dworski z folwarkiem:	Lipa tzw. Dolna		Zespół		
Lipa	Dwór	Lipa tzw. Dolna	10	Dwór	A/3057/918/J	18-07-1988
Lipa	Park	Lipa tzw. Średnia		Park	A/3056/631/J	04-04-1980
Mysłów	Kościół filialny pw. Św. Jana Chrzciciela			Kościół	A/2059/908	27-07-1961
Mysłów	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2060/995/J	08-12-1989
Mysłów	Pałac		51	Pałac	A/3114/1098/J	31-01-1992
Mysłów	Park			Park	A/3113/864/J	04-02-1985
Płonina	Zamek i wieża (ruina)			Zamek	A/3231/962	13-11-1961
Płonina	Budynek bramny wraz z przepustem	Na północny – wschód od zamku		Inny	A/5938	16-09-2014
Płonina	Pałac na podzamczu			Pałac	A/3232/2079	06-06-1972
Płonina	Park			Park	A/3233/632/J	04-04-1980
Płonina	Kaplica cmentarna (ruina)	Na cmentarzu ewangelickim		Kaplica	A/6028	11.25.2016
Płonina	Cmentarz ewangelicki	Na północny – wschód od wsi; u podnóża góry Ostnik		Cmentarz	A/6028	
Sady Dolne	Pałac		25a	Pałac	A/3382/905/J	14-08-1987
Sady Dolne	Park			Park	A/3383/861/J	04-02-1985
Sady Górne	Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny; dawniej p.w. św. Mikołaja			Kościół	A/2122/1952	14-03-1969
Sady Górne	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2123/992/J	08-12-1989
Sady Górne	Pałac		116	Pałac	A/3384/660/J	03-10-1980
Stare Rochowice	Kościół filialny pw. Św. Jana Chrzciciela			Kościół	A/1972/826	23-12-1960
Stare Rochowice	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/1973/996/J	08-12-1989
Stare Rochowice	Mur ogrodzeniowy cmentarza przykościelnego			Mur/Ogrodzenie		
Stare Rochowice	Plebania; obecnie budynek mieszkalny		44	Budynek mieszkalny	A/3385/2086	06-06-1972

Stare Rochowice	Dwór		36	Dwór	A/3386/781	08-10-1960
Świny	Kościół filialny pw. Św. Mikołaja			Kościół	A/1974/825	23-12-1960
Świny	Cmentarz			Cmentarz	A/1975/990/J	08-12-1989
Świny	Zespół zamkowy:			Zespół	A/3387/345	13-11-1956
Wierzchosławice	Cmentarz parafialny	Za kościołem parafialnym		Cmentarz	A/2153/991/J	08-12-1989
Wolbromek	Kościół filialny p.w. Św. Barbary			Kościół	A/2096/1473	13-01-1966
Wolbromek	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2097/997/J	08-12-1989

Opracowano na podstawie: Powiat jaworski, BIP - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu https://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92695 [dostęp: 13.11.2024 r.]

Tabela 9.2.3: Zabytki gminy Męcinka wpisane do rejestru zabytków

miejscowość	obiekt	adres	nr	rodzaj obiektu	rejestr zabytków	data rejestru
Chełmiec	Kościół filialny pw. Św. Jana Chrzciciela			Kościół	A/1455/900	26-07-1961
Chełmiec	Park			Park	A/2812/546/L	05-05-1980
Kondratów	Kościół filialny pw. Św. Jerzego			Kościół	A/2063/819	16-12-1960
Kondratów	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2064/825/L	05-07-1989
Kondratów	Dwór (ruiny)			Dwór	A/2985/760	27-09-1960
Kondratów	Ogród (pozostałości)			Park	A/2986/663/L	27-12-1983
Małuszów	Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP			Kościół	A/2218/907	27-07-1961
Małuszów	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2220/831/L	05-07-1989
Małuszów	Plebania		14	Budynek mieszkalny	A/2221/2076	06-06-1972
Małuszów	Kościół pomocniczy pw. Św. Józefa Oblubieńca			Kościół	A/2219/800/L	28-12-1987
Małuszów	Pałac			Pałac	A/3503/779	08-10-1960
Małuszów	Park			Park	A/3132/545/L	07-05-1980
Męcinka	Kościół parafialny pw. Św. Andrzeja			Kościół	A/2224/1471	13-01-1966
Muchów	Pałac; dawny dom wypoczynkowy dla matek		7	Pałac	A/1714	12-03-2010
Muchów	Park			Park	A/4050	02-11-2010
Muchów	Wieża widokowa	Mszana Góra		Wieża	A/3130/981/L	18-02-1993
Myślinów	Historyczny układ przestrzenny wsi			Obszar		
Myślinów	Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP			Kościół	A/2237/822	19-12-1960
Myślinów	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2238/918/L	16-02-1990
Piotrowice	Kościół filialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny; pierwotnie św. Piotra i Pawła			Kościół	A/2306/586	24-08-1959
Piotrowice	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2307/874/L	16-02-1990
Piotrowice	Pałac			Pałac	A/3237/780/L	08-10-1960
Piotrowice	Park			Park	A/3238/581/L	10-12-1980
Pomocne	Kościół parafialny pw. Św. Marcina			Kościół	A/2330/910	27-07-1961

Pomocne	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2331/919/L	16-02-1990
Pomocne	Aleja lipowa			Aleja	A/3239/698/L	25-06-1986
Pomocne	Budynek mieszkalny		106	Budynek mieszkalny	A/3240/2082	06-06-1972
Sichów	Kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny			Kościół	A/2400/1953	14-03-1969
Sichów	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2401/881/L	16-02-1990
Sichów	Park			Park	A/3388/547/L	16-05-1980
Słup	Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP			Kościół	A/2407/1475	13-01-1966
Słup	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2409/882/L	16-02-1990
Słup	Ossarium	Cmentarz przykościelny		Inny	A/2408/1954	14-03-1969
Słup	Plebania			Plebania	735/A/05	08-02-2006

Opracowano na podstawie: Powiat jaworski, BIP - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu https://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92695 [dostęp: 13.11.2024 r.]

Tabela 9.2.4: Zabytki gminy Mściwojów wpisane do rejestru zabytków

miejscowość	obiekt	adres	nr	rodzaj obiektu	rejestr zabytków	data rejestru
Drzymałowice	Dwór		5	Dwór	A/2814/787/L	28-12-1987
Drzymałowice	Oficyna mieszkalno – gospodarcza w zespole		7	Budynek mieszkalny	A/2848/1023/L	20-09-1994
Drzymałowice	Dwór		12	Dwór	A/2816/789/L	28-12-1987
Drzymałowice	Pawilon parkowy		12	Budynek gospodarczy	A/2815/788/L	28-12-1987
Godziszowa	Kościół filialny pw. św. Szczepana			Kościół	A/1585/1469	13-01-1966
Godziszowa	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/1586/837/L	16-02-1990
Godziszowa	Park			Park	A/2875/664/L	27-02-1983
Luboradz	Kościół filialny pw. Zaślubin NMP			Kościół	A/2212/905	27-07-1961
Luboradz	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2213/840/L	16-02-1990
Luboradz	Pałac			Pałac	A/3063/585	24-08-1959
Marcinowice	Kościół filialny pw. Św. Anny			Kościół	A/2222/906	27-07-1961
Marcinowice	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2223/841/L	16-02-1990
Mściwojów	Kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP			Kościół	A/2235/879	28-06-1961
Mściwojów	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2236/843/L	16-02-1990
Mściwojów	Oranżeria; obecnie budynek mieszkalny w zespole		40	Budynek mieszkalny	A/3126/1393	08-09-1965
Mściwojów	Ogród ozdobny			Park	A/3127/559/L	06-05-1980
Snowidza	Kościół parafialny pw. Wniebowstąpienia Pańskiego			Kościół	A/2412/1476	13-01-1966
Snowidza	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2451/863/L	16-02-1990
Snowidza	Dwór			Dwór	A/3341/592/L	14-04-1981
Snowidza	Ogród ozdobny			Park	A/3342/560/L	06-05-1980
Targoszyn	Kościół filialny pw. Św. Jadwigi			Kościół	A/2501/2087	06-06-1972
Targoszyn	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2502/862/L	16-02-1990
Targoszyn	Cmentarz komunalny			Cmentarz	A/2503/875/L	16-02-1990
Targoszyn	Zespół pałacowo – parkowy z folwarkiem:			Zespół	A/3417/588/L	14-04-1981
Targoszyn	Pałac		28	Pałac	A/3417/588/L	14-04-1981

Targoszyn	Oficyna mieszkalna w zespole		26	Budynek mieszkalny	A/3417/588/L	14-04-1981
Targoszyn	Oficyna gospodarcza I; dawna stajnia w zespole		28	Budynek gospodarczy	A/3417/588/L	14-04-1981
Targoszyn	Oficyna gospodarcza II; dawny spichlerz w zespole		28	Budynek gospodarczy	A/3417/588/L	14-04-1981
Targoszyn	Park			Park	A/3418/558/L	05-05-1980

Opracowano na podstawie: Powiat jaworski, BIP - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu https://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92695 [dostęp: 13.11.2024 r.]

Tabela 9.2.5: Zabytki gminy Paszowice wpisane do rejestru zabytków

miejscowość	obiekt	adres	nr	rodzaj obiektu	rejestr zabytków	data rejestru
Bolkowice	Cmentarz ewangelicki	na zachód od wsi		Cmentarz	A/2314/922/L	16-02-1990
Grobla	Kościół filialny pw. Św. Anny			Kościół	A/1632/818	16-12-1960
Grobla	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/1633/877/L	16-02-1990
Grobla	Dwór		11a	Dwór	A/2835/1385	06-09-1965
Grobla	Park			Park	A/2852//L	08-07-1980
Jakuszowa	Pałac			Budynek mieszkalny	A/2930/727/L	30-07-1986
Jakuszowa	Park			Park	A/2931/650/L	22-12-1983
Kłonice	Zespół dworsko - parkowy z folwarkiem:			Zespół	A/2982/491/L	29-03-1977
Kłonice	Dwór			Budynek mieszkalny	A/2982/491/L	29-03-1977
Kłonice	Stajnia z wozownią			Budynek gospodarczy	A/2984/1021/L	13-04-1994
Kłonice	Chlewnia z cielętnikiem			Budynek gospodarczy	A/2984/1021/L	13-04-1994
Kłonice	Obora			Budynek gospodarczy	A/2984/1021/L	13-04-1994
Kłonice	Spichlerz			Budynek gospodarczy	A/2984/1021/L	13-04-1994
Kłonice	Oficyna mieszkalna		1c	Budynek mieszkalny	A/2984/1021/L	13-04-1994
Kłonice	Park			Park	A/2983/548/L	06-05-1980
Kłonice	Wieża widokowa	W odległości 0,9 km na zachód od wsi		Wieża	A/3292/979/L	18-02-1993
Kwietniki	Kościół parafialny pw. Św. Józefa			Kościół	A/2196/904	27-07-1961
Kwietniki	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2197/878/L	16-02-1990
Kwietniki	Spichlerz w zespole			Budynek gospodarczy	A/4039	18-10-2010
Kwietniki	Park			Park	A/3004/651/L	22-12-1983
Myślibórz	Zespół pałacowy:			Zespół	A/3129/952	24-05-1991
Myślibórz	Pałac			Pałac	A/3129/952	24-05-1991
Myślibórz	Szklarnia w zespole			Budynek gospodarczy	A/3129/952	24-05-1991
Myślibórz	Wozownia w zespole			Budynek gospodarczy	A/3129/952	24-05-1991
Myślibórz	Brama łącząca szklarnię i wozownię w zespole			Inny	A/3129/952	24-05-1991
Myślibórz	Stajnia I w zespole			Budynek gospodarczy	A/3129/952	24-05-1991

Myślibórz	Park			Park	A/3128/551/L	06-05-1980
Nowa Wieś Wielka	Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP			Kościół	A/2249/1474	13-01-1966
Nowa Wieś Wielka	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2250/861/L	16-02-1990
Paszowice	Kościół parafialny pw. Św. Trójcy			Kościół	A/2294/909	27-07-1961
Paszowice	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2298/920/L	16-02-1990
Paszowice	Plebania	obok kościoła parafialnego		Plebania	A/2297/2078	06-06-1972
Paszowice	Kościół pomocniczy pw. Trójcy Świętej			Kościół	A/2295/623	19-12-1960
Paszowice	Cmentarz parafialny	na południowy wschód od kościoła parafialnego		Cmentarz	A/2296/921/L	16-02-1990
Paszowice	mur otaczający cmentarz i kościół (z wyłączeniem bram wsch. i pd.)			Mur/ogrodzenie	A/6173	19-05-2020
Paszowice	Wieża widokowa	Bazaltowa Góra, na północny zachód od wsi		Wieża	A/2724/980/L	18-02-1993
Pogwizdów	Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego			Kościół	A/2310/859	26-04-1961
Pogwizdów	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2312/879/L	16-02-1990
Pogwizdów	Kościół filialny pw. Wniebowstąpienia Pańskiego			Kościół	A/2311/2080	06-06-1972
Pogwizdów	Cmentarz ewangelicki	Wśród pól, po północnej stronie wsi		Cmentarz	A/2313/923/L	16-02-1990
Pogwizdów	Mur wokół cmentarza			Mur/ogrodzenie	A/1001/1-3	28-03-2007
Pogwizdów	Kaplica rodziny von Loesch na cmentarzu ewangelickim			Kaplica	A/1001/1-3	28-03-2007
Pogwizdów	Kostnica na cmentarzu ewangelickim			Inny	A/1001/1-3	28-03-2007
Pogwizdów	Pałac (ruina)			Pałac	A/3520/258	23-04-1951
Pogwizdów	Park			Park	A/3214/552/L	06-05-1980
Wiadrów	Kościół filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego			Kościół	A/2526/827/L	23-12-1960
Wiadrów	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2527/880/L	16-02-1990
Wiadrów	Kościół ewangelicki (ruina)			Kościół	A/2528/1395	09-09-1965
Wiadrów	Pałac		28	Pałac	A/3405/782	08-10-1960
Wiadrów	Park			Park	A/3406/549/L	05-05-1980
Zębowice	Park I			Park	A/3449/649/L	22-12-1983
Zębowice	Park II			Park	A/3450/691/L	25-06-1986
Zębowice	Dwór wieżowy		1	Dwór	A/6164	18-12-2019

Opracowano na podstawie: Powiat jaworski, BIP - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu https://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92695 [dostęp: 13.11.2024 r.]

Tabela 9.2.6: Zabytki gminy Wądroże Wielkie wpisane do rejestru zabytków

miejscowość	obiekt	adres	nr	rodzaj obiektu	rejestr zabytków	data rejestru
Biernatki	Kościół pw. Matki Bożej Ostrobramskiej			Kościół	A/1229	02-06-2009
Biernatki	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/1420/855/L	16-02-1990
Budziszów Mały	Zespół pałacowy:			Zespół	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Pałac			Pałac	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Rządcówka			Rządcówka	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Budynek mieszkalny		21a	Budynek mieszkalny	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Budynek mieszkalny		21f	Budynek mieszkalny	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Budynek mieszkalno - gospodarczy		21e	Budynek mieszkalno-gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Obora I			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Obora II			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Obora III			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Stodoła I			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Stodoła II			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Stodoła III			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Spichlerz			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Śrutownia			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Budynek magazynowy			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Warsztaty			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Gorzelnia			Budynek gospodarczy	A/2774/1052/L	06-02-1996
Budziszów Mały	Park			Park	A/2775/448/L	17-07-1976
Budziszów Wielki	Kościół filialny p.w. Dobrego Pasterza			Kościół	A/1453/688/L	25-07-1984
Budziszów Wielki	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/1457/911/L	16-02-1990
Budziszów Wielki	Cmentarz parafialny			Cmentarz	A/1454/910/L	16-02-1990
Budziszów Wielki	Dwór			Dwór	A/2726/260	24-04-1951
Granowice	Historyczny układ przestrzenny wsi			Obszar		
Granowice	Kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa			Kościół	A/1627/844	25-01-1961
Granowice	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/1628/915/L	16-02-1990
Jenków	Kościół filialny Świętej Rodziny			Kościół	A/4765	23-12-2010
Kępy	Kościół filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego			Kościół	A/2022/687/L	25-07-1984
Kępy	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2023/913/L	16-02-1990

Kępy	Mur ogrodzeniowy cmentarza przykościelnego			Mur/Ogrodzenie	A/2022/687/L	25-07-1984
Kosiska	Kościół parafialny pw. Św. Piotra i Pawła			Kościół	A/2066/686/L	24-07-1984
Kosiska	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2067/912/L	16-02-1990
Kosiska	Mur ogrodzeniowy cmentarza przykościelnego z bramą			Mur/Ogrodzenie	A/2066/686/L	24-07-1984
Mierczyce	Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP			Kościół	A/2225/708	31-07-1960
Mierczyce	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2226/916/L	16-02-1990
Mierczyce	Dwór		121	Dwór	A/3508/261	27-04-1951
Mierczyce	Oficyna mieszkalna ze stajnią i wozownią w zespole		119	Budynek mieszkalno-gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Oficyna mieszkalno – gospodarcza w zespole		118	Budynek mieszkalno-gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Obora I w zespole			Budynek gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Obora II w zespole			Budynek gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Obora III w zespole			Budynek gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Stodoła I w zespole			Budynek gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Stodoła II w zespole			Budynek gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Stodoła III w zespole			Budynek gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Budynek gospodarczy; obecnie warsztat w zespole			Budynek gospodarczy	A/3117/1056/L	15-05-1996
Mierczyce	Park			Park	A/3118/453/L	17-08-1976
Pawłowice Wielkie	Dwór			Dwór	A/3223/262	27-04-1951
Pawłowice Wielkie	Budynek gospodarczy w zespole	przy dworze		Budynek gospodarczy	A/3224/709	31-07-1960
Pawłowice Wielkie	Oficyna mieszkalna w zespole		26b	Budynek mieszkalny	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Oficyna mieszkalna w zespole		26d	Budynek mieszkalny	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Oficyna mieszkalno – gospodarcza w zespole		26c	Budynek gospodarczy	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Obora I w zespole			Budynek gospodarczy	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Obora II w zespole			Budynek gospodarczy	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Obora III w zespole			Budynek gospodarczy	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Stajnia w zespole			Budynek gospodarczy	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Chlewnia w zespole			Budynek gospodarczy	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Stodoła I w zespole			Budynek gospodarczy	A/3225/1059/L	23-07-1996
Pawłowice Wielkie	Stodoła II w zespole			Budynek gospodarczy	A/3225/1059/L	23-07-1996
Postolice	Kościół filialny pw. Św. Marcina			Kościół	A/2332/680	14-04-1960
Postolice	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2333/914/L	16-02-1990
Sobolew	Pałac			Pałac	A/3355/794/L	28-12-1987
Wądroże Małe	Pałac			Pałac	A/3400/795/L	28-12-1987

Wądroże Wielkie	Kościół filialny pw. Matki Bożej Różańcowej			Kościół	A/2521/682	14-04-1960
Wądroże Wielkie	Cmentarz przykościelny			Cmentarz	A/2522/917/L	16-02-1990
Wądroże Wielkie	Cmentarz komunalny	W centrum wsi, przy drodze powiatowej, po południowej stronie cmentarza przykościelnego		Cmentarz	A/2523/871/L	16-02-1990
Wądroże Wielkie	Pałac		193	Pałac	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Oficyna mieszkalno – gospodarcza w zespole		202	Budynek mieszkalno-gospodarczy	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Oficyna mieszkalna I w zespole		203	Budynek mieszkalny	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Oficyna mieszkalna w zespole		204	Budynek mieszkalny	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Oficyna mieszkalna w zespole		205a	Budynek mieszkalny	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Oficyna mieszkalna w zespole		205b	Budynek mieszkalny	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Obora I w zespole			Budynek gospodarczy	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Obora II w zespole			Budynek gospodarczy	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Stodoła I w zespole			Budynek gospodarczy	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Stodoła II w zespole			Budynek gospodarczy	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Budynek gospodarczy z oborą III			Budynek gospodarczy	A/3402/1057/L	15-05-1996
Wądroże Wielkie	Park			Park	A/3401/656/L	23-12-1983

Opracowano na podstawie: Powiat jaworski, BIP - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu https://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=92695 [dostęp: 13.11.2024 r.]

9.3. Zabytki archeologiczne na terenie powiatu jaworskiego

Zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Wszystkie ruchome zabytki archeologiczne z terenu Polski, bez względu na sposób odkrycia są własnością Skarbu Państwa. Bez znaczenia jest miejsce (teren prywatny, państwowy) czy sposób ich odkrycia (badania archeologiczne, przypadkowe znaleziska, poszukiwania).

Głównymi rodzajami nieruchomych zabytków archeologicznych to: grodziska, osady, obozowiska, cmentarzyska, kurhany, miejsca produkcji surowca, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Tabela 9.3.1: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Jawor

nr obszaru	nr stanowiska na obszarze	nr stanowiska w miejscowości	funkcja	kultura	chronologia
Jawor					
81-21	1	14	Osada Osada		
81-21	4	16	Nieokreślona		
81-21	5	17	Nieokreślona		
81-20	6	1	Osada Ślad osadnictwa		
81-21	7	19	Ślad osadnictwa		
81-20	8	2	Osada Osada Groby ciałopalne	Łużycka	Średniowiecze Epoka brązu V-halsztat OWR do IV ne
81-20	9	3	Osada nieokreślona		Późne średniowiecze Epoka kamienia
81-21	10	22	Nieokreślona		Pradzieje
81-21	11	23	Nieokreślona		OWR późny
81-21	12	24	Nieokreślona		Późne średniowiecze XV
81-21	13	25	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
81-21	14	26	Skarb		Późne średniowiecze
81-21	15	27	Nieokreślona		Pradzieje
80-21	25	13	Osada Punkt osadniczy		ON XVI Epoka kamienia
80-20	39	11	Nieokreślona		
80-20	43	8	Osada Osada		ON XVII Późne średniowiecze
80-20	48	7	Nieokreślona		
80-20	49	6	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu V-halsztat
80-20	50	5	Osada Osada		ON Późne średniowiecze
80-20	51	4	Punkt osadniczy		ON XVII
Stary Jawor					
80-20	44	1	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu IV-halsztat C
80-20	45	2	Nieokreślona	Unietycka	Epoka brązu I
80-20	46	3	Grób?	KCWK	Neolit
80-20	47	4	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
					Razem faktów osadniczych: 32

Źródło: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie powiatu jaworskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Legnicy, Pismo: L/R.5135.2.2024.ABZ z 19 grudnia 2024 r.

Tabela 9.3.2: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Bolków

nr obszaru	nr stanowiska na obszarze	nr stanowiska w miejscowości	funkcja	kultura	chronologia
Bolków					
83-20	1	1	Osada		Późne średniowiecze XIII-XV
83-20	2	2	Nieokreślona osada		OWR Późne średniowiecze XVI-XV
83-20	3	3	Osada		Późne średniowiecze XIV
83-19	4	8	Ślad osadnictwa		Neolit
83-19	5	6	Ślad osadnictwa		Mezolit?
83-20	16	4	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	17	5	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
Gorzanowice					
83-19	2	1	Ślad osadnictwa		Epoka brązu
Lipa					
82-19	1	1	Zamek		Późne średniowiecze XIII-XIV
82-19	2	2	Osada? Osada		Późne średniowiecze ON
82-19	3	3	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze ON
Mysłów					
83-18	2	1	Osada Osada		Późne średniowiecze ON
83-18	3	2	Osada Osada		Późne średniowiecze ON
Płonina					
84-19	13	1	Zamek Pałac		Późne średniowiecze XIV-XV ON XVI=XVII
84-19	14	2	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze ON
Sady Dolne					
84-20	1	1	Nieokreślona		Neolit
84-20	2	2	Nieokreślona		Neolit
84-20	3	3	Nieokreślona		Neolit
84-20	4	4	Nieokreślona		Mezolit
84-20	5	5	Nieokreślona		Neolit
84-20	6	6	Nieokreślona		Neolit
84-20	7	7	Nieokreślona		Neolit
84-20	8	8	Nieokreślona		Neolit
84-20	9	9	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze ON
Stare Rochowice					
83-19	1	1	Ślad osadnictwa		Neolit
83-19	3	4	Ślad osadnictwa		Średniowiecze?
83-19	7	2	Ślad osadnictwa		Neolit?
83-19	8	3	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
83-19	9	5	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Pradzieje Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
Świny					
83-20	4	1	Grodzisko Osada Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze Wczesne średniowiecze XI-XII Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	11	2	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	12	3	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
Wierzchosławice					
84-19	1	1	Nieokreślona		Neolit
84-19	2	2	Nieokreślona		Mezolit?
84-19	3	3	Nieokreślona		Neolit
84-19	4	4	Nieokreślona		Neolit

84-19	5	5	Nieokreślona		Neolit
84-19	6	6	Nieokreślona		Neolit
84-19	7	7	Ślad osadnictwa Osada?		Późne średniowiecze ON
84-19	8	8	Nieokreślona		Epoka kamienia?
84-19	15	9	Osada		Późne średniowiecze XIII-XV
Wolbromek					
83-20	5	1	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	6	2	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	7	3	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	8	4	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	18	5	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	19	6	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
83-20	20	7	Osada		Późne średniowiecze XIV-XV
					Razem faktów osadniczych: 61

Źródło: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie powiatu jaworskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Legnicy, Pismo: L/R.5135.2.2024.ABZ z 19 grudnia 2024 r.

Tabela 9.3.3: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Męcinka

nr obszaru	nr stanowiska na obszarze	nr stanowiska w miejscowości	funkcja	kultura	chronologia
Brachów					
79-20	5	1	Skarb	Łużycka	Epoka brązu III
80-20	7	1	Skarb	Łużycka	Epoka brązu III
79-20	70	2	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa	Przeworska	Późne średniowiecze Laten
Chełmiec					
81-20	1	1	Grodzisko		Wczesne średniowiecze XI-XII
81-20	25	3	Osada		Późne średniowiecze
81-20	26	2	Punkt osadniczy		ON XII-XVIII
81-20	29	4	Punkt osadniczy		ON XII-XVIII
81-20	38	6	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje Epoka kamienia
81-20	39	7	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
81-20	42	8	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy		Pradzieje Neolit
Chroślice					
80-19	15	1	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		 ON XVII
80-19	16	2	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu III
80-19	17	3	Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu III-IV
Kondratów					
81-18	1	1	Punkt osadniczy		Późne średniowiecze
81-18	2	2	Ślad osadnictwa		Pradzieje
Małuszów					
80-20	4	1	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Pradzieje ON XVII
80-20	5	2	Punkt osadniczy		ON XVI-XIX
79-20	9	1	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze – ON XIV-XVI Wczesne średniowiecze
79-20	10	2	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Pradzieje Późne średniowiecze
79-20	13	3	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
79-20	16	4	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje Neolit
79-20	24	5	Osada		Późne średniowiecze

			Osada	Przeworska	OWR
79-20	71	6	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Punkt osadniczy		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze X-XII Pradzieje
Męcinka					
80-20	21	3	Osada		ON XVII
80-20	22	4	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-20	23	2	Osada?	Łużycka	Epoka brązu
80-20	24	5	Nieokreślona	Przeworska	OWR
80-20	25	6	Osada	Przeworska	OWR
80-20	26	1	Osada Osada Osada	Przeworska Łużycka	Laten – OWR Halsztat OWR
80-20	27	7	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-20	28	8	Osada	Przeworska	OWR faza C
80-20	29	9	Nieokreślona		Epoka brązu
80-20	30	10	Osada	Przeworska	OWR
80-20	31	11	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVII Pradzieje
80-20	32	12	Grób	Łużycka	Halsztat C-D
80-20	33	13	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa Punkt osadniczy		ON XVII Wczesne średniowiecze Pradzieje
80-20	34	14	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		ON XVII Wczesne średniowiecze
80-20	63	15	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		ON XVII Pradzieje
80-20	64	16	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		ON XVII Wczesne średniowiecze
Muchów					
81-19	4	1	Osada		ON XVII
Myślinów					
81-19	5	1	Osada		ON XVII
81-19	6	2	Osada		ON XVII
Piotrowice					
81-20	5	2	Osada Osada		Późne średniowiecze OWR
80-20	35	13	Osada Osada	 Przeworska	ON XVII OWR
80-20	36	10	Osada		ON XVII
80-20	37	11	Osada Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVII Średniowiecze Pradzieje
80-20	38	12	Osada		ON XVII
80-20	52	1	Ślad osadnictwa Osada Osada		ON XVII-XIX Wczesne średniowiecze OWR
80-20	53	3	Nieokreślona		
80-20	54	9	Ślad osadnictwa Osada		ON XVII Pradzieje
80-20	55	4	Osada Osada		ON XVII Późne średniowiecze
80-20	56	5	Osada?		Wczesne średniowiecze
80-20	57	6	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-20	58	7	Nieokreślona		Epoka kamienia
80-20	59	8	Osada		ON XVII
80-20	60	14	Osada		ON XVII
80-20	61	15	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
80-20	62	16	Grodzisko		Wczesne średniowiecze IX-X
Pomocne					
81-19	1	2	Osada		Późne średniowiecze – ON XV-XVII
81-19	2	3	Osada		Późne średniowiecze – ON XV-XVII

81-19	3	4	Osada		ON XVII
80-19	18	1	Grodzisko		Średniowiecze
Przybyłowice					
79-20	7	1	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze – ON XIV-XVI
79-20	8	2	Ślad osadnictwa Osada		Pradzieje Późne średniowiecze
79-20	11	3	Osada	Łużycka	
79-20	12	4	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze faza starsza
79-20	22	5	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
79-20	26	6	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-20	32	7	Ślad osadnictwa	Przeworska	OWR późny
79-20	41	8	Osada		Wczesne średniowiecze XI-XIII
79-20	42	9	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze – ON XIV-XVI
79-20	43	10	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze XIII-XIV
79-20	66	11	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze 2 poł. XIII-XIV
79-20	67	12	Osada		Późne średniowiecze – ON XIV-XVII
79-20	68	13	Osada	Przeworska	OWR późny
79-20	69	14	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
79-20	72	15	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
79-20	73	16	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze – ON XIV-XVI
79-20	75	17	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Osada	 Przeworska	Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze faza starsza Pradzieje OWR późny
Sichów					
80-19	1	1	Osada Osada		ON Późne średniowiecze
80-19	2	2	Grodzisko?		Późne średniowiecze?
80-19	3	3	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu III
79-19	4	13	Osada Nieokreślona Osada Ślad osadnictwa Nieokreślona	 Łużycka	Późne średniowiecze Pradzieje Epoka brązu – halsztat Neolit Wczesne średniowiecze
80-19	5	5	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-19	6	6	Skarb?		Późne średniowiecze
80-19	7	7	Grodzisko		Późne średniowiecze
80-19	8	8	Ślad osadnictwa		ON XVII
80-19	9	9	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-19	12	10	Osada		ON XVII
80-19	13	11	Grodzisko		Wczesne średniowiecze?
80-19	14	12	Ślad osadnictwa		
79-19	19	14	Ślad osadnictwa		
79-19	20	15	Ślad osadnictwa		
Sichówek					
79-19	5	1	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
79-19	15	2	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-19	16	3	Ślad osadnictwa	Przeworska	OWL faza D
79-19	17	4	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Osada	 Przeworska	Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze IX-X Pradzieje OWR faza D
79-19	18	5	Osada	Przeworska	OWR
Słup					
80-20	2	2	Osada		ON XVII
Stanisławów					

80-19	19	1	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVII Średniowiecze
Zarek					
80-20	1	1	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu III
80-20	3	9	Ślad osadnictwa		ON XVII
80-20	8	10	Nieokreślona Nieokreślona Nieokreślona		Wczesne średniowiecze Epoka brązu Epoka kamienia
80-20	9	11	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-20	10	12	Nieokreślona		OWR
80-20	11	13	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu III-halsztat C
80-20	12	14	Osada?		Epoka kamienia
80-20	13	8	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-20	14	2	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu III-IV - halsztat
80-20	15	5	Ślad osadnictwa Osada	 Przeworska	Wczesne średniowiecze OWR faza B-C
80-20	16	4	Osada Osada Osada	 Przeworska Łużycka	Wczesne średniowiecze OWR faza C1-C2 Epoka brązu III-IV - halsztat
80-20	17	3	Osada Osada Osada Osada	 Przeworska Łużycka	Wczesne średniowiecze OWR faza C1-C2 Epoka brązu III-IV – halsztat Pradzieje
80-20	18	1	Osada Osada		ON XVII Laten?
80-20	19	7	Nieokreślona		
80-20	20	6	Ślad osadnictwa		Pradzieje
					Razem faktów osadniczych: 169

Źródło: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie powiatu jaworskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Legnicy, Pismo: L/R.5135.2.2024.ABZ z 19 grudnia 2024 r.

Tabela 9.3.4: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Mściwojów

nr obszaru	nr stanowiska na obszarze	nr stanowiska w miejscowości	funkcja	kultura	chronologia
Barycz					
80-21	7	3	Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-21	8	4	Osada		Wczesne średniowiecze
80-21	9	5	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa	 Łużycka	Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat Pradzieje
80-21	10	6	Osada		ON XVI
80-21	11	1	Nieokreślona		
80-21	12	2	Nieokreślona		
79-21	70	7	Osada		ON XVI
79-21	71	8	Osada		ON XVI
79-21	72	9	Ślad osadnictwa		OWR
79-21	73	10	Osada Ślad osadnictwa	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Halsztat
79-21	74	11	Osada Osada		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
79-21	75	12	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu V - halsztat
Drzymałowice					
81-22	1	5	Ślad osadnictwa		Pradzieje
81-21	81	1	Nieokreślona		
81-21	82	2	Ślad osadnictwa		ON XVI
81-21	83	3	Osada		ON XVI
81-21	84	4	Osada		ON XVI

			Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-22	91	6	Nieokreślona		Epoka kamienia
80-22	92	7	Osada		OWR
Godziszowa					
80-21	1	5	Ślad osadnictwa Osada	Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-21	2	2	Nieokreślona		OWR i NE
80-21	3	3	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-21	4	4	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-20	6	1	Punkt osadniczy		ON XVII
79-21	59	7	Osada	Łużycka	Epoka brązu V - halsztat
79-21	60	6	Osada		Późne średniowiecze
Grzegorzów					
80-21	100	3	Osada		
Luboradz					
80-21	57	6	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	 Łużycka	Późne średniowiecze Halsztat
80-21	58	7	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy		ON Pradzieje
80-21	59	2	Osada Osada		Wczesne średniowiecze XI-XII Pradzieje
80-21	60	9	Osada	Łużycka	
80-21	61	4	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-21	62	5	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-21	63	8	Osada	Łużycka	Halsztat
80-21	64	1	Ślad osadnictwa Osada Osada		ON OWR Laten późny
80-21	85	3	Osada Osada		Wczesne średniowiecze XII-XIII Wczesne średniowiecze XI-1 poł. XIII
Marcinowice					
80-22	88	1	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-22	89	2	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu
80-22	90	3	Cmentarzysko ciałopalne	Łużycka	Epoka brązu V
Mściwojów					
81-21	51	5	Osada Osada Osada Ślad osadnictwa	 Łużycka	Średniowiecze Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat Epoka kamienia
81-21	52	6	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
81-21	53	7	Ślad osadnictwa		Pradzieje
81-21	54	8	Osada Osada		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
81-21	55	9	Osada Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa	 Łużycka?	ON XVII Późne średniowiecze Halsztat?
81-21	56	10	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze XIV-XV
81-21	57	1	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
81-21	58	2	Ślad osadnictwa	Łużycka	Halsztat C
81-21	59	3	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
81-21	60	4	Nieokreślona		OWR
81-21	61	11	Nieokreślona		
81-21	62	12	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	 Łużycka	Średniowiecze Epoka brązu - halsztat
81-21	63	13	Osada	Łużycka	Halsztat
81-21	64	14	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
81-21	65	15	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVII Wczesne średniowiecze
81-21	86	16	Osada Osada	Przeworska	 Wczesne średniowiecze
81-21	87	17	Osada Osada	Przeworska	 Wczesne średniowiecze
Niedaszów					

81-21	43	5	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
81-21	44	6	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
81-21	45	7	Osada		ON XVII
81-21	46	8	Ślad osadnictwa Osada Ślad osadnictwa		ON XVII Wczesne średniowiecze Pradzieje
81-21	47	9	Osada Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVII Późne średniowiecze Pradzieje
81-21	48	10	Ślad osadnictwa		Średniowiecze
81-21	49	11	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVII Pradzieje
81-21	66	3	Osada Nieokreślona Osada	 Łużycka	ON XVI OWR Epoka brązu – halsztat C
81-21	67	12	Osada Osada	 Łużycka	ON XVI Halsztat?
81-21	68	4	Nieokreślona		Pradzieje
81-21	69	13	Osada		ON XVI
81-21	76	14	Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu – halsztat
81-21	77	1	Ślad osadnictwa Osada		Średniowiecze Epoka kamienia
81-21	78	2	Ślad osadnictwa		Pradzieje
Ogonowice					
80-21	6	1	Ślad osadnictwa		Laten
Siekierzyce					
81-21	30	1	Ślad osadnictwa		ON XVI
81-21	31	2	Osada		ON XVII
81-21	35	3	Osada		ON XVII
81-21	50	4	Ślad osadnictwa Grób ciałopalny?	 Łużycka	ON XVI Epoka brązu - halsztat
Snowidza					
80-21	5	5	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-21	13	6	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-21	14	7	Osada Osada		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
80-21	15	1	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu
80-21	16	2	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-21	17	3	Osada	Łużycka	Epoka brązu
80-21	18	4	Osada	Łużycka	
80-21	19	8	Osada Ślad osadnictwa		ON Pradzieje
80-21	20	9	Osada		ON XVI
80-21	21	10	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-21	22	11	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	ON Epoka brązu V - halsztat
80-21	23	12	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
80-21	24	18	Osada		ON XVI
80-21	26	13	Osada?		Wczesne średniowiecze
80-21	27	14	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-21	28	15	Osada Osada		Późne średniowiecze OWR
80-21	29	16	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	 Łużycka	Późne średniowiecze Halsztat
80-21	30	17	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-21	55	19	Nieokreślona		
80-21	97	20	Osada Osada		Neolit Pradzieje
80-21	98	21	Osada Osada		Neolit Pradzieje
80-21	101	0	Osada		ON
80-21	102	23	Osada		Neolit Pradzieje
80-21	103	24	Ślad osadnictwa		Pradzieje

			Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
Targoszyn					
81-21	79	1	Cmentarzysko?	Łużycka	Epoka brązu – halsztat?
81-21	80	2	Nieokreślona		OWR
Zimnik					
82-21	1	2	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
81-21	70	1	Nieokreślona		Pradzieje
					Razem faktów osadniczych: 146

Źródło: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie powiatu jaworskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Legnicy, Pismo: L/R.5135.2.2024.ABZ z 19 grudnia 2024 r.

Tabela 9.3.5: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Paszowice

nr obszaru	nr stanowiska na obszarze	nr stanowiska w miejscowości	funkcja	kultura	chronologia
Bolkowice					
82-20	6	3	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu V
82-20	7	2	Cmentarzysko ciałopalne	Łużycka	Epoka brązu III - halsztat
82-20	8	4	Punkt osadniczy		Pradzieje
82-20	9	1	Osada Cmentarzysko Osada Osada	 Łużycka 	Wczesne średniowiecze OWR Epoka brązu – halsztat Epoka kamienia
82-20	10	5	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze OWR Epoka brązu - halsztat
82-21	34	6	Osada		Pradzieje
Jakuszowa					
82-19	1	1	Grodzisko stożkowate		Późne średniowiecze XIII-XIV
82-19	2	2	Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu
82-19	3	3	Ślad osadnictwa		Średniowiecze
82-19	7	2	Zamek Pole górnicze	 	Późne średniowiecze XIII-XIV Późne średniowiecze - ON
Kłonice					
82-20	1	1	Grodzisko		Późne średniowiecze
82-20	2	2	Punkt osadniczy		ON XVI-XVIII
Kwietniki					
82-20	18	1	Cmentarzysko ciałopalne	Przeworska	OWR III
Myślibórz					
81-20	2	2	Grodzisko		Wczesne średniowiecze?
81-20	3	3	Grodzisko		Wczesne średniowiecze IX-X
81-20	4	1	Grodzisko		Średniowiecze
81-20	16	5	Skarb		Wczesne średniowiecze VII-XI
81-20	17	7	Punkt osadniczy		ON XVI-XVIII
81-20	27	4	Grodzisko		Średniowiecze?
81-20	28	6	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
81-20	41	10	Grodzisko		Wczesne średniowiecze IX-X
81-20	43	11	Osad Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze, ON Pradzieje
81-20	46	12	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
81-20	47	8	Szyb górniczy i hałda		Późne średniowiecze, ON
81-20	48	9	Szyb górniczy i hałda		Późne średniowiecze, ON
81-20	49	13	Cmentarzysko kurhanowe Ślad osadnictwa	Łużycka 	 Wczesne średniowiecze
Paszowice					
82-20	3	24	Punkt osadniczy		Późne średniowiecze
82-20	4	25	Osada		Późne średniowiecze

82-20	5	23	Osada	Łużycka	Epoka brązu IV - halsztat
81-20	7	5	Osada? Ślad osadnictwa		Średniowiecze Pradzieje
81-20	10	6	Ślad osadnictwa Osada		ON XVI-XVIII Pradzieje
81-20	11	7	Punkt osadniczy		ON XVI-XVIII
81-20	12	8	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Średniowiecze Pradzieje Epoka kamienia
81-20	13	9	Ślad osadnictwa Osada		ON XVI-XVIII Wczesne średniowiecze XI-XIII
81-20	14	1	Ślad osadnictwa Osada Ślad osadnictwa	 Łużycka	ON XVI-XVIII Wczesne średniowiecze XI-XIII Halsztat
81-20	15	11	Ślad osadnictwa		ON XVI-XVIII
81-20	18	12	Punkt osadniczy		ON XVI-XVIII
81-20	19	2	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
81-20	20	14	Osada? Ślad osadnictwa		ON XVI-XVIII Późne średniowiecze
81-20	21	15	Osada Ślad osadnictwa		Średniowiecze Pradzieje
81-20	22	16	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		ON XVI-XVIII Wczesne średniowiecze
81-20	23	17	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	 Łużycka	ON XVI Halsztat
81-20	24	18	Osada? Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
81-20	30	19	Osada		Późne średniowiecze
81-20	31	10	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
81-20	32	13	Cmentarzysko ciałopalne	Łużycka	Epoka brązu III - halsztat
81-20	33	3	Ślad osadnictwa		OWR
81-20	34	4	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze XI
81-20	35	20	Osada Ślad osadnictwa		ON XVI – XVIII Pradzieje
81-20	36	21	Punkt osadniczy		Późne średniowiecze
81-20	37	22	Punkt osadniczy		Późne średniowiecze XIII-XIV
81-20	40	27	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
81-20	44	26	Ślad osadnictwa		Pradzieje
81-20	45	28	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
Pogwizdów					
83-19	1	1	Punkt osadniczy		Wczesne średniowiecze
83-19	2	2	Ślad osadnictwa		Średniowiecze
83-19	3	3	Ślad osadnictwa		Średniowiecze
83-19	4	4	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		Średniowiecze Średniowiecze Pradzieje
82-19	5	9	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Średniowiecze Pradzieje
82-19	6	10	Ślad osadnictwa		Średniowiecze
83-20	21	5	Ślad osadnictwa		Średniowiecze
83-20	22	6	Ślad osadnictwa		Średniowiecze
83-20	23	7	Punkt osadniczy		Średniowiecze
Sokola					
82-20	16	2	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze XIII=XIV
82-20	17	1	Cmentarzysko ciałopalne	Przeworska	OWR późny
Wiadrów					
82-20	11	1	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
82-20	12	2	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
82-20	13	3	Osada?		Późne średniowiecze
82-20	14	4	Osada Osada? Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze Epoka kamienia

82-20	15	5	Osada		Późne średniowiecze XIII-XIV
82-20	19	6	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
Zębowice					
81-21	2	4	Osada		ON XVI
81-21	16	5	Osada		ON XVII
81-21	17	6	Osada		ON XVII
81-21	18	7	Osada		ON XVI
81-21	19	8	Osada		ON XVII
81-21	20	9	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVII Wczesne średniowiecze
81-21	21	1	Osada Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu V - halsztat
81-21	22	2	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON Pradzieje
81-21	23	10	Osada		ON XVI
81-21	24	11	Nieokreślona		
81-21	25	12	Osada		ON XVI
81-21	26	13	Osada		ON XVII
81-21	27	14	Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
81-21	28	15	Nieokreślona		Pradzieje
81-21	29	16	Osada Osada Ślad osadnictwa	 Łużycka	ON XVII Epoka brązu V – halsztat Epoka kamienia
81-21	32	3	Osada Ślad osadnictwa Cmentarzysko	 Łużycka	ON XVI Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
81-21	33	17	Nieokreślona		
81-21	34	18	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVI Pradzieje
81-21	36	21	Nieokreślona		
81-21	37	20	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
81-21	38	19	Nieokreślona		
					Razem faktów osadniczych: 132

Źródło: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie powiatu jaworskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Legnicy, Pismo: L/R.5135.2.2024.ABZ z 19 grudnia 2024 r.

Tabela 9.3.6: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Wądroże Wielkie

nr obszaru	nr stanowiska na obszarze	nr stanowiska w miejscowości	funkcja	kultura	chronologia
Bielany					
80-22	69	1	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-22	70	2	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
Biernatki					
79-22	9	13	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
79-22	10	14	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze Pradzieje
79-22	11	2	Osada Osada Grób ciałopalny	 Łużycka	Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
79-22	12	4	Osada Osada		Wczesne średniowiecze OWR
79-22	13	1	Osada Grób ciałopalny	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu V
79-22	14	5	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
79-22	15	15	Osada	Łużycka	Epoka brązu V - halsztat
79-22	22	6	Osada Osada	 Łużycka	OWR Epoka brązu - halsztat

79-22	23	3	Osada		Wczesne średniowiecze
79-22	93	7	Osada?	Łużycka	
79-22	94	8	Osada	Łużycka	
79-22	95	9	Osada? Osada?	 Łużycka	Średniowiecze
79-22	96	10	Osada? Osada?		Średniowiecze Wczesne średniowiecze
79-22	97	11	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
79-22	98	12	Nieokreślona		Epoka kamienia
Budziszów Mały					
80-23	12	1	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-23	13	2	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-23	14	3	Osada?		Pradzieje
80-23	53	4	Osada?		Pradzieje
80-23	54	5	Ślad osadnictwa Osada Osada		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
Budziszów Wielki					
80-23	2	4	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-23	3	8	Osada? Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze Pradzieje
80-23	4	9	Osada?	Przeworska?	OWR
80-23	5	10	Osada? Ślad osadnictwa		ON Pradzieje
80-23	6	11	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-23	7	12	Osada? Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-23	8	13	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-23	9	14	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-23	10	15	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
80-23	11	16	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-23	55	17	Ślad osadnictwa Osada? Ślad osadnictwa	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat Pradzieje
80-23	56	18	Osada?	Łużycka	Halsztat
80-23	57	19	Osada	Łużycka	Halsztat
80-23	60	2	Osada		Epoka kamienia
80-23	61	1	Ślad osadnictwa		OWR
80-23	62	3	Osada	Przeworska	OWR
80-23	71	5	Cmentarzysko ciałopalne	Łużycka	Epoka brązu V - halsztat
80-23	72	6	Cmentarzysko	Przeworska	OWR
80-23	73	7	Osada		Wczesne średniowiecze
Gądków					
80-22	40	7	Osada		OWR
80-22	41	5	Osada		OWR
80-22	42	4	Osada		Epoka brązu – halsztat
80-22	43	8	Ślad osadnictwa		Halsztat
80-22	44	9	Osada		Epoka brązu – halsztat
80-22	45	10	Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
80-22	46	6	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
80-22	50	3	Osada		Epoka brązu – halsztat
80-22	51	11	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-22	52	2	Osada	Łużycka	Epoka brązu – halsztat
80-22	56	12	Osada		OWR
80-22	57	13	Osada Osada		Epoka brązu – halsztat Epoka kamienia
80-22	58	1	Ślad osadnictwa Cmentarzysko	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu

80-22	59	14	Osada? Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
80-22	97	15	Nieokreślona		Epoka kamienia
80-22	98	16	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu
80-22	99	17	Osada?		Laten
80-22	100	18	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze VI-VII
Granowiec					
80-22	19	3	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		ON XVI Pradzieje
80-22	20	1	Osada Osada? Ślad osadnictwa		OWR Epoka brązu – halsztat Epoka kamienia
80-22	21	4	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-22	35	6	Osada Ślad osadnictwa		Epoka brązu – halsztat Epoka kamienia
80-22	36	7	Osada		Epoka brązu – halsztat
80-22	86	5	Cmentarzysko ciałopalne		Halsztat
80-22	87	2	Osada		OWR I-IV NE
Jenków					
80-22	67	5	Osada		Epoka brązu
80-22	68	6	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
80-22	71	3	Osada Osada		Wczesne średniowiecze Pradzieje
80-22	72	1	Osada		Pradzieje
80-22	73	2	Osada		Pradzieje
80-22	74	4	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-22	75	7	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-22	76	8	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Halsztat
80-22	78	9	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
80-22	101	10	Cmentarzysko Cmentarzysko	Przeworska Łużycka	
80-22	102	11	Ślad osadnictwa		OWR II NE
80-22	103	12	Osada		Wczesne średniowiecze XI-XII
Kępy					
79-22	51	4	Osada		Wczesne średniowiecze
79-22	52	1	Osada Osada Cmentarzysko	 Łużycka	ON Późne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
79-22	59	14	Osada	Łużycka	Epoka brązu V - halsztat
79-22	60	15	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu V - halsztat
79-22	61	3	Ślad osadnictwa Cmentarzysko		ON OWR
79-22	62	6	Osada Osada Osada Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze Laten Halsztat
79-22	63	2	Osada Osada Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
79-22	64	16	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-22	70	17	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-22	71	18	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
79-22	72	19	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-22	73	20	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-22	74	21	Osada	Łużycka	Epoka brązu V - halsztat
79-22	75	5	Osada Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu – halsztat Epoka kamienia
79-22	76	22	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje

79-22	77	23	Osada Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
79-22	78	24	Osada		Wczesne średniowiecze
79-22	79	25	Osada		Średniowiecze
79-22	80	26	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
79-22	113	7	Cmentarzysko ciałopalne	Łużycka	Epoka brązu III-V- halsztat
79-22	114	8	Grób ciałopalny Nieokreślona	Przeworska	Laten – OWR OWR
79-22	115	9	Osada		Neolit?
79-22	116	10	Ślad osadnictwa		Neolit
79-22	117	11	Osada? Osada?		Średniowiecze Wczesne średniowiecze
79-22	118	12	Nieokreślona	Łużycka	
79-22	119	13	Osada?	Łużycka	
Kosiska					
79-23	12	21	Cmentarzysko	Łużycka	
79-23	13	20	Osada		Pradzieje
79-23	14	19	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Średniowiecze Pradzieje
79-23	15	18	Ślad osadnictwa Osada		Średniowiecze Pradzieje
79-23	16	17	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
79-23	17	16	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-23	18	15	Osada		Pradzieje
79-23	19	14	Ślad osadnictwa		Średniowiecze
79-23	20	13	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-22	56	4	Osada	Przeworska	OWR późny
79-22	57	5	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
79-22	58	6	Osada Ślad osadnictwa		ON Pradzieje
79-22	65	7	Osada		Późne średniowiecze
79-22	66	8	Osada		Późne średniowiecze
79-22	67	9	Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
79-22	68	10	Ślad osadnictwa Osada		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
79-22	69	2	Ślad osadnictwa Cmentarzysko	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu V - halsztat
79-22	81	11	Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
79-22	84	12	Ślad osadnictwa Osada		Późne średniowiecze Pradzieje
79-22	120	1	Nieokreślona		Mezolit
79-22	121	3	Cmentarzysko ciałopalne	Łużycka	Epoka brązu IV
Mierczyce					
80-22	3	54	Osada Osada		Halsztat Epoka kamienia
80-22	4	43	Grób Osada Cmentarzysko ciałopalne Cmentarzysko szkieletowe Osada?	Przeworska Łużycka Łużycka Unietycka KPL	Laten późny Epoka brązu III-V Epoka brązu III-V Epoka brązu Neolit
80-22	5	55	Osada		Wczesne średniowiecze
80-22	6	56	Osada?		Późne średniowiecze
80-22	9	1	Grodzisko Osada Osada?	 Łużycka? KPL	Wczesne średniowiecze VIII-IX Epoka brązu – halsztat Neolit
80-22	10	57	Osada?	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-22	11	58	Osada?		Pradzieje
80-22	12	48	Osada	Przeworska	OWR III-IV NE
80-22	14	47	Osada		OWR
80-22	15	59	Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
80-22	16	60	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-22	17	61	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze

			Osada		Epoka brązu - halsztat
80-22	18	53	Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Epoka kamienia
80-22	22	45	Osada	Łużycka	Epoka brązu
80-22	23	62	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
80-22	24	5	Osada		OWR
80-22	26	27	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Osada Osada Osada		Pradzieje ON Wczesne średniowiecze OWR Epoka kamienia
80-22	27	49	Osada	Łużycka	Epoka brązu
80-22	28	46	Osada Osada		Wczesne średniowiecze Epoka brązu
80-22	29	50	Osada	Łużycka	Epoka brązu
80-22	31	52	Osada	Łużycka	Epoka brązu
80-22	34	51	Osada	Łużycka	Epoka brązu
80-21	42	34	Osada Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu – halsztat Epoka kamienia
80-21	43	35	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-21	44	36	Osada		Późne średniowiecze
80-21	45	37	Osada Ślad osadnictwa		ON XVI Pradzieje
80-21	46	38	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-21	47	39	Osada	Łużycka	Epoka brązu V - halsztat
80-21	48	40	Osada Ślad osadnictwa	 Łużycka	Późne średniowiecze Halsztat
80-21	49	41	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu - halsztat
80-21	70	2	Osada		Wczesne średniowiecze
80-21	71	3	Osada Osada Osada Osada	KPL Jordanowska KCWK KCWR	Epoka kamienia Epoka kamienia Epoka kamienia Epoka kamienia
80-21	72	4	Nieokreślona	Łużycka	Halsztat?
80-21	73	7	Ślad osadnictwa	KCSZ	Epoka kamienia
80-21	74	9	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu – halsztat?
80-21	75	12	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu – halsztat?
80-21	76	13	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu – halsztat?
80-21	77	14	Osada	Przeworska	OWR
80-21	78	17	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu – halsztat
80-21	79	18	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu – halsztat
80-22	80	6	Osada Nieokreślona	Przeworska Łużycka	OWR Epoka brązu – halsztat
80-21	81	20	Nieokreślona Osada	Łużycka	Epoka brązu – halsztat Laten późny
80-21	82	21	Nieokreślona Osada? Osada?	Łużycka	Epoka brązu – halsztat Laten późny Halsztat
80-21	83	22	Nieokreślona Cmentarzysko?	Łużycka	Epoka brązu – halsztat OWR
80-21	84	23	Nieokreślona Osada	Łużycka	Epoka brązu – halsztat? OWR
80-22	85	44	Nieokreślona Nieokreślona	 Łużycka	 Epoka brązu – halsztat?
80-21	86	25	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-21	87	26	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
79-21	88	42	Osada Osada		Epoka kamienia Laten późny
80-21	89	28	Osada	KCSZ	Epoka kamienia
80-21	90	30	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu – halsztat?
80-21	91	31	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-21	92	32	Nieokreślona		Wczesne średniowiecze
80-21	93	33	Nieokreślona	Unietycka	Epoka brązu
80-21	94	63	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze

80-21	95	64	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
80-21	96	65	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
80-21	104	66	Ślad osadnictwa		Pradzieje
79-21	133	11	Osada		Wczesne średniowiecze VI-IX
Pawłowice Małe					
80-21	36	1	Grób ciałopalny	Łużycka	Epoka brązu V
80-21	99	2	Osada		Wczesne średniowiecze
Pawłowice Wielkie					
80-21	31	4	Osada Ślad osadnictwa		Pradzieje Neolit
80-21	32	5	Osada		Wczesne średniowiecze
80-21	33	6	Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze
80-21	34	7	Ślad osadnictwa Osada Ślad osadnictwa		ON Wczesne średniowiecze Pradzieje
80-21	35	8	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze OWR
80-21	37	9	Osada Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa	 Łużycka	ON XVI Wczesne średniowiecze Halsztat
80-21	38	10	Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
80-21	39	11	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-21	40	12	Osada		Późne średniowiecze
80-21	41	13	Osada Ślad osadnictwa		ON XVI Pradzieje
79-21	84	18	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		Średniowiecze Pradzieje
79-21	85	2	Osada?	Łużycka	
79-21	86	20	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
79-21	87	19	Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze
79-21	89	14	Osada		Wczesne średniowiecze
79-21	90	15	Ślad osadnictwa Osada		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze X-XI
79-21	154	1	Osada	KCW	Epoka kamienia
79-21	155	3	Osada		Wczesne średniowiecze IX-X/XI
79-21	156	16	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu
79-21	157	17	Nieokreślona		OWR
79-21	182	21	Ślad osadnictwa		Pradzieje
Postolice					
80-23	1	4	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Epoka kamienia Neolit
79-23	2	8	Ślad osadnictwa Osada		Późne średniowiecze Pradzieje
79-23	3	7	Osada		Późne średniowiecze
79-23	4	6	Osada		Średniowiecze
79-23	5	5	Osada		Pradzieje
79-23	6	10	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
79-22	54	3	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-22	55	1	Osada Osada Nieokreślona Osada	 Łużycka Łużycka	Wczesne średniowiecze OWR Epoka brązu - halsztat
Rąbienice					
80-22	48	3	Osada Osada	 Łużycka	OWR Epoka brązu
80-22	49	5	Osada Osada		Wczesne średniowiecze Epoka brązu
79-22	53	1	Osada Osada Cmentarzysko ciałopalne	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat OWR

80-22	54	2	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Cmentarzysko ciałopalne	 Łużycka	 Późne średniowiecze Epoka brązu
80-22	93	6	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
80-22	94	7	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu
80-22	95	8	Osada?	Łużycka	Epoka brązu
80-22	96	9	Nieokreślona	Przeworska	OWR
80-22	104	10	Osada Osada Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu/ halsztat Późne średniowiecze Pradzieje
Skała					
80-22	7	12	Osada		OWR
80-22	8	13	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-21	50	5	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
80-21	51	6	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	ON XVI Halsztat
80-21	52	2	Osada	Przeworska	OWR IV NE
80-21	53	3	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
80-21	54	4	Osada Osada	Przeworska Łużycka	OWR
80-21	56	7	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy		Późne średniowiecze Pradzieje
80-21	65	1	Ślad osadnictwa Osada Osada		ON OWR Laten
80-21	66	8	Osada Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze Pradzieje
80-21	67	9	Osada Osada	 Przeworska	Późne średniowiecze OWR
80-21	68	10	Ślad osadnictwa		Pradzieje
80-21	69	11	Ślad osadnictwa		Pradzieje
Sobolew					
79-23	7	5	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
79-23	8	4	Ślad osadnictwa		Neolit
79-23	9	3	Ślad osadnictwa		Neolit
79-23	10	2	Osada		Późne średniowiecze
79-23	11	1	Ślad osadnictwa		ON
Wądroże Małe					
80-22	1	22	Osada Osada		Wczesne średniowiecze OWR
80-22	2	23	Osada		OWR
79-22	43	19	Grodzisko		Wczesne średniowiecze XI-XII
79-21	123	17	Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Pradzieje
79-21	124	18	Osada		Wczesne średniowiecze
79-21	125	20	Osada Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze Neolit
79-21	126	19	Osada		Późne średniowiecze
79-21	127	7	Osada Osada Osada Osada Ślad osadnictwa		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze OWR Halsztat Epoka kamienia
79-21	128	6	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
79-21	129	21	Ślad osadnictwa Osada		Późne średniowiecze Pradzieje
79-21	130	4	Nieokreślona		OWR
79-21	131	1	Osada Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu – halsztat Epoka kamienia
79-21	132	5	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
79-21	158	3	Osada		Wczesne średniowiecze
79-21	159	11	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia

79-21	160	12	Ślad osadnictwa		Epoka kamienia
79-21	161	8	Osada? Osada?		Wczesne średniowiecze Laten
79-21	162	2	Cmentarzysko?		Laten
79-21	163	9	Nieokreślona		OWR III-IV NE
79-21	164	13	Osada		Wczesne średniowiecze
79-21	165	10	Ślad osadnictwa		OWR II NE
79-21	166	14	Nieokreślona		Epoka kamienia
79-21	167	15	Nieokreślona		OWR III-IV NE
79-21	168	16	Nieokreślona	Łużycka?	
79-21	179	24	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	 Łużycka	Średniowiecze
79-21	180	25	Osada Ślad osadnictwa	Unietycka 	 Pradzieje
Wądroże Wielkie					
80-22	13	41	Ślad osadnictwa Osada		Wczesne średniowiecze OWR?
79-22	16	12	Osada Osada		Późne średniowiecze Wczesne średniowiecze
79-22	18	33	Osada		Późne średniowiecze
79-22	19	8	Osada Osada		Epoka brązu – halsztat Neolit
79-22	20	5	Osada Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze OWR Halsztat
79-22	21	13	Osada Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
80-22	25	42	Osada		Epoka brązu
80-22	30	43	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa		ON XVI Epoka kamienia
79-22	31	14	Osada	Łużycka	Epoka brązu
79-22	32	15	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Osada		Pradzieje ON OWR
79-22	33	34	Osada Osada		Pradzieje Epoka brązu
79-22	34	7	Ślad osadnictwa Osada		Późne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
79-22	35	2	Osada		Epoka brązu – halsztat
79-22	36	35	Osada		Epoka brązu V – halsztat
79-22	37	16	Osada Osada Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Osada		Wczesne średniowiecze Epoka brązu – halsztat Późne średniowiecze Pradzieje Wczesne średniowiecze
79-22	38	17	Osada Osada Ślad osadnictwa Osada		Wczesne średniowiecze Epoka brązu V – halsztat Pradzieje OWR
79-22	39	36	Osada Osada	Łużycka	Epoka brązu V – halsztat Pradzieje
79-22	40	3	Osada		OWR
79-22	41	6	Osada	Łużycka	Epoka brązu – halsztat
79-22	42	11	Ślad osadnictwa		Neolit
79-22	44	10	Osada	Łużycka	Epoka brązu
79-22	45	1	Szyby górnictwa złota		Późne średniowiecze XIII-XIV
79-22	46	37	Osada		OWR
79-22	47	38	Osada Osada	Przeworska Łużycka	OWR Epoka brązu - halsztat
79-22	48	18	Cmentarzysko	Łużycka	Epoka brązu
79-22	49	39	Osada		Wczesne średniowiecze
79-22	50	40	Osada	Łużycka	Epoka brązu V - halsztat
79-22	100	20	Osada Osada	 Łużycka	Wczesne średniowiecze Halsztat

79-22	101	21	Osada?	Łużycka	
79-22	102	22	Ślad osadnictwa		Epoka brązu I
79-22	103	23	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Neolit Neolit Neolit
79-22	104	24	Ślad osadnictwa		Neolit
79-22	105	25	Ślad osadnictwa		Neolit
79-22	106	26	Osada?		Wczesne średniowiecze
79-22	107	27	Nieokreślona		OWR
79-22	108	28	Nieokreślona	Łużycka	Epoka brązu IV-V
79-22	109	29	Osada		Średniowiecze
79-22	110	30	Osada Osada		Wczesne średniowiecze Laten
79-21	111	9	Osada Cmentarzysko ciałopalne	 Łużycka	ON XVII Epoka brązu V
79-22	112	32	Cmentarzysko ciałopalne	Łużycka	Epoka brązu V
79-21	113	4	Ślad osadnictwa	Łużycka	Halsztat?
79-21	183	26	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Neolit Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze
Wierzchowice					
79-22	24	7	Ślad osadnictwa Ślad osadnictwa		Wczesne średniowiecze Pradzieje
79-22	25	5	Nieokreślona		
79-22	26	4	Osada		Wczesne średniowiecze
79-22	27	2	Osada		OWR
79-22	28	3	Ślad osadnictwa Osada	 Łużycka	Późne średniowiecze Epoka brązu – halsztat
79-22	29	1	Osada	Łużycka	Epoka brązu
79-22	30	8	Osada	Łużycka	Epoka brązu - halsztat
79-22	99	6	Ślad osadnictwa	Przeworska	OWR IV NE
79-22	122	9	Osada	KAK	Neolit
79-22	123	10	Osada Ślad osadnictwa	Łużycka	Epoka brązu/ halsztat Późne średniowiecze
					Razem faktów osadniczych: 487

Źródło: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie powiatu jaworskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Legnicy, Pismo: L/R.5135.2.2024.ABZ z 19 grudnia 2024 r.

Liczba stanowisk archeologicznych w powiecie jaworskim wynosi 729.

9.4. Zabytki ruchome na terenie powiatu jaworskiego

Zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Praktycznie jedyną formą ich ochrony jest wpis do rejestru zabytków. W związku z tym, że obiekty stanowiące własność osób prywatnych nie są z reguły odnotowywane, zabytkami ruchomymi w powiecie jaworskim są obiekty stanowiące wyposażenie kościołów i kaplic.

Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo).

Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju

detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Tabela 9.4.1: Ewidencja wybranych zabytków ruchomych na terenie powiatu jaworskiego

miejscowość	obiekt	numer rejestru	data wpisu do rejestru
Bolków	Wyposażenie i wystrój kościoła paraf. Pw. św. Jadwigi	1336/B/06/1-31	2.02.2006.r.
Bolków	Rzeźby „Pieta" i „Chrystus Ukrzyżowany" znajdujące się w kapliczce przy ul. Bolka na dz. nr 323	B/2210/1-2	28,5,2012 r.
Kaczorów	Wyposażenie kościoła pw. św. Mikołaja	1339/B/06/1-35	6.02.2006 r.
Kaczorów	Wyposażenie kościoła pom. pw. bł. Karoliny Kózkówny	1340/B/06/1-13	6.02.2006 r.
Kaczorów	Cztery tablice herbowe na elewacji i w holu pałacu, ob.. Szkoły Podstawowej, pl. Pollaka 14 (dz. 181/1)	B/2549/1-4	7.12.2016 r.
Lipa	Tryptyk w kościele parafialnym	607/564/JG/R	4.01.1984 r.
Lipa	Wyposażenie kościoła paraf. Pw. św. Piotra i Pawła	608/578/1-41/JG/R	8.12.1989 r.
Mysłów	Wyposażenie i wystrój kościoła filialnego pw. św. Jana Chrzciciela	612/603/1-18/JG/R 1341/B/06/1-11	6.02.1991 r. 6.02.2006 r.
Sady Górne	Wyposażenie kościoła paraf. Pw. św. Mikołaja (obecnie wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny)	611/589/1-29/JG/R B/2305/1-5	21.04.1990 r. 23.07.2013 r.
Stare Rochowice	Wyposażenie kościoła fil. pw. św. Jana Chrzciciela	1337/B/06/1-26	2.02.2006 r.
Świny	Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Mikołaja	610/583/1-21/JG/R	7.02.1990 r.
Wierzchosławice	Wyposażenie kościoła paraf. Św. Józefa	606/525/1-8/JG/R	30.10.1981 r.
Wolbromek	Wyposażenie kościoła fil. pw. św. Barbary	609/577/1-9/JG/R 1338/B/06/1-15	6.12.1989 r. 2.02.2006 r.
Jawor	Wyposażenie wnętrza, wystrój, kolumna wotywna, rzeźba Nepomucena przy kościele pw. św. Marcina	613/372/1-87 614/373/1-17	10.11.1977 r. 25.11.1977 r.
Jawor	Wystrój i rzeźba św. Barbary w niszy elewacji zachodniej kościoła pw. św. Barbary	615/376 B/2864	22.11.1977 r. 6.02.2024 r.
Jawor	Zabytki ruchome zespołu klasztornego Franciszkanów	616/379/1-5	22.11.1977 r.
Jawor	Wystrój architektoniczny kościoła baginek	780/377/1-6	8.11.1977 r.
Jawor	Wystrój i wyposażenie kościoła Pokoju	1054/375/1-54 B/2895	22.11.1977 r. 24.09.2024 r.
Jawor	Renesansowy portal w budynku przy ul. Legnickiej 3-3a	B/1629	16.11.2006 r.
Jawor	Renesansowy portal w budynku ul. Staszica 4	B/1634	7.12.2006 r.
Kondratów	Wystrój i wyposażenie kościoła fil. pw. św. Jerzego	620/134 do 622/146 B/2353/1-2	4.11.2013 r.
Małuszów	Wystrój i wyposażenie kościoła paraf. pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	B/1664/1-13	13.02.2007 r.
Małuszów Męcinka	Wyposażenie kościoła fil. pw. św. Józefa Wyposażenie i wystrój wnętrza kościoła paraf. pw. św. Andrzeja	B/1665/1-7 617/104/L/1-19 B/1668/1-14 B/1780/1-2	13.02.2007 r. 28.12.1987 r. 14.02.2007 r. 8.06.2007 r.
Męcinka – Góra Górzec	Zespół 13 kapliczek Stacji Drogi Krzyżowej (dz. 951)	B/2483/1-13	17.11.2015 r.
Myślinów	Wyposażenie kościoła filialnego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	624/147	6.02.1996 r.
Piotrowice	Wyposażenie i wystrój kościoła fil. pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny	619/106/L/1-21 B/1670/1-3	28.12.1987 r. 14.02.2007 r.
Pomocne	Wyposażenie kościoła parafialnego św. Marcina	623/145	6.02.1996 r.

Sichów	Wyposażenie i wystrój kościoła fil. pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny	B/1690/1-10 B/2809 B/2868/1-3	14.03.2007 r. 31.08.2022 r. 28.02.2024 r.
Słup	Wyposażenie wnętrza i wystrój kościoła paraf. pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	1055/90/1-84 B/1689/1-2 B/2873	11.08.1986 r. 14.03.2007 r. 8.04.2024 r.
Luboradz	Wyposażenie i wystrój kościoła fil. pw. Zaślubin Najświętszej Marii Panny	626/98/L/1-20 B/2356	28.12.1987 r. 4.11.2013 r.
Luboradz	Elementy wystroju i wyposażenia pałacu	772/222/1-6 do 779/229	8.06.1976 r.
Marcinowice	Wyposażenie kościoła fil. pw. św. Anny	627/99/L/1-16 B/2357/1-2	28.12.1987 r. 4.11.2013 r.
Mściwojów	Wyposażenie kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny	625/97/L/1-49 B/1686	28.12.1987 r. 7.03.2007 r.
Snowidza	Elementy wyposażenia kościoła paraf. pw. Wniebowstąpienia Pańskiego	B/2130/1-28	9.11.2010 r.
Targoszyn	Elementy wystroju i wyposażenia kościoła fil. pw. św. Jadwigi	B/2485/1-14 B/2800	19.11.2015 r. 5.04.2022 r.
Grobla	Wyposażenie kościoła pw. św. Anny	633/140	12.07.1995 r.
Kwietniki	Wyposażenie kościoła paraf. pw. św. Józefa Oblubieńca	628/126 629/141	22.02.1994 r. 12.07.1995 r.
Paszowice	Elementy wyposażenia kościoła paraf.pw. Świętej Trójcy	635/133 636/143	23.02.1994 r. 6.02.1996 r.
Pogwizdów	Wystrój i wyposażenie kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	630/132 631/138 B/2655/1-5 B/2786	23.02.1994 r. 7.07.1995 r. 16.10.2018 r. 2.11.2021 r.
Pogwizdów	Wyposażenie kościoła pw. Wniebowstąpienia Pańskiego	632/139	12.07.1995 r.
Wiadrów	Wyposażenie kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	634/137	7.07.1995 r.
Biernatki	Elementy wyposażenia kościoła fil. pw. Matki Bożej Ostrobramskiej	B/2176/1-8	3.10.2011 r.
Granowice	Epitafium w kościele fil. pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	641/124	24.09.1992 r.
Jenków	Elementy wyposażenia kościoła fil. pw. Świętej Rodziny	B/2258/1-8	5.12.2012 r.
Kępy	Wyposażenie kościoła fil. pw. Podwyższenia Krzyża Świętego	640/114/B/1-6/88 B/2242/1-4	28.12.1988 r. 8.11.2012 r.
Kosiska	Wyposażenie kościoła paraf. pw. św. Piotra i Pawła	639/113/B/1-19/88 B/2241 B/2749/1-7	28.12.1988 r. 8.11.2012 r. 25.11.2020 r.
Mierczyce	Wyposażenie kościoła paraf. pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	B/1367/1-43 B/2473	12.04.2006 r. 9.11.2015 r.
Postolice	Wyposażenie kościoła pw. św. Marcina	638/112/B/1-17/88 B/2478	28.12.1988 r. 16.11.2015 r.
Wądroże Wielkie	Wyposażenie kościoła fil. pw. Matki Bożej Różańcowej	B/1368/1-19	12.04.2006 r.

Źródło: Ewidencja zabytków ruchomych na terenie powiatu jaworskiego, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu Delegatura w Legnicy, Pismo: L/R.5135.2.2024.ABZ z 19 grudnia 2024 r.

Kapliczki i krzyże pokutne na terenie powiatu jaworskiego:

1. Brachów – kapliczka pokutna,
2. Godziszowa – krzyż pokutny,
3. Grobla – krzyż pokutny,
4. Jawor – krzyż pokutny – 6 szt.,
5. Stary Jawor – kapliczka pokutna,
6. Kępy – krzyż pokutny,
7. Małuszów – krzyż pokutny,
8. Marcinowice – kapliczka pokutna,
9. Męcinka – kapliczka pokutna,

10. Męcinka – krzyż pokutny – 2 szt.,
11. Mierczyce – krzyż pokutny – 2 szt.,
12. Piotrowice – krzyż pokutny,
13. Sichów – krzyż pokutny,
14. Skała – krzyż pokutny – 2 szt.,
15. Słup – kapliczka pokutna,
16. Słup – krzyż pokutny – 4 szt.,
17. Wiadrów – krzyż pokutny,
18. Zimnik – kapliczka pokutna.

10. Zabytki nieruchome stanowiące własność Powiatu Jaworskiego

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. *(tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292)*, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając priorytety:
1) opieki nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat;
2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu.

Powiat Jaworski jest właścicielem **Pałacu i Parku w Muchowie.** Oba zabytki ujęte są w rejestrze zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków jako:

- Muchów, Pałac; dawny dom wypoczynkowy dla matek, Muchów 7, rejestr zabytków: A/1714, data rejestru: 12.03.2010 r.;
- Muchów, Park, rejestr zabytków: A/4050, data rejestru: 02.11.2010 r.

Zespół pałacowo – parkowy stanowi nieruchomość gruntową zabudowaną budynkiem zabytkowego neoklasycznego pałacu, otoczony zielenią parkową. Położony jest w miejscowości Muchów nr 7, gmina Męcinka, obręb Muchów w granicach działki oznaczonej numerem ewidencyjnym 79 o powierzchni 1,7368 ha. Nieruchomość objęta jest księgą wieczystą KW Nr LE1J/00017428/2 prowadzoną przez Sąd Rejonowy w Jaworze IV Wydział Ksiąg Wieczystych. Obszar całej nieruchomości wynosi 1,7368 ha. Powierzchnia zabudowy budynku wynosi 673,40 m². Powierzchnia użytkowa budynku wynosi 1256,79 m².

Zabudowę działki stanowi budynek zabytkowego pałacu wpisany do rejestru zabytków województwa dolnośląskiego decyzją Konserwatora Zabytków WRiD-ES-6000102/10 z dnia 12.03.2010 r. pod nr A/1714. To budynek wolnostojący, o dużych walorach architektonicznych, wybudowany około 1910 r. w technologii tradycyjnej murowanej, dwukondygnacyjny, podpiwniczony z poddaszem częściowo użytkowym. Pomieszczenia na poziomie poszczególnych kondygnacji obejmują:

- w piwnicy: pomieszczenia gospodarcze, magazynowe i pomocnicze, kotłownia, łazienka z toaletą, sauna, która obecnie jest nieczynna,

- na parterze: hall z zabytkowym kominkiem, sala dydaktyczna, jadalnia, kuchnia, toalety, pralnia, pomieszczenia gospodarcze, ganek z tyłu budynku,
- na 1 piętrze: pokoje noclegowe i administracyjne, magazyn, toalety,
- na 2 piętrze – poddasze użytkowe: pokoje noclegowe, toaleta, łazienka,
- poddasze użytkowe – dwupoziomowe.

Pałac otoczony jest zielenią – parkiem mieszanym o charakterze krajobrazowo-leśnym położonym na działce nr 79, AM-1, wpisany do rejestru zabytków województwa dolnośląskiego decyzją Konserwatora Zabytków WRiD-ES-6000-37/10 z dnia 02.11.2010 r. pod nr A/4050.

W planie zagospodarowania przestrzennego gminy Męcinka zatwierdzonym Uchwałą Nr XXXIX/182/05 Rady Gminy Męcinka z dnia 29 grudnia 2005 r. nieruchomość znajduje się na obszarze o funkcji oznaczonej symbolem N2UT – teren istniejącej zabudowy usług turystyki, hotelarstwa i gastronomii – część działki oraz symbolem ZL – teren lasów - część działki. Działka położona jest na terenie Parku Krajobrazowego „Chełmy” oraz na terenie strefy „A” ochrony konserwatorskiej.

Cmentarz żydowski w Jaworze stanowi własność Skarbu Państwa. Organem działającym za Skarb Państwa jest Starostwo Powiatowe w Jaworze.

Zabytkowy obiekt cmentarza żydowskiego w Jaworze jest nieruchomością oznaczoną geodezyjnie jako działka o numerze ewidencyjnym: 172, sklasyfikowana w operacie ewidencji gruntów i budynków jako „Bz” – teren rekreacyjno-wypoczynkowy, obręb 8 Zacisze, o powierzchni 0,1810 ha. Cmentarz położony jest przy ul. Mickiewicza 37a w Jaworze. Nieruchomość objęta jest księgą wieczystą KW Nr LE1J/26025/3 prowadzoną przez Sąd Rejonowy w Jaworze IV Wydział Ksiąg Wieczystych.

Cmentarz wpisany został do rejestru zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Legnicy pod numerem 836/L, decyzją z dnia 16.02.1990 r. Po wprowadzeniu trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, wpis został przeniesiony do księgi rejestru zabytków nieruchomych województwa dolnośląskiego pod numerem rejestru A/1906/836/L.

Cmentarz pierwotnie nazywany „Judischenfriendhof” został założony w połowie XIX w. przez jaworską gminę mojżeszową. Do dziś zachowało się około 25 pomników nagrobnych i macew. Na najstarszym pomniku widnieje data 1864. Obszar nagrobków stanowi około 40% powierzchni cmentarza. Wyraźny jest rzędowy układ pochówków z nagrobkami zwróconymi licem w kierunku północno-zachodnim. Groby skoncentrowane są we wschodniej części cmentarza. Część zachodnia prawdopodobnie nie stanowi obszaru grzebalnego. Większość zachowanych nagrobków to stele w formie stojącego pionowo prostokąta, zamkniętego łukiem półkolistym lub nadwieszanym, z podziałem na cokół, płaszczyznę inskrypcyjną i przyczółek. Zidentyfikowano kilka stel podwójnych, stojących na grobach osób spokrewnionych oraz grobowców rodzinnych. Kilka grobów oznaczono obeliskami z czarnego granitu. Część grobów posiada obmurowanie w postaci niskiego ogrodzenia. Na nagrobkach osób zmarłych przed 1939 r. inskrypcje sporządzono w językach niemieckim i/lub hebrajskim. Jeden nagrobek powojenny posiada inskrypcję w języku polskim. W 1974 r. cmentarz został zamknięty do celów grzebalnych.

Teren cmentarza jest zadrzewiony: występuje tu starodrzew lipy, jawora i żywotnika. Jest to obszar zamknięty, na rzucie pięcioboku, ogrodzony z dwóch stron oryginalnym murem kamiennym, z pozostałych dwóch stron ogrodzenie wykonane zostało po wojnie z pustaków i elementów prefabrykowanych. W południowo-zachodnim narożniku znajduje się współczesna, żelazna brama z tablicą informacyjną.

W stan mienia Powiatu Jaworskiego wchodzą również zabytki wpisane do ewidencji gminnych, które nie zostały wpisane do rejestru zabytków. Są to:

1. Nieruchomość zabudowana, położona w Jaworze przy ul. Kościuszki 8, obręb Stare Miasto, w granicach ewidencyjnych działki nr 481, ujawniona w Księdze Wieczystej KW Nr LE1J/00019329/2. Nieruchomość obciążona prawem zarządu trwałego ustanowionego na rzecz I Liceum Ogólnokształcącego im. Księcia Bolka I w Jaworze;
2. Nieruchomość zabudowana, położona w Bolkowie przy ul. Kamiennogórskiej 3, obręb 2, w granicach ewidencyjnych działki nr 536, ujawniona w Księdze Wieczystej Nr JG1K/00012402/4. Nieruchomość w trwałym zarządzie Domu Pomocy Społecznej w Jaworze;
3. Nieruchomość zabudowana, położona w Kaczorowie przy ul. Kamiennogórskiej 9, obręb Kaczorów, w granicach ewidencyjnych działek nr 350/1, 350/5, 350/11, 350/12, ujawniona w Księdze Wieczystej KW Nr JG1K/00008012/2. Nieruchomość w trwałym zarządzie Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Jaworze;
4. Nieruchomość zabudowana, położona w Bolkowie przy ul. Niepodległości 17, obręb 2, w granicach ewidencyjnych działki 560, ujawniona w Księdze Wieczystej KW Nr JG1K/00016517/1. Nieruchomość obciążona prawem zarządu trwałego ustanowionego na rzecz Zespołu Szkół i Placówek im. W. Witosa w Bolkowie;
5. Nieruchomość zabudowana, położona w Bolkowie przy ul. Mickiewicza 2, obręb 2, w granicach ewidencyjnych działki 524, ujawniona w Księdze Wieczystej KW Nr JG1K/00016517/1. Nieruchomość w trwałym zarządzie Zespołu Szkół i Placówek im. W. Witosa w Bolkowie w udz. 73/100 oraz Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Jaworze w udz. 27/100;
6. Nieruchomość zabudowana, położona w Jaworze, przy ul. Starojaworskiej 7, obręb 5 Przedmieście, w granicach działki o nr ewidencyjnym 179/10 o powierzchni 0,1201 ha, w trwałym zarządzie Powiatowego Centrum Pomocy w Rodzinie w Jaworze, KW nr LE1J/00019863/7.

11. Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu Konwencji obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Tradycje narodowe, zwyczaje, obchody świąteczne, wydarzenia kulturalne, a także integrujące mieszkańców, kultywowane są w powiecie jaworskim poprzez organizację imprez o charakterze cyklicznym. Wśród wydarzeń wyróżnia się:

- **Święto Chleba i Piernika w Jaworze** – impreza kulturalno-targowa w ramach której prezentowane są zwyczaje i obrzędy związane z chlebem, piernikiem i rolą. W trakcie imprezy piekarze i cukiernicy z różnych regionów Polski i Europy prezentują wyroby, obyczaje wypieku chleba i piernika oraz tradycje z tym związane. Imprezie towarzyszą wystawy, konferencje, konkursy, występy zespołów folklorystycznych oraz gwiazd pop.

- **Jaworskie Koncerty Pokoju** są festiwalem muzyki kameralnej o charakterze międzynarodowym trwającym co rok od maja do września. Organizatorem projektu jest Muzeum Regionalne w Jaworze. Koncerty odbywają się w Kościele Pokoju w Jaworze.

- **Bolkowskie Lato Organowe** – to cykl koncertów organowych organizowany przez Towarzystwo Miłośników Bolkowa w Kościele pw. św. Jadwigi w Bolkowie.

- **Gminne obchody świąt państwowych i rocznic upamiętniających wydarzenia narodowe** odbywają się z okazji rocznic rozpoczęcia II wojny światowej, napaści sowieckiej na Polskę, wybuchu Powstania Warszawskiego, zakończenia wojny, uchwalenia Konstytucji 3 Maja, Święta Niepodległości. Uroczystościom towarzyszą pochody patriotyczne, złożenia kwiatów pod pomnikami, odśpiewanie hymnu państwowego i pokazy artystyczne.

- **Dzień Patrona Miasta Jawora Św. Marcina w Jaworze** połączony jest z obchodami Święta Niepodległości 11 listopada. Oficjalnym obchodom towarzyszy m.in.: Bieg Niepodległości, akademia okolicznościowa w Teatrze Miejskim, nadanie tytułu Honorowego Obywatela Miasta Jawora, występy artystyczne dzieci z jaworskich przedszkoli oraz zespołów Jaworskiego Ośrodka Kultury, degustacja gęsiny i pierników świętomarcińskich.

- **Dni Bolkowa, Święto Miodu i Piknik Zbożowy** to trzydniowa impreza promująca pszczelarstwo, podczas której odbywa się piknik zbożowy, kiermasz pszczelarski, turnieje, występy regionalnych zespołów ludowych oraz gwiazd pop.

- **Muchowski Kosiarz** – wydarzenie organizowane w Muchowie przez mieszkańców. Jego głównym celem jest upowszechnianie wiedzy na temat ochrony łąk oraz korzyści wynikających z przyjaznego dla środowiska ich utrzymania i gospodarczego wykorzystania. Podczas imprezy odbywają się liczne atrakcje, m.in. konkurs koszenia łąk, występy zespołów ludowych, układania kompozycji kwiatowych czy konkurs piłowania drewna.

- **Kaczawski Jarmark Wielkanocny** organizowany jest przez Gminę Paszowice, Gminny Ośrodek Kultury w Paszowicach oraz Stowarzyszenie Kaczawskie. Jarmark organizowany jest przed świętami wielkanocnymi w Niedzielę Palmową. Jego głównym celem jest kultywowanie tradycji związanych z obchodami Świąt Wielkiej Nocy, promocja rękodzieła ludowego i produktów lokalnych, prezentacja i pokaz malowania jajek oraz pieczenia ciast.

- **Turniej Czterech Zamków** to impreza tematyczna związana bezpośrednio ze Szlakiem Czterech Zamków. Turniej rozgrywany jest na Zamkach Bolków i Świny. Podczas wydarzenia organizowane są warsztaty, pokazy rzemiosła średniowiecznego, pokazy walk rycerskich, zabawy dla dzieci, turniej łuczniczy, wystawiają się lokalni rzemieślnicy z rękodziełem. Głównym punktem programu jest Wielka Parada Rycerska, która przechodzi z Zamku Bolków do Zamku Świny.

- **Święto Pierogów w Paszowicach** organizowane jest przez Gminny Ośrodek Kultury w Paszowicach. Podczas imprezy degustacji różnych rodzajów pierogów towarzyszą występy miejscowych zespołów ludowych i lokalnych artystów. Odbywają się konkursy na "Najpiękniejszy Wieniec Dożynkowy", "Najlepsze Pierogi o Statuetkę Św. Jacka" oraz "Lepienia pierogów na czas".

- **Święto Kapusty, Warzywnictwa i Nasiennictwa** odbywa się w Snowidzy. Organizowane jest przez Radę Sołecką, Radę Rodziców i pracowników Szkoły Podstawowej, Radę Parafialną oraz Stowarzyszenie Wsi Snowidza. W ramach imprezy odbywa się wystawa nasion i warzyw, występy dzieci ze Szkoły Podstawowej w Snowidzy, mecz piłki nożnej oraz biesiada międzypokoleniowa połączona z zabawą taneczną.

- **Święto Prawdziwka i Śliwki Węgierki** to doroczny festyn w Nowej Wsi Wielkiej. Ma na celu promocję walorów krajobrazowych Parku Krajobrazowego „Chełmy” oraz potraw regionalnych z grzybów oraz śliwek węgierek. Podczas festynu rozgrywane są konkursy na najlepszą potrawę z tych składników.

- **Święto Pieczonego Ziemniaka w Piotrowicach** organizowane jest przez Towarzystwo Miłośników Piotrowic. Podczas festynu odbywa się biesiada, liczne atrakcje dla dzieci i dorosłych oraz loteria fantowa.

- **Wegetariada** odbywa się w Parku Miejskim w Jaworze. Impreza łączy pasję do zdrowego stylu życia w zgodzie z naturą, muzyką oraz wspólnym spędzaniem czasu.

- **Dożynki Gminne** wiążą się z kultywowaniem tradycji związanych z kalendarzem prac polowych. To wydarzenia, które gromadzą społeczność, aby wspólnie celebrować tradycje rolnicze, kulturę ludową oraz uroki życia na wsi. Towarzyszą im występy zespołów folklorystycznych, konkursy, atrakcje dla dzieci, a także degustacje potraw regionalnych. Dożynki gminne w powiecie jaworskim obchodzone są w kilkunastu miejscowościach.

- **Przegląd zespołów ludowych w Lipie** odbywa się z inicjatywy miejscowego zespołu Lipowianie. W przeglądzie biorą udział okoliczne zespoły. Stanowi on okazję do wspólnej zabawy, śpiewu, tańców i integracji pomiędzy mieszkańcami wielu miejscowości.

- **Retro Biesiada** odbywa się w Wądroży Wielkim. Podczas wydarzenia miłośnicy klasycznej motoryzacji mają okazję podziwiać historyczne auta, motocykle i inne pojazdy. Impreza przyciąga entuzjastów motoryzacji, rodziny i turystów.

- **Noc Muzeów w Jaworze** organizuje Muzeum Regionalne w Jaworze. To wydarzenie kulturalne, które polega na udostępnieniu wystaw muzeum do zwiedzania w godzinach nocnych. Muzeum w Jaworze organizuje w ramach wydarzenia pokazy dawnych rzemiosł, wernisaże, koncerty i pokazy grup teatralnych.

- **Festiwal muzyczny Castle Party** to jeden z największych w Europie festiwali muzyki w klimacie rocka gotyckiego odbywający się na przełomie lipca i sierpnia na zamku w Bolkowie. Na festiwal przyjeżdża corocznie kilka tysięcy fanów rocka gotyckiego, gothic metalu, elektro, industrialu i rytmów pokrewnych z Polski i Europy. Znaczna część uczestników przebiera się w stroje, tworząc nastrój maskarady.

- **Festyny parafialne** odbywają się w parafiach na terenie całego powiatu.

Wydział Rozwoju, Promocji i Turystyki Starostwa Powiatowego w Jaworze w celu krzewienia lokalnego patriotyzmu co rok organizuje konkurs fotograficzny **„Powiat Jaworski w Obiektywie".** Konkurs skupia pasjonatów fotografii krajobrazowej wokół ukazania najpiękniejszych walorów krajobrazowych powiatu jaworskiego.

12. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu jaworskiego. Analiza szans i zagrożeń

Określenia celów i kierunków działania powiatu jaworskiego w zakresie ochrony zabytków dokonano na podstawie analizy SWOT. Analiza SWOT jest jednym z narzędzi diagnostycznych. Określa cztery ważne elementy oceny: mocne i słabe strony, czyli pozytywne i negatywne warunki wewnętrzne oraz szanse i zagrożenia, czyli pozytywne i negatywne warunki zewnętrzne. Jest stosowana jako uniwersalne narzędzie pierwszego etapu analizy strategicznej. Pozwala wykorzystać zgromadzone informacje do opracowania strategii działania opartej na silnych stronach i szansach, przy jednoczesnym eliminowaniu bądź ograniczaniu słabych stron i zagrożeń.

Tabela 13.1: Analiza SWOT

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
- bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, - uwarunkowania historycznie, - różnorodność kulturowa regionu, - duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, - unikatowy zabytek na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO – Kościół Pokoju w Jaworze, - bogaty zasób zabytków ruchomych o wysokiej klasie artystycznej stanowiących wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych, - duża liczba obiektów i zespołów architektonicznych, - różnorodność dziejowa charakteryzująca wielość stylów architektonicznych, - duża liczba stanowisk archeologicznych na terenie gmin, - znaczna poprawa stanu jakości obiektów zabytkowych i atrakcyjności kulturowej, - walory turystyczno-krajobrazowe, - duża ilość zabytków przyrody, parków krajobrazowych i założeń parkowych o zróżnicowanym charakterze, - bogata rzeźba terenu od równin do pogórza sudeckiego z krajobrazami wulkanicznymi, - bogactwo form przyrody nieożywionej oraz flory i fauny, - występowanie formy ochrony przyrody – Obszary Natury 2000 - działalność gminnych ośrodków kultury i sportu, świetlic, bibliotek, Muzeum Regionalnego w Jaworze, - działalność Lokalnej Grupy Działania Porozumienie Kaczawskie, - korzystna lokalizacja powiatu w województwie i w bliskości granic państwa, - dobra infrastruktura i układ komunikacyjny, - atrakcyjne szlaki piesze i rowerowe, - inicjatywy podejmowane przez powiat w zakresie dotowania prac przy zabytkach, - możliwość pozyskania dotacji krajowych i unijnych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach.	- postępujący proces niszczenia niektórych zabytków, - degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy, - ograniczenia finansowe samorządów, - niskie nakłady na wspieranie zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, - ograniczenia finansowe prywatnych właścicieli zabytków, - brak szerokiej akcji promocyjnej w serwisach informacji turystycznej poprawa dostępności do zabytków przez szeroką akcję promocyjną w serwisach informacji turystycznej, - niedocenianie szans rozwoju wielu miejscowości w oparciu o kompleksowy rozwój turystyki historycznej.

SZANSE	ZAGROŻENIA
- pozyskanie funduszy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane obiektów zabytkowych, - przestrzeganie zapisów miejscowych planów zagospodarowania w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, - rozwój turystyki krajoznawczej i przyrodniczej w oparciu o istniejące walory naturalne, - współpraca z legnicką delegaturą Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, - możliwość zaktywizowania właścicieli w zakresie dbałości o stan i renowację swoich zabytków i poszerzanie ich świadomości prawnej w tym zakresie, - możliwość zaktywizowania społecznych opiekunów zabytków, - wzrastająca liczba właściwie przeprowadzonych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych, - możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków UE, - wykorzystanie walorów przyrodniczych w celu przyciągnięcia turystów, - systematyczna aktualizacja dokumentów na poziomie gmin i powiatu, - możliwość opracowania przewodnika turystycznego powiatu jaworskiego.	- wysokie koszty renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych, - skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne, - niewystarczająca ilość samorządowych środków finansowych na realizację zadań opieki nad zabytkami w stosunku do potrzeb, co wpływa na ograniczenie wykonawstwa tylko do zadań najważniejszych, - zacieranie walorów historycznych obiektów zabytkowych przez przypadkowe przebudowy i modernizacje prowadzące do ich dewaloryzacji, - pogarszanie się stanu technicznego niektórych zabytków, - niski poziom świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia, - samowolne prace przy zabytkach bez wymaganych pozwoleń konserwatora zabytków, - sezonowość turystyki, - spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; - zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia, - degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków, - zdarzenia losowe.

13. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Za jego podstawowe cele należy przyjąć te wynikające z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

13.1. Priorytety Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 – 2028

Ideą nadrzędną Powiatu Jaworskiego jest budowanie tożsamości kulturowej regionu. W celu jej realizacji wyznaczył on w swoim Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2025 – 2028 dwa priorytety:

- **Priorytet I:** Stworzenie warunków dla efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami powiatu jaworskiego;

- **Priorytet II:** Upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu jaworskiego.

Tabela 14.1. Priorytety, kierunki działań i zadania na lata 2025 - 2028

Priorytet I: Stworzenie warunków dla efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami powiatu jaworskiego	
Kierunki działań:	**Zadania:**
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków powiatu	- Przyjęcie przez Radę Powiatu Jaworskiego Programu Ochrony Zabytków i okresowe monitorowanie jego realizacji; - Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań programowych zgodnie z przepisami co dwa lata oraz przedstawienie ich na sesji Rady Powiatu Jaworskiego; - Opracowywanie aktualizacji planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego; - Zmiana uchwały Rady Powiatu Jaworskiego w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach.
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	- Realizacja zadań własnych powiatu w kwestii rewaloryzacji i utrzymania obiektów zabytkowych nieruchomych, do których powiat ma tytuł prawny; zabezpieczenia i utrzymania ich otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z tych obiektów w sposób zapewniający trwałe zachowanie ich wartości; - Utrzymanie funkcjonalności obiektów stanowiących mienie powiatu, z poszanowaniem ich specyfiki zabytkowej;

	- Podejmowanie starań o pozyskanie środków zewnętrznych na poprawę stanu zachowania zabytków będących własnością powiatu.
Realizowanie zadań powiatu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu	- Coroczne zabezpieczanie w budżecie powiatu środków finansowych na ochronę i opiekę nad zabytkami; - Ustanawianie społecznych opiekunów zabytków; - Prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków; - Współpraca z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
Współpraca z właścicielami zabytków położonych na terenie powiatu w celu poprawy stanu ich zachowania	- Wspieranie działań właścicieli zabytków położonych na terenie powiatu poprzez udzielanie na wniosek zainteresowanych podmiotów dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków; - Zapoznawanie właścicieli obiektów zabytkowych z możliwościami uzyskania dotacji i środków pozabudżetowych na zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami poprzez bieżące zamieszczanie na stronie internetowej powiatu dostępnych samorządowi informacji dotyczących możliwości pozyskania zewnętrznych środków finansowych na zabezpieczenie i remont tych obiektów; - Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych.
Zwiększanie zdolności powiatu do efektywnej ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	- Tworzenie możliwości udziału pracowników Starostwa Powiatowego w Jaworze w szkoleniach w tym zakresie.
Priorytet II: Upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu jaworskiego	
Popularyzacja dziedzictwa kulturowego	- Wydawanie i wspieranie publikacji, w tym folderów promocyjnych, przewodników, poświęconych dziedzictwu kulturowemu, przyrodniczemu i historii powiatu; - Organizacja i promocja konkursu fotograficznego Powiat Jaworski w Obiektywie.
Upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu	- Współorganizacja i dotowanie imprez i wydarzeń kulturalnych o charakterze ponadgminnym kultywujących tradycję i budujących tożsamość lokalną; - Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy; - Organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, imprez, kiermaszów, rajdów i festynów o charakterze

	ponadgminnym, popularyzujących poszanowanie dziedzictwa kulturowego.
Wspieranie rozwoju turystyki	- Promowanie wydarzeń turystycznych w powiatowych mediach społecznościowych; - Zamieszczanie w powiatowych mediach społecznościowych informacji o walorach turystycznych powiatu; - Promowanie istniejących szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych.
Wykorzystanie nowoczesnych technologii do popularyzacji i promocji wiedzy o dziedzictwie kulturowym	- Rozbudowanie strony internetowej powiatu o treści związane z zabytkami powiatu; - Zamieszczenie na stronie internetowej powiatu Programu Ochrony Zabytków Powiatu Jaworskiego.

13.2. Główne cele polityki ochrony zabytków powiatu jaworskiego

W celu jej realizacji wyznaczył on w swojej polityce ochrony zabytków następujące cele:

- Uznanie dziedzictwa kulturowego za ważne zagadnienie w strategii rozwoju Powiatu;
- Planowe i konsekwentne realizowanie zadań powiatu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- Racjonalne wykorzystanie powiatowych funduszy na prace konserwatorskie, restauratorskie oraz dokumentacyjne;
- Powiązanie zadań powiatu służących ochronie wartości kulturowych ze strategią rozwoju gospodarczego województwa, powiatu oraz polityką przestrzenną każdej z gmin;
- Wsparcie prawne, organizacyjne i finansowe projektów związanych z opieką nad zabytkami i zagospodarowaniem obiektów zabytkowych;
- Powstrzymanie degradacji zagrożonych obiektów zabytkowych i obszarów oraz podjęcie działań w celu poprawy stanu ich zachowania;
- Wspieranie właścicieli obiektów zabytkowych w zakresie przyznawanych dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

13.3. Działania związane z opieką nad zabytkami będącymi własnością Powiatu Jaworskiego

Powiat Jaworski realizuje art. 4 i 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odnośnie ochrony i opieki nad zabytkami, które stanowią:

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:
1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Wobec wszystkich zabytków należących do majątku Powiatu Jaworskiego dba się o ich zabezpieczenie, utrzymanie w jak najlepszym stanie, o właściwe ich przeznaczenie, zapobiega się wszelkim zagrożeniom i niszczeniu. We wszystkich obiektach zabytkowych Powiatu Jaworskiego dokonywane są systematyczne przeglądy techniczne. Tym samym wszelkie wynikające z nich wskazania są realizowane. W budżecie Powiatu corocznie zabezpieczane są środki finansowe na ich utrzymanie.

Prace remontowe, konserwatorskie i budowlane uzależnione są od pozyskania wymaganych decyzji konserwatorskich, a także zagospodarowania środków finansowych własnych i pozyskania środków zewnętrznych.

W 2024 r. w **pałacu w Muchowie** zmodernizowana została instalacja elektryczna. Zakres inwestycji objął:
- remont istniejącej instalacji elektrycznej w budynku pałacowym, w tym oświetlenie podstawowe i awaryjne oświetlenia ewakuacyjne - oprawy LED,
- wymianę drzwi zewnętrznych wejściowych do piwnicy oraz drzwi wewnętrznych w pomieszczeniu rozdzielni elektrycznej (drzwi o odporności ogniowej EI 60),
- montaż wentylacji w pomieszczeniu rozdzielni elektrycznej,
- odtworzenie ścian wewnętrznych po wykonaniu otworowania, bruzd dla przewodów elektrycznych.

Dla Pałacu w Muchowie niezmiennie będą trwały starania o uzyskanie pozwoleń na prace remontowe, konserwatorskie i roboty budowlane Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, jak również będą składane wnioski na pozyskanie dotacji. Prace zależne więc będą od wydanych zaleceń i przeznaczenia pozyskanych dotacji.

Na **Cmentarzu Żydowskim** w Jaworze, stanowiącym własność Skarbu Państwa, a którego organem działającym za Skarb Państwa jest Starostwo Powiatowe w Jaworze, regularnie przeprowadzane są bieżące prace porządkowe. Sporządzony został również kosztorys naprawy ogrodzenia cmentarza. Powiat wystosował wnioski o dotację na naprawę ogrodzenia do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Komisji Rabinicznej do Spraw

Cmentarzy, Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego oraz do Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich, ale nie otrzymał pomocy finansowej. Nadal będą trwały starania o pozyskanie środków na naprawę ogrodzenia cmentarza.

Powiat współpracuje z przedstawicielami samorządów wyznaniowych oraz z wolontariuszami. W ramach współpracy na cmentarzu systematycznie odbywają się prace porządkowe. Współpraca będzie podtrzymywana.

W budynku **I Liceum Ogólnokształcącego im. Księcia Bolka I w Jaworze** nastąpi modernizacja sanitariatów. Roboty polegać będą na przebudowie części gabinetu nauczycieli wychowania fizycznego na toaletę dla niepełnosprawnych wraz z przebudową toalety damskiej, toalety męskiej oraz umywalni. W ramach robót wykonywane będą prace związane z:

- zamurowaniem lub przemurowaniem części otworów drzwiowych i okiennych, wykonaniem nowych ścian,
- skuciem okładzin ściennych w postaci płytek,
- wykonaniem nowych posadzek wraz z hydroizolacją,
- demontażem instalacji i przewodów, elementów stałego wyposażenia (np. toalet, umywalek, natrysków),
- wymianą stolarki okiennej i drzwiowej,
- tynkowaniem ścian, wykonywaniem gładzi, malowaniem, płytkowaniem oraz wykonywaniem innych robót wykończeniowych,
- innymi robotami towarzyszącymi.

W **Domu Pomocy Społecznej w Bolkowie** nastąpi wykonanie robót ogólnobudowlanych. Zakres prac obejmie:

- remont części korytarzy w budynku mieszkalnym (równanie i malowanie ścian i sufitów, wymiana gniazdek i włączników prądu),
- modernizację łazienek, mającą na celu przede wszystkim dostosowanie pomieszczeń do potrzeb osób niepełnosprawnych. Wykonane zostaną m.in.:
- wymiana pionów kanalizacyjnych i wodnych na wszystkich kondygnacjach od poziomu piwnicy do drugiego piętra,
- wymiana hydrauliki – przyłącza do WC, wymiana umywalek,
- położenie glazury na posadzkach i ścianach oraz gładzi na pozostałej części ścian, malowanie ścian i sufitu,
- demontaż i montaż drzwi,
- montaż armatury sanitarnej,
- wykonanie zabudowy po wymianie pionów kanalizacyjnych i wodnych,
- montaż uchwytów dla niepełnosprawnych,
- montaż lamp z czujnikiem czasowym,
- montaż baterii,
- wymiana instalacji elektrycznej,
- wymiana włączników prądu i gniazdek.

W budynku **Zespołu Szkół i Placówek im. Wincentego Witosa w Bolkowie** przeprowadzone zostaną prace w zakresie poprawy efektywności energetycznej poprzez zaawansowaną termomodernizację oraz wykorzystanie odnawialnych źródeł energii. Przewidziane prace obejmują m.in.

- modernizację instalacji centralnego ogrzewania,
- modernizację instalacji ciepłej wody użytkowej,
- wymianę drzwi zewnętrznych,
- wymianę okien,
- ocieplenie stropu pod nieogrzewanym poddaszem,
- modernizację instalacji oświetlenia,
- montaż instalacji fotowoltaicznej.

13.4. Działania związane z opieką nad zabytkami będącymi własnością gmin

Wobec obiektów będących własnością gmin, obowiązek dbania o ich stan, a tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i promocyjne, spoczywa na ich właścicielach. Samorząd powiatowy, wspierając działania gmin powiatu jaworskiego w zakresie opieki i ochrony zabytków, kierować się będzie zasadą zrównoważonego rozwoju powiatu, a także zgodnością podejmowanych przez siebie działań z gminnymi i wojewódzkimi planami ochrony i opieki nad zabytkami.

Powiat Jaworski w ramach działań promocyjnych regionu, będzie promował zabytki należące do gmin w publikacjach lokalnych o zasięgu powiatowym i ponadpowiatowym, na stronach internetowych powiatu oraz w inicjatywach kulturalnych.

13.5. Działania związane z opieką nad zabytkami będącymi własnością osób prawnych oraz fizycznych

Główny obowiązek dbania o stan zabytków, a tym samym ponoszenia nakładów na prace konserwatorskie i restauratorskie, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Powiat Jaworski będzie wspierał działania właścicieli zabytków położonych na terenie powiatu poprzez udzielanie dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Będzie również oferował wsparcie poprzez bieżące zamieszczanie na stronie internetowej powiatu dostępnych mu informacji dotyczących możliwości pozyskania zewnętrznych środków finansowych na zabezpieczenie i remont obiektów. Powiat oferuje również merytoryczną pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych.

13.6. Działania informacyjne, popularyzacyjne i edukacyjne związane z promocją zabytków powiatu i walorów krajobrazu kulturowego

Powiat Jaworski będzie popularyzował we własnych wydawnictwach promocyjnych oraz na stronie internetowej i koncie Facebook zagadnienia związane z historią powiatu, zabytkami i ochroną obiektów zabytkowych.

Powiat będzie również corocznie organizował konkurs fotograficzny „Powiat Jaworski w Obiektywie”, wykorzystywał przesłane prace w publikacjach promujących powiat oraz promował artystyczne umiejętności mieszkańców.

Planuje się wspieranie szkół wszystkich szczebli w podejmowanych działaniach, mających na celu kształtowanie wśród dzieci i młodzieży świadomości dziedzictwa kulturowego i szacunku do historii powiatu i zabytków, w szczególności wspieranie szkolnych konkursów wiedzy o zabytkach powiatu.

Na stronie internetowej Powiatu Jaworskiego stworzona zostanie zakładka, w której udostępniana będzie ewidencja zabytków nieruchomych na terenie powiatu jaworskiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu.

14. Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami

Podmiotem formułującym Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 - 2028 jest Powiat Jaworski. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez działania Zarządu Powiatu Jaworskiego na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Za monitorowanie realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami odpowiada Zarząd Powiatu, który co dwa lata sporządza sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu.

Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa. Zakłada się, że w realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów:

- **instrumenty prawne:**
- krajowe i unijne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- wpis do gminnej ewidencji zabytków oraz wpis do rejestru zabytków,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- decyzje administracyjne wydane przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Powiatu Jaworskiego,
- uchwały rad gminnych z powiatu jaworskiego (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

- **instrumenty finansowe:**
- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Powiatu Jaworskiego,
- inne środki publiczne (dotacje, subwencje, dofinansowania),
- środki ze źródeł prywatnych od osób fizycznych i organizacji pozarządowych,
- dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich.

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi,
- propagowanie dziedzictwa kulturowego powiatu jaworskiego,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

- **instrumenty kontrolne:**

- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji Programu,
- aktualizacja Programu związana z czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego.

15. Źródła finansowania Powiatowego Programu opieki nad zabytkami

- **Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z budżetu państwa**

Wsparcie finansowe z budżetu państwa może pochodzić ze środków:

- Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Operacyjnych,
- Wojewody Dolnośląskiego, będących w dyspozycji Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- budżetu jednostek samorządu terytorialnego,
- Funduszu Kościelnego (dla prac przy obiektach sakralnych nieobejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów),
- Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (dla założeń zieleni zabytkowej).

- **Środki z budżetu samorządu Województwa Dolnośląskiego**

Z budżetu samorządu Województwa Dolnośląskiego wspierane są zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami zgodnie z ustawą o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z dnia 24 kwietnia 2003 r. *(tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1491)*, która zobowiązuje organy administracji publicznej do współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3. ust. 3 ustawy.

W celu racjonalnego wykorzystania środków budżetu województwa na realizację zadań publicznych przez organizacje pozarządowe, wprowadzone zostały zasady określające procedurę organizowania otwartych konkursów ofert poprzedzających przyznanie dotacji oraz zasady rozliczania (uchwała nr 1637/II/2004 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 17 sierpnia 2004 r. ze zmianami w sprawie Instrukcji postępowania w sprawie wdrażania Karty Współpracy Samorządu Województwa Dolnośląskiego z podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na Dolnym Śląsku).

Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego określone są uchwałą nr XXVI/576/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 10 grudnia 2020 r. (ze zm: uchwała nr XXVI/576/20) w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty

budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego.

- **Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego z Funduszy Unii Europejskiej**

Istnieje możliwość współfinansowania działań ze środków finansowych Unii Europejskiej w zakresie podnoszenia poziomu wiedzy o kulturze i historii, jak również zachowania oraz ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim.

- **Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego ze źródeł zagranicznych pozaunijnych**

Dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego możliwe jest w ramach Norweskiego Mechanizmu Finansowego i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Fundusze norweskie i EOG są formą bezzwrotnej pomocy zagranicznej przyznanej przez Islandię, Liechtenstein oraz Norwegię Polsce i innym państwom członkowskim Unii Europejskiej.

- **Dofinansowanie zadań z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego ze środków pozarządowych**

Dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dóbr kultury obejmuje również działalność fundacji, m.in.: Fundacji Polska Miedź, Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej.

- **Ulgi podatkowe**

Formą pomocy finansowej dla właścicieli obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków jest system ulg podatkowych:

- na podstawie art. 4., ust. 1., pkt. 9., lit. C i d ustawy z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn *(tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 596,1473)* zwolnione od podatku jest nabycie w drodze spadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, jeżeli nabywca jest zaliczany do I lub II grupy spadkowej oraz gdy zabezpiecza je i konserwuje zgodnie z obowiązującymi przepisami. Zwolnienie od podatku przysługuje też w przypadku nabycia spadku zabytków ruchomych i kolekcji wpisanych do rejestru zabytków;
- na podstawie art. 7, ust. 1, pkt. 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych *(tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1572, 1635)* zwalnia się od podatku od nieruchomości: budynki i grunty wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Zakończenie

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności człowieka. Zabytki są materialnym śladem przeszłości i cennym elementem kultury. Stanowią świadectwo tożsamości powiatu jaworskiego i przyczyniają do kształtowania przyjaznego otoczenia mieszkańców.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025–2028 stanowi dokument, który wyznacza kierunki działań na rzecz ochrony i utrzymania dziedzictwa kulturowego naszego regionu. Jego założeniem jest stworzenie warunków dla efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami powiatu jaworskiego, jak i upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu jaworskiego.

Program jest dokumentem, który może być rozszerzany i uzupełniany w odpowiedzi na potrzeby, a także pojawiające się wyzwania. Jego efektywna realizacja będzie możliwa dzięki współpracy wszystkich podmiotów zainteresowanych stron – władz samorządowych, organizacji pozarządowych, właścicieli obiektów zabytkowych oraz mieszkańców powiatów. Współpraca przy jego realizacji powinna przynieść wymierne korzyści: zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, poprawa stanu obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych oraz rozwój społeczno-gospodarczy.

Zabytki Powiatu Jaworskiego to nie tylko dziedzictwo przeszłości, ale także kapitał przyszłości, który może stać się źródłem rozwoju kulturalnego i regionalnego. Dzięki konsekwentnemu wdrażaniu programu nasza spuścizna kulturowa zostanie przekazana pokoleniom w jak najlepszym stanie, dając inspirację i źródło dumy dla wszystkich mieszkańców powiatu jaworskiego.

Spis materiałów wykorzystanych w tekście

Bibliografia:

1. Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (tj. Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.);
2. Ustawia z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292);
3. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 87);
4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1145);
5. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 107);
6. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1130);
7. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane *(tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 725)*;
8. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 54);
9. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1478);
10. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tj. Dz. U. z 2022 r., poz. 385);
11. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393);
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
13. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (tj. Dz. U. z 2021 r., poz. 56);
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (tj. Dz. U. z 2023 r., poz. 2425);
15. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (tj. Dz. U. z 2014 r., poz. 110);
16. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (tj. Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259);
17. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004r., Nr 212, poz. 2153);
18. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (tj. Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510);
19. Karta Ateńska z 1933 r.;
20. Karta Wenecka z 1964 r.;

21. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 r.;
22. Rezolucja Parlamentu Europejskiego dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego z 1974 r.;
23. Rezolucja Parlamentu Europejskiego dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego z 1974 r.;
24. Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy z 1985 r.;
25. Konwencja Maltańska z 1992 r.;
26. Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z 1993 r.;
27. Europejska konwencja krajobrazowa z 2000 r.;
28. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 2000 r.;
29. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r.;
30. Dokument w sprawie edukacji konserwatorów, restauratorów dzieł sztuki i warunków uprawniających do wykonywania zawodu z 2003 r.;
31. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 – 2026 (M.P. 2023 poz. 1470);
32. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. (M.P. 2017 poz. 260);
33. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (M.P. 2020 poz. 1060);
34. Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030 (uchwała nr XXXII/932/13 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 28 lutego 2013 r.);
35. Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2023 – 2030;
36. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego (uchwała nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r.);
37. Wieloletnia Prognoza Finansowa Powiatu Jaworskiego na lata 2024 – 2034 (uchwała nr LXXIII/377/23 Rady Powiatu Jaworskiego z dnia 21 grudnia 2023 r.);
38. Program Ochrony Środowiska Powiatu Jaworskiego na lata 2018 – 2021 z perspektywą do 2025 r. (uchwała nr IV/27/18 Rady Powiatu Jaworskiego z dnia 27 grudnia 2018 r.).

Fotografie:

Fot. 8.1.1: Rynek w Jaworze;
Fot. 8.1.2: Ratusz w Jaworze;
Fot. 8.1.3: Ewangelicki Kościół Pokoju pw. Ducha Świętego w Jaworze;
Fot. 8.1.4: Kościół św. Marcina w Jaworze;
Fot. 8.1.5: Zamek Piastowski w Jaworze;
Fot. 8.1.5: Baszta Strzegomska w Jaworze;
Fot. 8.1.7: Mury obronne;
Fot. 8.1.8: Klasztor oo. bernardynów;
Fot. 8.2.1: Zamek Bolków;
Fot. 8.2.2: Ratusz w Bolkowie;
Fot. 8.2.3: Kamienice przy Rynku;
Fot. 8.2.4: Kościół św. Jadwigi w Bolkowie;

Fot. 8.2.5: Zamek Świny;
Fot. 8.2.6: Zamek w Lipie;
Fot. 8.2.7: Zamek Niesytno;
Fot. 8.2.8: Kościół Najświętszej Marii Panny w Sadach Górnych;
Fot. 8.3.1: Kalwaria na Górzec;
Fot. 8.3.2: Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Słupie;
Fot. 8.3.3: Pałac w Sichowie;
Fot. 8.3.4: Wieża widokowa na górze Mszana;
Fot. 8.3.5: Kościół pw. św. Jana Chrzciciela;
Fot. 8.3.6: Kościół pw. św. Jerzego w Kondratowie;
Fot. 8.3.7: Kościół pw. św. Marcina w Pomocnem;
Fot. 8.3.8: Dwór w Kondratowie;
Fot. 8.4.1: Kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Mściwojowie;
Fot. 8.4.2: Ruiny renesansowego dworu w Mściwojowie;
Fot. 8.4.3: Pałac w Luboradzu;
Fot. 8.4.4: Kościół pw. Zaślubin Najświętszej Marii Panny w Luboradzu;
Fot. 8.4.5: Dwór w Drzymałowicach;
Fot. 8.4.6: Kościół pw. św. Jadwigi w Targoszynie;
Fot. 8.4.7: Pałac w Targoszynie;
Fot. 8.4.8: Pałac w Snowidzy;
Fot. 8.5.1: Kościół pw. św. Anny w Grobli;
Fot. 8.5.2: Pałac w Grobli;
Fot. 8.5.3: Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Pogwizdowie;
Fot. 8.5.4: Pałac w Myśliborzu;
Fot. 8.5.5: Pałac w Kłonicach;
Fot. 8.5.6: Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Wiadrowie;
Fot. 8.5.7: Pałac w Wiadrowie;
Fot. 8.5.8: Wieża widokowa na wzgórzu Radogost;
Fot. 8.5.9: Kościół pw. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Marii Panny w Kwietnikach;
Fot. 8.5.10: Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Nowej Wsi Wielkiej;
Fot. 8.6.1: Kościół Matki Bożej Różańcowej w Wądrożu Wielkim;
Fot. 8.6.2: Kościół pw. Wniebowzięcia Maryi Panny w Mierczycach;
Fot. 8.6.3: Pałac w Mierczycach;
Fot. 8.6.4: Dwór w Pawłowicach Wielkich;
Fot. 8.6.5: Kościół pw. św. Piotra i Pawła w Kosiskach;
Fot. 8.6.6: Kościół pw. św. Marcina w Postolicach;
Fot. 8.6.7: Kościół pw. Serca Pana Jezusa w Granowicach;
Fot. 8.6.8: Dwór w Budziszowie Małym.

Tabele:

Tabela 9.2.1: Zabytki gminy Jawor wpisane do rejestru zabytków;
Tabela 9.2.2: Zabytki gminy Bolków wpisane do rejestru zabytków;
Tabela 9.2.3: Zabytki gminy Męcinka wpisane do rejestru zabytków;
Tabela 9.2.4: Zabytki gminy Mściwojów wpisane do rejestru zabytków;
Tabela 9.2.5: Zabytki gminy Paszowice wpisane do rejestru zabytków;
Tabela 9.2.6: Zabytki gminy Wądroże Wielkie wpisane do rejestru zabytków;

Tabela 9.3.1: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Jawor
Tabela 9.3.2: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Bolków
Tabela 9.3.3: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Męcinka
Tabela 9.3.4: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Mściwojów
Tabela 9.3.5: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Paszowice
Tabela 9.3.6: Ewidencja zabytków archeologicznych na terenie gminy Wądroże Wielkie
Tabela 9.4.1: Ewidencja zabytków ruchomych na terenie powiatu jaworskiego
Tabela 13.1: Analiza SWOT;
Tabela 14.1. Priorytety, kierunki działań i zadania na lata 2025 – 2028.

Strona tytułowa – źródła:

1. Geopark Kraina Wygasłych Wulkanów; Kościół Pokoju w Jaworze; https://www.gorykaczawskie.pl/kosciol-pokoju-w-jaworze/ [dostęp 25.11.2024 r.];
2. Dolny Śląsk; Europejski Szlak Zamków i Pałaców, Zamek w Bolkowie; https://zamkomania.pl/bolkow.php [dostęp 25.11.2024 r.];
3. *Polska ORG, Pałac w Myśliborzu; https://polska-org.pl/4873754,foto.html [dostęp: 06.11.2024 r.]*
4. *Wikipedia; Kościół pw. Zaślubin Najświętszej Marii Panny; https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Plik:Luboradz_(wojew%C3%B3dztwo_dolno%C5%9Bl%C4%85skie)_Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_fil._p.w._Za%C5%9Blubin_NMP,_1581,_1900.JPG [dostęp: 06.11.2024 r.]*

UZASADNIENIE

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 – 2028 powstał na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7, art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2024 r. poz. 107) oraz art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292). Ma on na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez opiekę nad zabytkami jako elementami o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu.

DOKUMENT PODPISANY ELEKTRONICZNIE

Dane podpisywanego dokumentu

Typ dokumentu	Uchwała
Numer dokumentu	XII/72/25
Data dokumentu	2025-03-31
Organ wydający	Rada Powiatu Jaworskiego
Przedmiot regulacji	w sprawie przyjęcia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025 - 2028
Identyfikator dokumentu	9B9683F3-FE61-4261-989A-658A8518D2CA

Informacje o złożonych podpisach elektronicznych

Podpis:	
Sygnatura	Signature-2096534849
Numer seryjny	00DBD377C297DBFCC594D8570550F48FB098DB
Osoba podpisująca	Mariusz Grzegorz Barański
Kraj	PL
Data złożenia podpisu	03.04.2025 10:28:30
Zakres podpisu	Podpis całego dokumentu
Wystawca certyfikatu	Centrum Kwalifikowane EuroCert EuroCert Sp. z o.o. PL VATPL-9512352379